Міністерство освіти і науки України
КРАСНОГРАДСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ХАРКІВСЬКА
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ
РАДИ

МЕТОДИКА ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Курс лекцій

(частина ІІ)

Красноград
2023

УДК 377. 8. 016 : 502 (076.5)
М 54

Укладачка:
Гажа Л.В., викладачка методики навчання предмета «Я досліджую світ», спеціаліст першої категорії Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
Рецензенти:
Молчанюк О. В., завідувач кафедри природничих дисциплін, доктор педагогічних наук, професор Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
Руденко С. В., вчителька початкових класів, спеціаліст вищої категорії Зорянської гімназії Красноградської міської ради Харківської області
М 54 Методика інтегрованого курсу «Я досліджую світ» Курс лекцій / уклад. : Л. В. Гажа; Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Красноград, 2023. – 270 с.

Навчальне видання являє собою курс лекцій передбачає ознайомлення зі змістом, методами, засобами, формами організації навчання, формами оцінювання, їхньою роллю, освітніми програмами, типовими програмами, календарно-тематичним плануванням, особливістю використання в сучасній Новій українській школі.
Навчальне видання рекомендоване для здобувачів освіти педагогічних закладів фахової передвищої освіти, керівникам практичного навчання.

УДК 377. 8. 016 : 502 (076.5)

Затверджено на засіданні науково-методичної ради
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(протокол № від березня 2023 року)

© Л.В. Гажа, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
Тема 1 Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» ……..	8
Тема 2 Формування цілісної картини світу, екологічних понять у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»…….	30 54
Тема 3 Формування етичної культури учнів засобами курсу «Я досліджую світ»	69
Тема 4 Виховна робота, застосування фольклору та художніх засобів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» ……..	81
Тема 5 Формування громадянськості та патріотизму в контексті громадянської та історичної освітніх галузей. Реалізація історичного підходу…….	105
Тема 6 Формування установки на здоровий і безпечний спосіб життя при вивченні інтегрованого курсу «Я досліджую світ»……	125
Тема 7 Методика навчання школярів правил дорожнього руху. Формування правил безпечної поведінки в природному і соціальному середовищі……	137 147 158
Тема 8 Формування підприємницької компетентності в курсі «Я досліджую світ»……	178 184
Тема 9 Дидактична суть методів навчання……..	196
Тема 10 Характеристика словесних, наочних, практичних методів навчання…..	
Тема 11 Інтерактивне навчання в інтегрованому курсі ……	206
Тема 12 Сучасний підручник як засіб побудови процесу навчання ……	217
Тема 13 Реалізація права вчителя початкових класів на академічну свободу……	
Тема 14 Загальні питання оцінювання освітніх результатів молодших школярів	240
II циклу навчання……	254
Тема 15 Домашнє завдання як форма самостійної роботи учнів……	268
Тема 16 Освітня програма закладу загальної середньої освіти: алгоритм та методика розроблення……	
Тема 17 Складання авторської програми…….	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……	

ПЕРЕДМОВА

Одним із ключових завдань Нової української школи є запровадження інтегрованого навчання на засадах компетентнісного підходу. У початковій школі це здійснюється, насамперед, через інтегрований курс «Я досліджую світ». Курс передбачає повну або часткову інтеграцію сімох освітніх галузей: соціальної і здоров'язбережувальної;

природничої;

громадянської та історичної;

технологічної;

інформатичної;

мовно-літературної (частково);

математичної (частково).

Інтегрований курс спрямовано на розвиток кількох видів компетентностей ключових і предметних, психосоціальних та множинного інтелекту. Розвиток зазначених видів компетентностей передбачає застосування підходів, які суттєво відрізняються від викладання традиційних шкільних предметів. Успішна реалізація ідеї інтегрованого компетентнісного навчання залежить від багатьох чинників. Насамперед, вона потребує, якісного навчально-методичного забезпечення, масової підготовки вчителів з методики викладання, а також створення сприятливого навчального середовища.

Навчальне видання у формі конспекту лекцій з курсу «Методика навчання Я досліджую світ» укладений згідно з навчальною програмою та метою вивчення освітнього компнента здобувачами освіти освітнього ступеня «фаховий молодший бакалавр», розрахований для здобувачів освіти закладів фахової передвищої освіти спеціальності Початкова освіта, які готуються до роботи в початковій школі, він покликаний вирішити такі завдання:

– розширення самостійної діяльності вчителів через усвідомлення потреби у вирішенні поставлених перед ними завдань з урахуванням педагогічної автономії;

– удосконалення комунікативних якостей як майбутніх учителів, так і вчителів-практиків;

– розвиток уміння студентів та вчителів переносити теоретичні знання у свою практичну діяльність;

Об'єктом вивчення традиційної моделі методики викладання навчальних предметів є зміст, методи, засоби та форми організації навчання, які послідовно розглядаються у процесі проходження того чи іншого методичного курсу. Зазначений курс передбачає ознайомлення із цими основними поняттями, їхньою роллю, змістом, особливостями використання в сучасній Новій українській школі.

Частина 2 розрахована на ІІ цикл навчання (3-4 клас)

З урахуванням інтегрованості курс «Я досліджую світ» має інтегровану мету:

– формування наукового мислення та культури дослідження; розвиток системних уявлень про цілісність та розмаїття природи, утвердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки в довкіллі *(природнича освітня галузь);*

– формування в учня/учениці здатності до зміни навколишнього світу засобами сучасних технологій без шкоди для середовища, до використання технологій для самореалізації, культурного й національного самовияву *(технологічна освітня галузь);*

– формування в учня/учениці здатності до вирішення проблем з використанням цифрових пристроїв, інформаційно-комунікаційних технологій та критичного мислення для розвитку, творчого самовираження, власного та суспільного добробуту; безпечна та відповідальна діяльність в інформаційному суспільстві *(інформатична освітня галузь);*

– становлення самостійності учня/учениці, його/її соціальної залученості та активності через формування здорового способу життя, розвиток підприємливості, здатності до співпраці в різних середовищах, упевненості в собі та доброчесності для безпеки, добробуту та сталого розвитку *(соціальна та здоров'язбережувальна освітня галузь);*

– створення умов для формування в учня/учениці власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод, осмислення зв'язків між історією і теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії та поваги до прав людини, набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами *(громадянська та історична освітня галузь);*

– розвиток математичного мислення дитини, здатностей розуміти й оцінювати математичні факти й закономірності, робити усвідомлений вибір, розпізнавати в повсякденному житті проблеми, які можна розв'язувати із застосуванням математичних методів, моделювати процеси та ситуації для вирішення проблем *(елементи математичної освітньої галузі);*

– розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому і суспільному житті, у міжкультурному діалозі, бачити її передумовою життєвого успіху; плекання здатності спілкуватися рідною мовою (якщо вона не українська); формування шанобливого ставлення до культурної спадщини; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду *(елементи мовно-літературної освітньої галузі).*

Особливе місце серед наукових дисциплін, з якими пов'язана дана методика, займає екологія, яка сьогодні стала комплексною. Учені виділяють більше ста галузей екологічного знання.

Водночас головними та основними цілями вивчення інтегрованого курсу в сучасних умовах є ознайомлення з формуванням, розвитком та вдосконаленням предметних та ключових компетентностей здобувачів освіти і використання основного із засобів - діяльнісного методу.

При цьому структура посібника включає методичні компетентності –здатності до реалізації тієї чи іншої шкільної освітньої програми. При цьому не ігноруються елементи традиційної методики.

Мета курсу лекцій – допомогти майбутнім вчителям реалізувати зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ», запроваджуючи на практиці сучасні підходи до навчання (компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований).

Видання охоплює 17 тем навчального курсу. Навчальний матеріал кожної лекційної теми розпредмечений і структурований таким чином: програмні питання у вигляді плану лекції, опорні наукові поняття, інформаційний блок, запитання і завдання для самоконтролю, зазначена структура дає змогу здобувачам фахової передвищої освіти аналізувати важливі для розуміння кожної теми попередні базові поняття, забезпечити повторення та закріплення вивченого.

Здобувачі освіти, майбутні вчителі початкової школи отримають можливість ознайомитися або вдосконалити свої знання стосовно шляхів досягнення таких цілей:

– реалізувати очікувані результати Державного стандарту початкової освіти з освітніх галузей, які інтегрує курс «Я досліджую світ,» у процесі урочної і позаурочної діяльності;

– проєктувати, добирати зміст і організовувати сучасний інтегрований урок/заняття з курсу «Я досліджую світ»;

– формувати ключові та предметні компетентності;

– використовувати сучасні, інтерактивні засоби навчання;

– здійснювати формувальне оцінювання очікуваних результатів навчання учнів;

– проводити діагностику освітніх результатів школярів з курсу «Я досліджую світ»;

– здійснювати самооцінку своєї освітньої діяльності.

Тема 1 Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» .

Мета: формувати поняття: формувальне оцінювання, підсумкове оцінювання, таксономія, портфоліо; вчити ефективно організовувати власну освітню діяльність; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання; вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Формувальне оцінювання
2. Організація формувального оцінювання
3. Технологія портфоліо

Тезаурус : формувальне оцінювання, підсумкове оцінювання, таксономія, портфоліо.

Рекомендована література: 3, 5, 6, 8, 10, 12, 16.

Зміст лекції

Початкова школа покликана розкривати таланти та здібності кожного здобувача освіти, допомагати молодшим школярам формувати, розвивати та вдосконалювати предметні та ключові компетентності, які забезпечуватимуть поступ дитини в загальному розвитку, її готовність до навчальних та життєвих викликів. Успішне виконання цих завдань залежить від комплексного підходу до організації освітньо-пізнавального процесу, однією зі складових якого є система оцінювання освітніх досягнень учнів.

Оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти, тобто визначення результативності освітнього процесу, є його невід'ємною частиною. Воно визначає позитивні результати, успіхи, досягнення здобувачів освіти, водночас дає змогу виявити індивідуальні виклики, проводити цілеспрямовану корегувальну роботу, задовільняє освітні можливості та потреби всіх учнів.

Оцінювання, оцінка. Ці поняття людина використовує щоденно, хоч і не завжди вживає ці терміни. Коли їсть, одягається – відбувається процес аналізу, порівняння, визначення доцільності, ефективності, результативності чогось тощо. У школі на уроці учнів оцінюють учителі, однокласники. Оцінюють результативність праці дитини й батьки (чи особи, які їх замінюють). За допомогою оцінки можна як поліпшити, так і погіршити емоційний стан учня. Як бути вчителю в сучасній школі, щоб здійснювати оцінювання діяльності учня, забезпечувати його особистісне зростання, опанування ним: предметних та ключових компетентностей і разом з тим не водити у стресову ситуацію? Як проводити оцінювання та використати його результати для вирішення основних цілей і завдань сучасної освіти?

Відповідно до вимог часу в педагогічній науці України відбувається істотне переосмилення ролі та функцій оцінювання та оцінки навчальних досягнень учнів на різних етапах навчання, зокрема в початковій ланці освіти. Розробляються сучасні методичні підходи щодо впровадження нової системи оцінювання.

За нормативними документами про освіту розрізняють *оцінювання результатів навчання* є *оцінювання для навчання.* У першому варіанті це *сумативне* оцінювання, у другому *формувальне* оцінювання. Формувальне (формативне, формуюче, формаційне) оцінювання називають ще *оцінюванням для поліпшення навчання*.

Відстеження особистісного розвитку учня/учениці та поступу в набутті ним/нею навчального та практичного досвіду і компетентностей відбувається за допомогою інструментів формувального оцінювання, що аналізує процес навчання учнів, а не результат.

Оскільки темп засвоєння освітньої програми з певного курсу, навчального предмета в кожного учня/учениці різний (враховуючи індивідуальні психофізичні особливості), досягнення освітніх результатів ним/нею може відбутися раніше або пізніше від завершення зазначеного циклу чи рівня навчання.

Орієнтирами для спостереження за процесом навчання та оцінювання поступу учнів у ньому є вимоги до обов'язкових та очікуваних результатів навчання учнів початкової школи, що зазначені в Державному стандарті початкової освіти, Типових освітніх програмах. Загальні вимоги до обов'язкових та очікуваних результатів навчання, формування компетентностей учнів початкової освіти використовуються для проведення формувального (поточного) та завершального (підсумкового) оцінювання з метою організації постійного спостереження за навчальним поступом кожного учня/учениці, обговорення результативності навчання дитини з батьками або особами, що їх замінюють, проведення корегувальної роботи. Підсумкове та формувальне оцінювання – не тотожні. Підсумкове оцінювання, що активно використовувалися вчителі у шкільній практиці у формі стандартних тестів і перевірних (самостійні та контрольні) робіт, здебільшого зосереджується на тому, чого НЕ знають чи НЕ вміють робити учні. Воно відходить у минуле, на перший план виходять методи та форми оцінювання, які зосереджуються на протилежному – що знають і що вміють робити учні [8].

У чому відмінність формувального оцінювання від підсумкового? Якщо для підсумкового оцінювання було важливим насамперед констатувати результати діяльності на уроці, то формувальне оцінювання складається з компонентів, що дозволяють перетворити його на дієвий інструмент процесу індивідуалізації і поліпшення навчання, адже передбачає: активну участь учнів у процесі власного навчання; інформування про цілі навчання та критерії оцінювання; використання самооцінювання і взаємооцінювання відповідно до цих критеріїв; забезпечення зворотного зв'язку для самостійного контролю учнями своїх успіхів і визначення подальших навчальних завдань та способів їх виконання.

Підсумкове оцінювання в тій ролі, що було раніше, себе вичерпало. А формувальне оцінювання в умовах компетентнісного навчання стало йому альтернативою.

Формувальне оцінювання є інтерактивним оцінюванням прогресу учнів, що дає змогу вчителю відповідним чином адаптувати освітній процес, відстежувати особистісний поступ дитини, хід опановування навчального матеріалу та вибудовувати індивідуальну освітню траєкторію особистості. А для учнів дає змогу формувати впевненість у собі, наголошуючи на сильних сторонах, а не на помилках, діагностувати досягнення на кожному з етапів навчання; вчасно виявляти проблеми й запобігати їх нашаруванню; підтримувати бажання навчатися та прагнути максимально можливих результатів; запобігати страху перед помилками. Невід'ємною частиною процесу оцінювання є формування здатності учнів самостійно оцінювати власний поступ [8].

Важливу роль у розвитку сфери саморегуляції система оцінювання навчальних досягнень учнів відіграє тоді, коли побудована на принципі самооцінювання. Учня/учениці слід ставити в ситуацію, що спонукує аналізувати власну відповідь, навчальну активність. Потрібно розвивати в них уміння самостійно оцінювати результат своїх дій, контролювати себе, знаходити і виправляти власні помилки.

Оцінювання навчального поступу розпочинається з перших днів навчання дитини у школі і триває постійно.

Про складнощі в навчанні важливо говорити з учнем індивідуально, аби не створювати ситуацію колективної зневаги до дитини. Важливо не протиставляти дітей одне одному. Стимулюючим має бути порівняння роботи (відповіді, дії тощо) з тим, як працювала дитина раніше. Доцільно акцентувати увагу лише на позитивній динаміці досягнень учнів [16].

Теоретичні дослідження та практичні експерименти щодо осучаснення, реформування системи оцінювання навчальних досягнень учнів, студентів, слухачів (здобувачів освіти) проводили зарубіжні і вітчизняні науковці, учителі-практики.

Класичним у наукових колах зарубіжжя вважають визначення оцінювання, подане відомим новозеландським ученим *К. Е. Бібі,* який

трактує оцінювання як систематичне збирання і тлумачення фактів, за якими йде наступний етап – судження про їхню цінність і відповідне планування подальших дій. Інакше кажучи: ознайомлення з результатами праці, освіти, їх оцінка (об'єктивна і суб'єктивна) і на основі досягнутого – планування подальшої діяльності [6].

Основний меседж дослідження і впровадження полягає в тому, що має існувати взаємозв'язок між учнем і вчителем *у* питанні організації освітнього процесу для задоволення освітніх, пізнавальних, розвивальних потреб на основі співпраці, об'єктивного, ефективного і стимулюючого оцінювання результатів поступального розвитку та освіченості особистості, до заохочення учнів до самооцінювання, самовдосконалення.

Отже, формувальне оцінювання дає можливість здобувачам освіти усвідомлювати й відстежувати особистий прогрес і планувати подальші кроки з допомогою вчителя. Для педагога формувальне оцінювання означає - бути поруч із учнем і вести його до успіху. Учителі використовують інформацію з оцінювання для корегування навчання та забезпечення правильного виконання учнями завдань. Коли наставники регулярно залучають учнів до збирання та перевірки інформації про своє навчання, вони допомагають їм ставати відповідальними та самостійними [6].

Колективами наукових працівників і практиків досліджено технологію формувального оцінювання, подано приклади використання різних видів формувального оцінювання, зокрема в початкових класах на основі компетентнісного підходу навчання.

Водночас питання організації та проведення формувального оцінювання в шкільній практиці на уроках різних навчальних курсів та предметів потребує досконалого опрацювання.

Пропонуємо ознайомитися з окремими зразками та прикладами організації та проведення формувального оцінювання на уроках/заняттях з інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

1. Формулювання об'єктивних і зрозумілих для учнів навчальних цілей.

В освітньому процесі об’єктом оцінювання є діяльність учня/учениці для досягнення цілей навчання. Отже, основою всіх видів оцінювання є чітка постановка навчальних завдань та цілей учням. У початкових класах, на перших етапах навчання вчитель/вчителька розробляє, доводить до відома й обговорює зі школярами цілі уроку. Регулярні обговорення в майбутньому мають перерости у традиційну спільну роботу вчителя з учнями.

Цілі навчання мають формулюватися конкретно, чітко, лаконічно, так, щоб їх можна було «виміряти», тобто порівняти результат з «міркою». Тоді можна визначити, на якому рівні досягнуто ціль. На жаль, досить часто на практиці цілі формулюються надто широко, абстрактно, їх неможливо виміряти.

Наприклад. За традиційним підходом формулювання мети (цілей) уроку на тему «Шкіра. Догляд за шкірою» було таким: «Формувати навички правильного догляду за шкірою». За рекомендаціями щодо формувального оцінювання ціль уроку має визначається так: «Учень/учениця розуміє, яку роль виконує шкіра, знає, чому шкіра має бути чистою, що митися/приймати душ слід не менше як два рази на тиждень». Інший приклад. Тема «Кімнатні рослини». Мета: «Розширити й уточнити уявлення дітей про рослини, розкрити їх значення для людей» (ціль узагальнена, не конкретна, невимірна). Порівняйте конкретну ціль, яку можна визначити, виміряти, об’єктивно оцінити: «Уточнити, чи учні знають назви кімнатних рослин, які є у класі. Учні мають знати, що кімнатні рослини прикрашають кімнату, очищають повітря, збирають пил, окремі з них використовують для лікування. Мають розуміти, що без постійного догляду рослини можуть загинути. Організувати постійний догляд за квітами нашого класу».

У формулюванні конкретних навчальних цілей, тобто очікувань щодо рівня і якості засвоєння навчальної інформації, за основу доцільно брати таксономію, яку запропонував *Б. Блум.*

Рис. 1.1. Таксономія Б. Блума

Рис. 1.2 Категорії цілей навчання (за Б. Блумом)

Таксоно́мія (від грец. taxis – порядок і nomos – закон)

Наука про принципи та способи класифікації та номенклатури складноорганізованих ієрархічних систем дійсності. уявлення учнів про органи чуття та їх значення для людини» (неконкретно, невимірно).

Учений визначив шість категорій/ груп навчальних цілей: знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання [6].

Знання – перша категорія цілей навчання. Адже для того, щоб проаналізувати явище, подію, порівняти ознаки об'єктів, оцінити конкретну дію, зробити певні перетворення, сформулювати висновки тощо, треба мати інформацію, знати й пам'ятати її.

Наприклад, вивчаючи тему «Органи чуття» (1 клас) навчальну ціль можна сформулювати так: «Знати, що органами чуття в людини є: очі – орган зору, вуха – орган слуху, шкіра – орган дотику, ніс – орган нюху, язик – орган смаку. Пояснити, яку роль виконує кожен орган». Порівняйте: «Формувати та розвивати уявлення учнів про органи чуття та їх значення для людини» (некон кретно, невимірно).

Розуміння як категорія таксономії відображається у трьох типах поведінки, навчальної діяльності учнів: трансляції (від конкретного до абстрактного) – тобто використанні інших термінів, символів, переказуванні тощо; інтерпретації (реорганізації ідей, виокремленні серед відомих ідей значущих, тлумаченні зв'язків, узагальненні, поясненні, стислому переказі тощо); перенесенні знань – трансформації (прогнозуванні, заснованому на розумінні напрямів, тенденцій, правил) [6].

Наприклад, тема «Чи можна все чути за допомогою вух». Мета: учні мають розуміти, що чіткість звуку залежить від відстані до джерела звуку. Скласти поради, як берегти слух. Зробити висновки про способи збереження слуху: носити головний убір у холодну пору року; не слухати гучну музику; самостійно не чистити слухові проходи; у разі потреби вчасно звернутися до батьків і лікаря».

Засвоєння навчального матеріалу на рівні *застосування* означає, що учень буде правильно застосовувати знання в ситуації, що є відмінною від тієї, у якій він отримував це знання. Зауважимо, що інформація, знання, уміння, навчальний досвід, який отримали учні в процесі вивчення курсу «Я досліджую світ», мають бути практичним надбанням дитини, її «дороговказом» у повсякденному житті.

Наприклад, тема «Досліджуємо властивості води». Одним з компонентів постановки цілі на уроці може бути: уточнити з учнями, для чого потрібна вода в оселі. З’ясувати, як використовують і бережуть воду в родинах учнів. Зосердити увагу дітей на економії прісної/питної води в домашніх умовах.

Аналіз як категорію цілей навчання спрямовано на виявлення окремих частин матеріалу, визначення зв'язків між ними і принципів організації, з'ясування передумов, висновків, концепцій, які закладено в тексті чи в схемах, малюнках інформації, за якими учні мають їх дослідити, вирізнити, назвати, пояснити або яких автор тексту дотримується, проте не висловлює.

Зазначимо, що на кожному уроці/занятті з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» проводиться аналіз досліджувального об'єкта, поняття, його ознак, властивостей, взаємозв'язків між певними об'єктами, явищами, діями, операціями. Встановлюються взаємозв'язки та взаємозалежності, вплив певного природного явища на інше, вплив навколишнього середовища на людину, тварин, рослини і навпаки. Ці характерні зв'язки варто розглянути, акцентувати на них увагу учнів, учити помічати закономірності у природі, спостерігаючи за нею, виділяючи її ознаки, властивості, аналізувати їх, порівнювати, робити висновки.

У формулюванні навчальної цілі варто про це зазначати, звертати увагу на розгляд складових поняття, яке вивчається, уміти їх виділити, проаналізувати і, звичайно, на основі аналізу конкретної ситуації робити узагальнені висновки.

Наприклад, тема «Чи всі гриби їстівні?». Мета: «Виділити будову гриба, яка складається з грибниці, плодового тіла, до якого належать ніжка та шапинка. Уточнити ознаки розрізнення їстівних та отруйних грибів. Скласти перелік основних правил збирання грибів».

Категорія *синтезу* означає вміння комбінувати елементи так, щоб отримати нове ціле, що характеризується новизною та оригінальністю. Для прикладу наведемо зразок формулювання цілей уроку з теми «Яка. наша адреса». Цілі: «Усвідомити, що Батьківщина – Україна складається з малих батьківщині, де проживає кожен з нас». Інший зразок, тема «Явища природи». Мета: «Підвести учнів до розуміння того, що кожній порі року властиві певні явища природи, на основі детального розгляду особливостей пір року».

Варто пам’ятати, що на одному чи кількох суміжних уроках ставиться навчальна мета, що поєднує кілька категорій. Ступінь її досягнення, виконання буде різним, поступальним.

Оцінка як категорія таксономії передбачає вміння оцінювати значення певного матеріалу (твердження, художнього твору, дослідницьких даних тощо) із застосуванням чітко визначених критеріїв.

Учитель спільно з учнями розробляє й обговорює цілі уроку. Мета має бути вимірною, щоб за допомогою оцінювання виміряти, на якому рівні її досягнуто. Висновки про рівень засвоєння знань, умінь аналізувати, поєднувати, застосовувати знання, уміння, навички на практиці в навчальному процесі і в житті учні можуть формулювати самостійно.

Наприклад, під час вивчення теми «Для чого потрібний календар» учні висловлюють власні спостереження, висновки щодо почутого, побаченого, розглянутого тощо. Висловлюють свої думки, судження, висновки в різних формах: вербально, практично: «Я знаю, що в році 12 місяців», «Знаю, як побудовано календар: у ньому позначено дні тижня, дати цих днів». «Я вмію користуватися календарем, визначаю за календарем дні, коли в мене будуть тренування, позначаю дні народження друзів.» тощо.

Формувальне оцінювання відбувається щоуроку, поетапно. Підтримувати учнів і вселяти оптимізм щодо результативності досягнутого має вчитель.

Цей підхід демонструє створення ефективного зворотного зв'язку, який має бути чітким, зрозумілим, своєчасним, відбуватися в атмосфері доброзичливості і взаємоповаги. Отже, зворотний зв'язок є позитивним. Позитивно налаштований учитель пропонує учневі допомогу у виконанні завдання. Що більше інформації отримує вчитель про рівень знань, міркування, навчання учнів, то більше має можливостей для корегування процесу.

Забезпечення активної участі учнів у процесі пізнання.

Формувальне оцінювання є об'єктивним, забезпечує зворотний зв'язок про ступінь розуміння, усвідомлення, засвоєння та використання учнями відповідних компетентностей, знань, умінь і навичок. Для учня/учениці воно слугує рекомендацією до дії, поступового та впевненого зростання навчальних успіхів і розвитку особистості. Таке оцінювання сприяє активізації освітньої діяльності учнів, їх активній участі у процесі власного навчання.

Для успішного засвоєння освітньої програми учню потрібно працювати з навчальним матеріалом, досліджувати, аналізувати його, розширювати діапазон власного сприйняття, бути активним, дієвим, самостійним тощо.

Щоб знання ставало інструментом, учень має з ним працювати: застосовувати, шукати умови й межі застосування, перетворювати, розширювати, доповнювати, знаходити нові зв'язки та співвідношення тощо. Це забезпечується різноманіттям прийомів, форм і методів роботи з навчальним матеріалом.

Для прикладу розглянемо організацію та проведення уроку/заняття з теми «Досліджуємо властивості повітря» у розділі «Я дослідник. Я дослідниця». Актуалізацію опорних знань та чуттєвого досвіду учнів доречно розпочати з виконання простих фізичних вправ: підняти руки, присісти, устати, вдихнути повітря і повільно його видихнути. Потім запропонувати відгадати загадку: «Таке велике, що займає увесь світ, таке маленьке, що в щілину зайде». Звісно, відгадку швидко знайдуть/назвуть діти. Основне, щоб вони пояснили зміст тверджень у загадці.

Кожне твердження, що закладене в інформаційному тексті, варто проаналізувати: *Де є повітря? Доведіть. Чи бачите ви повітря? Чому? Якого воно кольору? Чи має повітря запах?* (Учні можуть «попрацювати» носом – переконатися в наявності запахів. Якщо виникне сумнів щодо цього, то доцільно з'ясувати, що впливає на наявність певного присмаку, запаху).

До проведення дослідів дорослі разом з учнями мають підготувати матеріал: прозору посудину, камінці, поролон, поліетиленові кульки тощо.

Завершальним буде практичне завдання щодо визначення чистоти/забрудненості повітря в населеному пункті, де проживають діти.

Логічним переходом до проведення дослідів може бути запитання: *Які ще властивості має повітря?* Заслухайте пропозиції. Слід передбачити й інший порядок ознайомлення з властивостями повітря. Це може бути практичне дослідження запропонованої учнями властивості або перенесення її розгляду на інший час (надто коли потрібні певні засоби навчання).

Ознайомлення учнів з критеріями оцінювання.

Обговорення з учнями критеріїв оцінювання робить процес оцінювання прозорим і зрозумілим для всіх суб'єктів освітнього процесу та сприяє позитивному ставленню до процесу оцінювання. Критерії, розроблені для формувального (поточного) оцінювання, мають описувати те, що зазначено в навчальних цілях. Учнів слід ознайомити з ними до початку виконання завдання. Конкретно сформульовані критерії оцінювання, зрозумілі, доступні, донесені до учнів, скеровують їх до активної діяльності для успішного виконання завдання.

Розглядаючи тему «Безпечна дорога до школи», особливу увагу дітей слід зосередити на об'єктах, предметах, які можуть створювати небезпеку під час руху учнів. Першокласників до школи супроводжують дорослі. Проте знання правил безпечного руху обов'язкові для кожного школяра, їх важливо дотримуватися разом з батьками.

Педагогічна практика показує, що розроблення критеріїв робить процес оцінювання прозорим і зрозумілим для всіх суб'єктів. Укладання критеріїв спільно з учнями сприяє позитивному ставленню до процесу оцінювання з боку учнів, батьків.

Забезпечення можливості й уміння учнів аналізувати власну діяльність (рефлексія).

Для планомірної організації освітньо-пізнавального процесу в початковій школі важливо знати, якими знаннями учень/учениця володіє, яке їхнє ставлення до теми уроку, яких знань, навичок бракує, про що варто дізнатися.

Щоб отримати ефективний зворотний зв'язок від учнів щодо засвоєння ними навчального матеріалу та виконання поставлених навчальних цілей, слід з 1 класу формувати в них навички рефлексії (самоаналізу). Водночас самооцінювання передбачає не лише оцінювання учнем власної роботи, а й визначення проблем, викликів і способів їх вирішення. Самооцінювання має передувати оцінюванню вчителем освітніх досягнень учня/учениці.

Доцільно також використовувати взаємооцінювання, однак без надмірного захоплення. Користь від процесу взаємооцінювання отримують і ті, кого оцінюють, і ті, хто аналізує, оскільки в них з'являється можливість побачити й усвідомити власні помилки.

Діти повинні розуміти, що вони оцінюють не особистість, а виконану роботу. Учні мають оволодіти навичками спостереження за своїми діями, результатами і діями та результатами однокласників відповідно до поставленої мети. Мають учитися тактовно висловлювати свої враження, судження, оцінку, побажання, рекомендації тощо. Початкові навички рефлексії як особистісного новоутворення в повному обсязі мають сформуватися тільки наприкінці молодшого шкільного віку.

Формувальне оцінювання – це «зворотний зв'язок» для учнів, що дозволяє їм усвідомити, які кроки слід зробити для поліпшення своїх результатів. Тобто учні мають характеризувати (оцінювати) хід реалізації своєї діяльності *(інтроспективна* форма рефлексії), констатувати результативність своєї діяльності, роботи *(ретроспективна* форма рефлексії) та планувати шляхи корегування майбутньої діяльності *(проспективна* форма рефлексії).

Проводити рефлексію доцільно на кожному етапі уроку, або вибірково, або на кінець уроку. Запитання і завдання для рефлексії мають бути

різноманітними, щоб отримати зворотну інформацію від учнів за емоційними, знаннєвими та практичними чинниками.

Розглянемо приклади проведення рефлексії на уроках з теми «Що таке експеримент?». Рефлексію здійснюємо після проведення експерименту з квітами «Чи поглинають рослини воду?».

Система завдань і запитань до учнів може бути такою:

- Ну як, цікаво? А що сподобалося? Чому?
- Як можна довести, що рослини поглинають воду? *(Білі квіточки хризантем набули різного забарвлення залежно від кольору води).*
- Порівняйте свої «кроки» проведення експерименту із запропонованим на форзаці підручника. Чи все вдалося вам зробити? Чому?
- Які ще експерименти вам хочеться провести? Що для цього треба зробити?
- Чого ви навчилися, проводячи експерименти?

Спонукають до рефлексії запитання: «Що нового дізналися на уроці?», «Що привернуло увагу?», «Що нового у спілкуванні?», «Що найбільше схвилювало (що нового в емоціях)?», «Як ти можеш довести, що ...?», «Що думаєш про ... ?», «Обґрунтуй свою думку», «Як можна розв'язати цю проблему?».

«Сигнал руки» - одним положенням руки діти дають сигнал про закінчення роботи, іншим - про наявність проблем, запитань. Відповідно вчитель/вчителька реагує на сигнали і приймає рішення щодо подальшого поступу в роботі.

«Світлофор» - картка, що містить три кольори. Роль її використання аналогічна попереднім технікам: зелений - зрозуміло - йдемо далі; жовтий колір - неповне розуміння навчального матеріалу, і червоний колір дає сигнал, що є проблеми в учня, він/вона потребує допомоги. Після отримання сигналів учитель з'ясовує: Що зрозуміли учні? Що не зрозуміли?

Складання письмово або усно короткого *есе*. Що ти дізнався/лася? Які питання залишилися для тебе не зрозумілими?

«Вимірювання температури». Під час виконання завдання вчитель/ вчителька контрольним запитанням, як працюють учні, чи все їм зрозуміло. Вчасно надана допомога попереджує негативні наслідки всієї роботи.

Для вимірювання навчальних досягнень учнів та оцінювання і самооцінювання пропонуємо зразки технік формувального оцінювання та процедуру їх використання.

Індекс-картка, що має різне кольорове зображення з обох боків. Один колір (за домовленістю) сигналізує про повне розуміння змісту навчального матеріалу, інший - що виникли запитання, проблеми.

Сигнал. рукою. Учні можуть сигналізувати вчителю про результати своєї діяльності: за домовленістю.

«Швидка допомога». Учитель періодично дає учням зразки/підказки для побудови структури відповіді: «Щоб знайти невідомий доданок, достатньо ...». «Спостерігати – це означає ...».

«Дві зірочки». Техніка для організації взаємоперевірки та взаємо-оцінювання творчого завдання однокласника/однокласниці. Учні мають виставити позитивні результати один одному («дві зірки») і висловити одне побажання щодо доопрацювання.

Учитель може самостійно доповнити цей перелік та успішно його використовувати в педагогічній практиці.

Формувальне (поточне) опитування - це форма перевірки освітніх результатів, яка йде відразу за презентацією матеріалу або за будь-яким видом діяльності на уроці. В опитуванні бажано уникати запитань: «Що сподобалося?», «Що не сподобалося?» без попередньої операціоналізації цього узагальнення. Відповіді учнів у цьому випадку можуть здебільшого стосуватися форм, організації роботи, а не змісту навчання.

Додаткові уточнюючі запитання і завдання можуть бути такими:

Яка основна ідея, головна думка, мораль у...?

Який висновок можна зробити? Чому?

Як можна перевірити, що ...?

Чим ... схожі/відрізняються від ...?

Які характерні ознаки ...?

Яким чином ми можемо показати, проілюструвати ...?

Виконайте порівняння..

Придумайте і сформулюйте подібне завдання чи запитання про...

Яким, чином ... співвідноситься з ...? Наведіть приклад.

Яку проблему намагаємося вирішити?

Що ви пропонуєте зробити?

Що могло б статися, якби ...?

Які критерії вашої оцінки ...?

Які докази або підтвердження ви можете навести на користь ...?

Як це можна підтвердити/спростувати?

5. Корегування спільно з учнями підходів до навчання з урахуванням результатів оцінювання.

Це останній етап організації формувального оцінювання.

Формувальне оцінювання не є елементом сумарної оцінки, оскільки його мета насамперед полягає в мотивації і активізації навчальної діяльності. Мотивація у процесі навчання забезпечується дотриманням певних принципів формувального оцінювання:

– відмова від конкуренції серед учнів, від складання рейтингів, нагород за правильно виконані завдання; позначення усталеними символами (що, власне, замінює оцінку в балах), пріоритет словесної похвали виконаної роботи і заохочення;

– перенесення ситуації конкуренції на ігрові види діяльності або проектну роботу, що дає можливість відмовитися від різкої критики помилок, яка спричинює негативні емоції в дітей;

– ситуативність навчальної діяльності, тобто добір навчальних завдань з елементом новизни та непередбачуваності, орієнтованих на життєвий досвід учнів;

– надання можливості учням удосконалити роботу та підвищити оцінку. Використання таких принципів і підходів привчає дітей до ефективного самооцінювання. Коли учні володіють навичками самооцінювання і взаємо оцінювання, то питань про справедливість і адекватність оцінки не виникає. Практика показує, що коли навіть формулюю оцінювання прямо не впливає на підсумкове, опосередковано воно сприяє підвищенню і формуванню стійкої мотивації до навчання.

Учні й учитель спільно добирають форми роботи, види діяльності, тематику навчального змісту матеріалу, час і методи, способи додаткового опрацювання прогалин кожної дитини зокрема.

Формувальне оцінювання передбачає організацію навчального процесу таким чином, щоб він приносив учням задоволення і яскраві емоційні переживання, тому пріоритетним тут стає використання парно-групової роботи, проектних технологій, ігрових форм навчання тощо.

Облік результатів завершального (підсумкового) оцінювання, що здійснюється з урахуванням динаміки зростання рівня навчальних досягнень учня/учениці, фіксується учителем у свідоцтві досягнень. Воно має бути зрозумілим документом для батьків або осіб, які їх замінюють, давати розгорнуте уявлення про навчальний поступ дитини у школі протягом навчального року.

У методиці формувального оцінювання розглядають ще групові форми оцінювання та вимірювання навчальних результатів за допомогою портфоліо.

Детальний аналіз ролі, значення портфоліо, його видів, технології педагогічного користування портфоліо в освітньому процесі для формувального оцінювання здійснила академік НАПН України *Н. М. Бібік* [8].

Однією з важливих технологій оцінювання в початковій школі, особливо в 1 класі, є технологія портфоліо, яка забезпечує вчителя обґрунтованою інформацією про процес і результати навчальної діяльності

учня/ учениці за певний відрізок навчального часу. Портфоліо дає також можливість учням формулювати власні оцінні судження про результати своєї діяльності.

Портфоліо – це спосіб фіксування, накопичення продуктів навчальної діяльності, індивідуальних досягнень кожного здобувана освіти. Матеріали в портфоліо розміщує учень/учениця, батьки та вчитель. Вони відображатимуть процес навчання дитини в її сильних та слабких позиціях, потреби. Зупинимося на деяких моментах його формування, використання на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Портфоліо завжди візуалізоване, – зазвичай, у вигляді спеціальної папки, у якій розміщуються унаочнені матеріали: малюнки, схеми, поробки, матеріали письмових робіт з математики, мови та читання, дослідження, природні матріали – гербарії, тематичні добірки ілюстрацій з певної теми, які учні роблять самостійно (з підписом, власними коментарями) тощо.
Розрізняють три основних види портфоліо.

Робоче (загальне) портфоліо – до його створення долучаються всі: учитель, учень, батьки. Добирають як поточні роботи, так і зразки підсумкових робіт. Цінним у цьому портфоліо є те, що в ньому відображаються всі результати навчальної діяльності. Водночас воно може бути переобтяжене чималою кількістю робіт. Тому варто у виборі робіт звертати увагу на ті, де результати позитивні, які демонструють прогрес у навчанні, за якими можна визначити проблеми, потреби.

Демонстраційне (учнівське) портфоліо містить лише найкращі роботи, які обирають самі діти. Такий вид портфоліо є досить сильною мотивацією для дитини виконувати роботи, що демонструють її найкращі здібності. Проте в більшості випадків це не може бути системним показником щоденної навчальної діяльності учнів. Методичною засторогою буде рекомендація, щоб учні намагалися з кожної роботи дібрати свій кращий варіант.

Портфоліо вчителя містить перевірні (самостійні, підсумкові) письмові роботи учнів, виконані завдання і зразки робіт, які відібрав учитель.

У вчительське портфоліо вкладають продукти навчальної діяльності, які засвідчують її динаміку (навички користування ножицями, навички з письма, уміння виконувати обчислення тощо), а не лише абсолютні оцінки. Можна доповнювати його зразками творчих робіт або їх фотоілюстраціями, що не увійшли до учнівського портфліо.

Окремим розділом у вчительському портфоліо є фіксація оцінок - результатів учнів з предмета, допущені помилки, їхня кількість, дані про соціальну компетентність учня/учениці, співпрацю, спілкування з однокласниками, уміння організувати робоче місце, слухати, чути, відтворювати, пояснювати, про зацікавленість і мотивацію до навчання, уміння дотримуватися алгоритмів дій, правил, визначених колективом за його/її участі, про виконання доручень тощо.

Оформлення портфоліо може бути різноманітним, яскравим, цікавим. Настанови в його оформленні дає вчитель. Можна показати зразки, долучити до обговорення вмісту портфоліо учнів. Доречним буде привчати їх до запису дати виконання роботи. У такий спосіб виконуватиметься функція компетентнісного підходу в навчанні – практичне використання здобутих знань з теми «Час. Одиниці часу».

Єдиних вимог до будови/структури портфоліо немає. Щоб повно, широко і різнопланово відобразити рівень досягнення учнями навчальних цілей, рекомендується використовувати поданий далі перелік розділів для оформлення учнівського портфоліо.

Титульний аркуш «Це я і моя сім'я» містить інформацію про адресу й найменування навчального закладу, прізвище, ім'я, по-батькові учня/учениці та клас. За бажанням можна помістити тут фото учня/учениці, членів сім'ї (з дозволу батьків або осіб, які їх замінюють) або малюнки дитини про свою сім'ю. Фото, малюнки розкривають соціалізацію дитини, її стосунки з рідними, близькими.

Розділ «Що я вмію і люблю робити» дозволяє проілюструвати навички і захоплення учня/учениці. Тут можна помістити ілюстрації, фото, вироби,

записи справ, досягнень з різних сфер діяльності (спорту, навчання, дозвілля, праці). Така інформація допоможе вчителю дібрати діапазон справ, які спонукатимуть дитину до активних дій в освоєнні програмового змісту.

У *розділі «Мої захоплення»* зазначаються хобі дитини. Буде добре, якщо ці захоплення матимуть практичну основу і будуть представлені оригінальними виробами, аплікаціями, які можна тут прикріпити. У процесі навчання ця інформація може допомогти педагогам розвинути наявні в дитини здібності, а також знайти серед однокласників однодумців і друзів.

Доречним є *розділ «Мій режим дня»*. Він прищеплює учневі навички планування. Рекомендуємо роздрукувати: цей лист портфоліо і запропонувати повісити його вдома поряд з робочим місцем. У вкладці «Моя улюблена їжа» буде дуже цікаво написати не лише про смакові переваги, а й розкрити секрети рецептури певних страв.

«Мої досягнення і плани». Інформація в цьому розділі дозволяє вчителю зорієнтуватися в сильних сторонах учня/учениці, зрозуміти прагнення і бажання дитини отримати додаткові знання та навички або ж переконатися в тому, що в неї вже є деякий арсенал досягнень. Пропонуйте учням зазначати, що, де і коли відбулося, і не забувати вкладати сюди подяки, грамоти, якщо такі є, або їх копії.

У *розділі «Моя зайнятість в гуртках, секціях і клубах»* бажано відобразити вподобання і заняття дитини. За бажанням можна зазначити назву гуртка, клубу, секції, які вона відвідує, дні та час занять у них.

Розділ «Моя творчість» розкриє талант дитини в малюванні, ліпленні, літературних смаках, музиці тощо. Цей розділ не є обов'язковим.

На сторінці *«Мої малюнки»* можна вклеїти малюнки, зроблені учнем, або роздрукувати лист цього розділу (бажано в декількох примірниках) і попросити дитину намалювати що-небудь.

Розділ «Мої успіхи в навчанні» має містити роботи, які дитина вибере самостійно. Арсенал доробок, практичних робіт з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є значним і складатиме більшість «скарбів» портфоліо.

Пам’ятайте, що портфоліо має бути максимально орієнтованим на дитину. Коли дитині надається можливість вибирати свої роботи, це створює ситуацію, у якій саме дитина починає визначати критерії оцінювання її робіт. Знаючи мету зберігання тієї чи іншої роботи, діти починають здійснювати самооцінювання.

Для добору відповідного матеріалу до портфоліо пропонуємо такі форми пропозицій учням:

– Обери зі своїх напрацювань, доробків, виробів дві-три кращі роботи з теми ... , розділу ...

– Вибери по одній роботі, яку виконано на початку, у середині та кінці вивчення курсу.

– Вибери роботи, які, на твою думку, найкраще демонструють, чого ти навчився/навчилася за семестр, за останній тиждень.

– Вибери дві роботи, якими пишаєшся.

– Вибери три роботи, які хочеш продемонструвати друзям, дорослим. Важливо, щоб дитина обґрунтувала вибір своїх, робіт.

Формувальне оцінювання дозволяє аналізувати як когнітивні, так і вольові, емоційні складові навчальної діяльності, що в цілому позитивно впливає на мотивацію навчання учнів та його ефективність. Воно безпосередньо пов’язане з новим осмисленням навчального процесу, у якому учень поруч із учителем стає активним суб’єктом навчання, і передбачає відмову від жорсткої звітності та розвиток нової оцінної практики [6].

Формувальне оцінювання підтримує впевненість учнів у тому, що кожен з них здатен поліпшити свої результати, оскільки дітям наводять приклади того, чого від них очікують. Активне застосування сучасними педагогами методики формувального оцінювання є одним з ключових чинників якісної освіти.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Яка мета вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у Новій українській школі?

2. У чому полягає суть методичних принципів світоглядної освіти, за Р. Ардишевським?

3. Яка роль інтеграції змісту курсу «Я досліджую світ» у формуванні цілісної картини світу?

4. Які основні напрями формування у молодших школярів цілісної картини світу?

5. Що може зробити вчитель для підвищення інтеграційних можливостей курсу?

6. Користуючись змістом підручника «Я досліджую світ» для 3 або 4 класів, доберіть по два приклади з навчальним матеріалом, де встановлюють такі зв’язки: причина – наслідок, будова – функція, мета – засіб, частина – ціле, суб’єкт – об’єкт дії, загальне – одиничне.

7. Придумайте ситуації, які б відображали поведінку дітей з різною самооцінкою (заниженою, завищеною та адекватною). Поміркуйте, як самооцінка впливає на якість їхнього життя. Складіть поради для учнів із заниженою та завищеною самооцінкою.

Тема 2 Формування цілісної картини світу, екологічних понять у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»

Мета. Формувати поняття: цілісної картинки світу, екологічних понять у молодших школярів; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Цілісна картина світу
2. Форми цілісної картини світу
3. Екологічні поняття

Тезаурус: цілісна картина світу, форми цілісної картини світу, екологічні поняття

Рекомендована література: 1,6, 8, 12, 14, 16, 22.

Зміст лекції

Серед завдань початкової освіти особливе місце посідає забезпечення становлення й розвитку особистості школяра на основі сформованої, цілісної, науково обґрунтованої системи знань про світ, у якому живе дитина. Ця проблема набуває особливої значущості, оскільки у початковій школі також закладаються основні ціннісні орієнтири особистості, опановуються способи навчально-пізнавальної діяльності. Це багатоас-пектне завдання реалізується насамперед через удосконалення змісту освіти, введення нових навчальних предметів, які дають змогу на інтегрованій основі формувати в учнів цілісне наукове світорозуміння. Успішно формувати в учнів цілісний образ світу (цілісну картину світу, світогляд) можливо за умови правильного розуміння його суті. Світогляд – це ще не всі погляди та уявлення людини про світ, а лише їхнє узагальнення, упорядкування та систематизація. Близькими за значенням до поняття «світогляд» є поняття: «загальна наукова картина світу», «цілісна картина світу», «світовідчуття», «світосприйняття» та «світорозуміння». Різниця між поняттями «світогляд» і «картина світу» полягає в тому, що світогляд виступає як методологія побудови загальної наукової картини світу.

Процес взаємодії людини з навколишнім світом включає такі три етапи:

1) сприйняття інформації про себе, природне та соціальне оточення, світ;

2) відображення світу і себе у ньому, що полягає в обробленні інформації, здійсненні різноманітних логічних операцій у свідомості людини, смислоутворення та вибір форми поведінкової реакції;

3) діяльність (реагування, активність) людини у певній життєвій ситуації.

У пізнанні людиною світу виділяють два рівні: чуттєве пізнання за допомогою відчуття, сприйняття, уявлення, і раціональне пізнання, що здійснюється в поняттях, думках і висновках.

Отже, у процесі взаємодії людини зі світом відбувається його пізнання, результати якого відображаються у свідомості людини у формі уявлень, знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, типів спілкування й поведінки, що проектуються у свідомості людини як певна модель, образ або картина світу.Картини світу можна класифікувати за рівнями відображення наступним чином: до першого рівня відображення належать картини світу окремих наук (фізична, хімічна, біологічна, історична, мовна, математична); до другого рівня – об'єднана картина світу багатьох наук (природничо-наукова, соціальна картини світу); до третього рівня – цілісна наукова картина світу (відображення світу як єдиного цілого). Цілісна наукова картина світу – це найвища форма і результат інтеграції та систематизації фундаментальних наукових положень. У філософії цілісну картину світу особистості переважно розглядають як вищу форму систематизації знання, у якій, базуючись на результатах теоретичної науки і певних філософських та культурологічних засадах, створюється систематичне світоуявлення, що становить структурну частину світогляду. Щодо розуміння поняття «цілісна» існують різні підходи: системний, комплексний, інтегративний та синергетичний. Можемо зробити висновок, що поняття «цілісна» виступає як характеристика впорядкованості, комплексності, єдності усіх взаємопов'язаних частин системи, новоутвореної якості. У психології поняття «образ світу», «картина світу» та «модель світу» також часто використовують як тотожні. Картина світу виступає багаторівневою, складною та ієрархізованою системою, одним з базових особистісних утворень, що акумулює досвід, цінності, світоглядні системи багатьох поколінь і різних народів; вона безперервно взаємодіє з навколишнім світом, видозмінюючись при цьому під впливом епох та індивідуальних життєвих траєкторій. Психологи картину світу розглядають як унікальну психічну реальність людини, цілісну ієрархічну систему її

смислів, потреб, мотивів, спрямованостей тощо.

Згідно з концепцією С. Смирнова, картина світу як цілісне утворення пізнавальної сфери особистості існує на трьох рівнях: сенсорно-пер-цептивному (як чуттєва картина дійсності, умови діяльності); інтелектуальному (символічна репрезентація світу на рівні системи суспільно вироблених значень, предметів культури, норм, еталонів діяльності); особистісному (забезпечення єдності пізнавальної та емоційно-потребо-вої сфер, прогнозування важливих для людини подій, пов'язаних з її потребами) [7]. Як стверджує вчений, головний внесок у процес побудови образу предмета або ситуації належить не окремим почуттєвим враженням, а образові світу загалом. Не образ світу постає у ролі тієї проміжної ланки, яка обробляє, модифікує і перетворює на почуттєвий образ сенсорні образи, що з'являються внаслідок впливу стимуляції на органи чуття, а навпаки – сенсорні образи уточнюють, підтверджують і перебудовують вихідний образ світу. У кожному поведінковому акті людини у відповідь на зовнішнє подразнення бере участь її образ світу [8]. Отже, картина світу – це цілісна, багаторівнева, впорядкована система уявлень особистості про світ (інших людей, себе, природу, соціум і культуру), цінностей та ставлень до світу, яка регулює життєдіяльність індивіда в певному культурному середовищі. У педагогіці найбільш вживані поняття «загальна наукова картина світу» та «цілісна картина світу», на відміну від філософи, де частіше використовують поняття «фундаментальна, або універсальна картина світу». Зокрема, С. Гончаренко поняття «загальна наукова картина світу» тлумачить як синтез знань людей про природу і соціальну реальність. Сукупність природничих наук утворює природничо-наукову картину світу, а соціальних – соціально-історичну картину дійсності. В. Ільченко розглядає природничо-наукову картину світу школяра як інтегральний образ природи, який створено синтезом природничо-наукових знань на основі системи фундаментальних закономірностей природи, що включає уявлення про матерію і рух, взаємодію, простір і час [4]. С. Гончаренко зазначає, що природничо-наукова картина світу учня має ґрунтуватися на поетапній систематизації знань на таких рівнях: фундаментальні наукові поняття та закони; теорії та принципи; методологічні принципи природознавства; картини світу окремих наук; інтеграція картин світу окремих наук у цілісну наукову картину світу [2]. М. Арцишевська, яка вперше запропонувала у вітчизняній педагогіці концепцію суспільно-наукової картини світу, трактує її як вищу форму інтеграції соціально-гуманітарних знань і науково-теоретичної основи інтеграції суспільствознавчого змісту шкільної

освіти [1]. У цілісній картині світу молодшого школяра мають органічно поєднуватися як природнича, так і соціальна картини світу, які взаємо-обумовлені та поєднані між собою численними зв'язками. У процесі формування в учнів цілісної картини світу доцільно дотримуватися спірально-концентричного принципу, що передбачає неперервне розширення і поглиблення знань, встановлення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків відповідно до вікових пізнавальних особливостей дітей молодшого шкільного віку. «Цілісна картина світу» з погляду різних наук та уточнюючи поняття «цілісна картина світу молодшого школяра», можемо констатувати таке:

– цілісна картина світу особистості відіграє роль своєрідної призми, тобто зумовлює напрям діяльності, способи розуміння світу та спонукає людину займати активну життєву позицію;

– цілісна картина світу людини є нелінійною системою, оскільки в разі зміни одного з її елементів інші змінюються не пропорційно, а за складнішими законами, що підтверджується еволюцією картин світу;

– цілісна картина світу молодшого школяра є інтегратором теоретичного і практичного, індивідуального та суспільного досвіду, виступаючи одночасно засобом і результатом соціалізації особистості та основою процесу пізнання;

– цілісна картина світу молодшого школяра є відображенням конкретно-індивідуального стилю його мислення, що залежить від психофізіологічних і характерологічних особливостей;

– цілісна картина світу молодшого школяра є органічним сплавом наукових, побутових, художніх, релігійних та інших знань, і водночас вона може бути передумовою їхньої диференціації;

– цілісна картина світу молодшого школяра має конкретно-історичний характер, оскільки це підтверджується її еволюцією залежно від рівня розвитку суспільства, науки, освіти, культури тощо.

Отже, цілісна картина світу молодшого школяра – це динамічне відображення у свідомості дитини єдності духовного і матеріального буття, представлене як система знань, уявлень, емоцій, почуттів, цінностей, смислів про навколишній світ та місце людини в ньому, що формується на основі безпосереднього і опосередкованого сприйняття учнем дійсності у процесі пізнавальної діяльності [9].

Сформованість цілісної картини світу – це, з одного боку, усвідомлення особистістю учня множини зв'язків і залежностей між об'єктами та явищами навколишньої дійсності, а з другого – можливість бачити світ у різних його аспектах, з різних позицій: через пізнання наукових фактів, проектування

образів, ставлення та встановлення взаємовідносин людини з навколишнім світом.

Коротко проаналізуємо організацію процесу формування в учнів цілісної картини світу у початковій школі, починаючи із здобуття Україною незалежності до упровадження в освітній процес інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Програмами середньої загальноосвітньої школи для 1-4 (1-3) класів (1997) було передбачено два навчальні предмети: «Ознайомлення з навколишнім світом» у 1-2 класах та «Природознавство» в 3-4 (2-3) класах відповідно до трирічного та чотирирічного навчання в початковій школі, на які покладалось завдання формувати в учнів наукової основи світорозуміння. Метою вивчення курсу «Природознавство» було вивчення природи як єдиного цілого. Навчальна програма для 3 (2)-го класу передбачала опанування учнями змісту таких розділів: «Природа рідного краю», «Рослинний світ і тваринний світ лісів, луків, полів»; для 4 (3)-го класу - «Спостереження за природою і працею людей своєї місцевості», «Зображення земної поверхні на плані, карті і глобусі», «Різноманітність природи України», «Використання і охорона природи людиною», «Тіло людини і охорона здоров'я». Отже, у початковій школі був поділ на два цикли навчання, але інтегрований підхід щодо вивчення навколишнього світу здійснювався лише в першому циклі навчання. У другому циклі навчання значну перевагу надавали вивченню природознавства, натомість суспільствознавча складова змісту освіти майже не представлена. Конструювання змісту програм та підручників для 1-4 класів з природознавства (Т. Байбара, Н. Коваль, Л. Нарочна) базувалося на принципах сезонності, краєзнавчому, батьківщинознавчому, систематичності й послідовності в навчанні. Курс природознавства мав інтегрований характер, оскільки в ньому були відображені в певній системі знання багатьох наук про неживу природу, рослинний та тваринний світ, організм людини. Основне завдання вивчення природознавства -озброєння учнів початкової школи елементарними знаннями про об'єкти і явища природи, активізація їхньої пізнавальної діяльності. Оригінальне об'єднання знань у цілісну систему було відображено в програмі та підручниках інтегрованого курсу «Довкілля» для 1 3 класів (В. Ільченко, К. Гуз, С. Собокар), де було запропоновано вивчення елементів знань з екології, народознавства, краєзнавства, ва-леології, філософії, фізики, хімії, астрономії, об'єднаних на основі фундаментальних закономірностей природи та основ народної

педагогіки. Актуальні й нині підходи щодо формування в молодших школярів екоцентричного світогляду відображені у змісті навчальної програми курсу за вибором та підручнику для 3-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів «Моя щаслива планета. Уроки для стійкого розвитку» (О. Пометун, О. Онопрієнко та А. Цимбалару). Методологічні засади цього курсу ґрунтуються на поєднані діяльнісного, особистіс-но орієнтованого підходів та ідей педагогіки «емпауермент», згідно з якою в процесі навчання першим етапом стають дії (експериментування), що породжує занепокоєння і створює потребу в інформації щодо проблеми та шляхів її розв'язання. Зазначений курс спрямований на формування в учнів екологічно активної позиції, прагнення діяти для збереження довкілля і досягнення стабільного розвитку суспільства, позитивного сприйняття майбутнього. У Державному стандарті початкової загальної освіти (ДСПЗО) з'явилась галузь «Людина і світ», яку пропонувалось реалізовувати через інтегрований курс або окремі навчальні предмети. Мета впровадження освітньої галузі «Людина і світ» у навчально-виховний процес початкової школи полягала у введенні системи інтегрованих (з різних природничих наук) знань про об'єкти і явища неживої та живої природи і взаємозв'язки та залежності між ними, їхні зміни в часі і просторі. На доступному рівні вона відображала цілісну природничо-наукову картину світу і місце в ній людини за допомогою опосередкованої реалізації в змісті галузі законів і закономірностей існування природи. Зауважимо, що зміст ДСПЗО (2000) уперше в історії вітчизняної освіти був істотно збагачений діяльнісним компонентом, у ньому були широко представлені ціннісні аспекти виховання і розвитку молодших школярів, певною мірою реалізовано принципи інтеграції (в освітніх галузях «Основи здоров'я і фізична культура», «Технології», «Я і Україна»). Важливість проблеми формування в учнів цілісної картини світу було сформульовано в Концепції 12-річної загальної середньої освіти, згідно з якою одним з основних завдань загальноосвітньої школи є становлення в учнів цілісного наукового світогляду, загаль-нонаукової, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентностей на основі засвоєння системи знань про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, оволодіння засобами пізнавальної і практичної діяльності. У Концепції зазначено, що характерною для початкової школи є практична спрямованість змісту, інтеграція знань, що дає змогу краще врахувати визначальну особливість молодших школярів - цілісність сприйняття і опанування навколишньої дійсності [5]. Навчальний курс «Я і Україна» включав природничу і

суспільствознавчу складові початкової освіти. Відповідні програми «Я і Україна» та лінії підручників було створено одночасно трьома авторськими колективами: Т. Байбара, Н. Коваль та Н. Бібік; В. Ільченко та К. Гуз; Р. Арцишевський, С. Балашова, Є. Дурманенко, І. Киричук, які демонстрували різні підходи до реалізації мети та завдань галузі «Людина і світ» ДСПЗО (2000). Прийняття у 2011 році нового ДСПЗО було зумовлено впровадженням нової моделі освіти, яка ґрунтувалася на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти. Інноваційним аспектом цього документа є визначення необхідних для успішного навчання і соціалізації учнів ключових і предметних компетентностей. На відміну від ДСПЗО (2000), що включав освітню галузь «Людина і світ», ДСПЗО (2011) впроваджував дві окремі галузі «Природознавство» та «Суспільствознавство». Отже, інтегрований курс «Я і Україна» було замінено на окремі навчальні предмети «Природознавство» (1-4 кл.) та «Я у світі» (3-4 кл.).

Пріоритетне завдання освітньої галузі «Природознавство» ДСПЗО полягало у формуванні в учнів на доступному рівні цілісної природничо-наукової картини світу, що охоплює систему знань, яка відображає закони і закономірності природи та місце в ній людини. Відповідно у програмі навчального предмета «Природознавство» (2011), яку розробив авторський колектив у складі Т. Гільберг, Т. Сак, Д. Біда, передбачалася вимога формування в учнів цілісної природничо-наукової картини світу. Основною метою навчального предмета «Природознавство» визначено «формування природознавчої компетентності учнів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу і людину, основ екологічних знань, опанування способів навчально-пізнавальної діяльності, розвиток ціннісних орієнтацій у ставленні до природи» [б].

Необхідність включення у зміст шкільної початкової освіти різноманітних знань про суспільство – філософських, соціологічних, економічних, політологічних, правничих, культурологічних, демографічних, етнографічних - зумовило потребу в створенні відповідної за змістом навчальної програми та навчально-методичного забезпечення для початкової школи. Зокрема, у навчальній програмі «Я у світі» для учнів 3-4 класів (2011), авторами якої є Н. Бібік, Р. Арцишевський, Т. Пушкарьова, В. Майорський, передбачено системну реалізацію принципу інтеграції знань. У ній зазначається, що у процесі навчання в учнів мають формуватися уявлення та

поняття про цілісність світу; природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства; засвоюються емпіричні й узагальнені уявлення і поняття, що відображають основні властивості й закономірності реального світу, розширюють та впорядковують соціальний і пізнавальний досвід.

Навчальний предмет «Я у світі» у початковій школі охоплював такі теми: «Людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина у світі», що вже сприяло поетапному усвідомленню учнями єдності компонентів «Я – сім'я – школа – рідний край – Україна – світ»; розкривало взаємодію людей у сім'ї, колективі, суспільстві; передбачало активне спілкування дітей з природним і соціальним оточенням, набуття досвіду особистісного ставлення до системи цінностей демократичного суспільства» [б]. Отже, картина світу молодшого школяра вже передбачала наявність багаторівневої системи уявлень дитини про світ (природне і соціальне середовище, інших людей, про себе), які взаємообумовлені та поєднуються між собою численними зв'язками.

Змістовими компонентами цілісної картини світу молодшого школяра були:

– інтегральний образ природи, який створений синтезом природничо-наукових знань на базі системи фундаментальних закономірностей природи, що включає уявлення про матерію і рух, взаємодію, простір і час;

– образ соціального оточення, що включає різноманітні людські об'єднання і групи (сім'я, школа, рідний край, Україна, світ), міжособистісну взаємодію;

– образ «Я у світі», що виступає основою формування самосвідомості, самооцінки, рефлексивних здібностей, покликаний регулювати життєдіяльність індивіда в певному соціо-культурному середовищі.

Отже, до упровадження реформи Нової української школи завдання формування в молодших школярів цілісного світорозуміння реалізувалося здебільшого через окремі навчальні предмети, зміст яких нерідко дублювався. Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу початкової школи потребувало інтегративного підходу щодо реалізації соціогуманітарної і природничої складових змісту освіти, посилення ціннісного спрямування змісту, врахування принципів світоглядної освіти в галузі природознавства. Усе, що перебуває у взаємному зв'язку, має викладатися в такому ж зв'язку. Швидкі темпи збільшення наукової інформації в наш час зумовили потребу розширення наукової картини світу молодших школярів на основі інтенсифікації освітнього процесу, яка потребує також удосконалення науково-методичного забезпечення освітнього

процесу в початковій школі, нових підходів до формування в учнів цілісного світорозуміння, на базі яких особистість змогла б усвідомлено орієнтуватися у житті, адекватно розуміти навколишню дійсність і сприймати себе як особистість. Від уміння людини орієнтуватися в навколишньому світі, встановлювати певну систему взаємовідносин значною мірою залежить її життєдіяльність у суспільстві та природі, а також якість і успішність цієї життєдіяльності. У свою чергу, це вміння визначається повнотою знань, уявлень, ціннісних орієнтирів і потреб особистості, включеної в навколишній світ.

Згідно із сучасними науковими дослідженнями, цілісність картини світу визначається єдністю уявлень [5]:

– про сутність і закономірності розвитку буття;

–про взаємозв'язок і взаємодію об'єктивного і суб'єктивного буття;

–про взаємозумовленості неживої і живої природи та людини з її біологічними і соціальними проблемами.

З погляду подібного змісту цілісна картина світу утворюється з єдності чотирьох складових: людина і космос, людина і природа, людина і людина, людина і щось (непізнане).

У зв'язку з тим, що сучасний етап розвитку науки пов'язаний з інформатизацією та швидким розвитком усіх галузей наукового знання, коло пізнання, яке окреслює цілісна картина світу, постійно розширюється. Фундаментом формування цілісної картини світу слід уважати поступальний пізнавальний процес щодо навколишнього світу в його єдності, різноманітті, взаємозумовленості.

У Новій українській школі, враховуючи інтегрований характер компетентності, у процесі реалізації Типової освітньої програми або Освітніх програм рекомендується використовувати внутрішньопредметні й міжпредметні зв'язки, які сприяють цілісності результатів початкової освіти та перенесенню умінь у нові ситуації.

Метою навчальної програми «Я досліджую світ» другого циклу навчання (3-4 класи) є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні завдання.

Формування в здобувачів освіти цілісної картини світу у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» має базуватися як на

загаль-нодидактичних принципах, так і на специфічних методичних принципах, до яких належать принципи світоглядної освіти (за Р. Арцишевським) [1] та принципи цілісної природничо-наукової освіти (за В. Ільченко та К. Гузом) [4] До загальнодидактичних принципів, що відображають наукове розуміння сутності освітнього процесу, належать: єдність освітньої, роз-вивальної та виховної функцій навчання; науковість змісту і методів навчання; систематичність і послідовність; міцність знань; доступність; свідомість й активність; наочність; зв'язок навчання з практикою; індивідуалізація. До методичних принципів світоглядної освіти, за Р. Арцишевським [1], належать: цілісність і системність, гуманоцентризм, синтетичність, відкритість, плюралізм й свобода вибору, гармонізація, стимулювання розвитку й саморозвитку особистості, єдність загального й конкретного. Схарактеризуємо сутність перелічених принципів світоглядної освіти. Сутність принципу цілісності й системності полягає в тому, щоб у процесі світоглядної освіти виробляти в учнів цілісне розуміння таких складно організованих об'єктів, як світ, природа, суспільство, людина. Реалізація принципу синтетичності передбачає застосування під час розкриття змісту освіти різних форм духовного освоєння дійсності (пізнавальної, оцінної, ідеалізуючої, нормативно-регулятивної, мотивуючої тощо); інтегрування різних форм соціального досвіду (науки, мистецтва, філософії, релігії, буденної свідомості).

Принцип відкритості передбачає формування в учнів розуміння неповноти й незавершеності існуючих знань і уявлень про людину й світ, спрямовувати їх на пошуки нового, ще непізнаного, налаштувати на позитивне й водночас критичне сприйняття тих фактів, поглядів та ідей, які суперечать усталеним концепціям.

Принцип плюралізму й свободи вибору передбачає ознайомлення учнів з різними точками зору й підходами, залишаючи за ними право вибору своїх переконань і вільного світоглядного самовизначення, а не нав'язувати здобувачам освіти будь-які однобічні трактування тих чи інших світоглядних проблем.

Принцип єдності загального й конкретного покликаний уникати схематизму й декларативності у процесі світоглядної освіти, а для цього потрібно постійно поєднувати розгляд загальних світоглядних положень з конкретними виявами їх у різних предметах і явищах, суспільствах та індивідах, сферах життя і галузях діяльності тощо. У зв'язку із цим найважливішого значення у світоглядній освіті набуває поєднання в ній глобального й локального, загальнолюдського й національного, родового та індивідуального. Важливо

зазначити, що зміст програми навчального предмета «Я у світі» (Н. Бібік, Р. Арцишевський), що раніше реалізувала галузь «Суспільствознавство» ДСПЗО (2011), проектувався на основі методичних принципів світоглядної освіти. На нашу думку, трансляція методичних принципів світоглядної освіти до всього змісту інтегровано курсу «Я досліджую світ» сприятиме ефективному формуванню в учнів цілісного світосприйняття. Розробники освітньої програми «Довкілля» – В. Ільченко та К. Гуз – зазначають, що природничо-наукова освіта має бути: цілісною за змістом знань, навчально-виховним процесом, методами та формами навчання, системою навчання, комплексним діагностуванням ефективності навчально-виховного процесу; герменевтичною; особистісноорієнтованою, технологізованою; екологічною; валеологіч-ною; диференційованою» [4]. У проєктуванні змісту освіти, що сприятиме формуванню в учнів цілісної картини світу, вчені радять дотримуватися таких принципів: принципу доцільного співвідношення сутнісних і емпіричних, практичних знань; принципу ідейного наскрізного зв'язку елементів знань у предметах і між ними; принципу структурності знань; принципу цілісності дидактичних відрізків навчального змісту; принципу неперервності, кумулятивності, згідно з яким природничо-наукова картина світу радикально не змінюється протягом її формування, а лише розширюється і деталізується [4].

2. Формування цілісної картини світу молодшого школяра є важливим завданням початкової школи, оскільки її пріоритетом була і залишається практична спрямованість змісту навчання, інтеграція знань, що дає змогу врахувати особливість психології молодших школярів - цілісність сприймання і засвоєння навколишньої дійсності. Лише освіта, яка формує достовірну наукову картину світу, може допомогти підростаючим поколінням орієнтуватися, розуміти навколишню дійсність та кожному сприймати себе як особистість [8].

На особистісному рівні цінність формування цілісної картини світу полягає в тому, що вона є основою світогляду, важливою і необхідною передумовою становлення особистості й надає людині можливості повно і глибоко сприймати, розуміти навколишній світ, відводячи собі в ньому певне усвідомлене місце. Цей процес є насамперед пізнавальним, що спирається на розвиток пізнавальних інтересів, починаючи з дитячого віку. Основою для формування цілісної картини світу в молодшому шкільному віці є розвиток основних психічних процесів – уваги, пам'яті, уяви, мислення, які, в свою чергу, забезпечують повноцінне і глибоке сприйняття і пізнання дитиною навколишньої дійсності. Для молодшого школяра домінуючим

у пізнавальному процесі є чуттєве сприйняття світу, проте активний інтелектуальний розвиток дає йому змогу не тільки відображати об'єкти, явища, процеси навколишнього світу, а й уявити взаємозв'язки їхніх ознак, властивостей і якостей, що вказує на те, що сприйняття пов'язане з мисленням. Основною формою чуттєвого пізнання навколишнього світу є відчуття, які дають змогу людині сприймати сигнали й відображати окремі властивості та ознаки речей зовнішнього світу і стану організму. У ранньому віці саме відчуття пов'язують дитину з навколишнім світом і є основною умовою її повноцінного психічного розвитку. Вони ж є основою початкового етапу формування в дитини картини світу, яке відбувається під час переходу від відчуттів до їхнього осмислення. У зв'язку із цим важливо цілеспрямовано та систематично збагачувати відчуття дітей під час пізнання ними навколишнього світу. Наочно-образне мислення, властиве дітям молодшого шкільного віку, дає змогу сформувати цілісну картину світу, що базується насамперед на знаннях, фактах, явищах, образах і простих поняттях. У цьому віці діти поступово «відходять» від міфологічного мислення. Саме в молодшому шкільному віці дитина опановує систему дій (операцій), потрібних для успішної пізнавальної діяльності на наступних етапах. При цьому важливо, щоб знання, які запропоновані для засвоєння, не були жорстко алгоритмізовані.

На 9-10-му році життя (3 клас) відбуваються істотні зміни у якості знань дітей про навколишній природний і соціальний світ. Л. С. Виготський зазначає, що дитина віком 8-9 років здатна впевнено виділяти основні якості предмета, абстрагувати його типові властивості й навіть об'єднувати їх в узагальнену характеристику. У 9-10-річному віці школярі вже можуть усвідомлювати широкі й глибокі істотні зв'язки об'єктів, часто приховані, не завжди чуттєво представлені, спираючись на наявний чуттєвий досвід.

Оскільки здатність до узагальнення при осмисленні світу є найважливішим досягненням розвитку дитини в молодшому шкільному віці, слід зазначити, що вона опановує кілька способів створення узагальнень: наочно-мовний, образно-мовний, понятійно-мовний.

Наочно-мовний спосіб узагальнення здійснюється за допомогою виділення характеристик об'єкта чи явища за ознакою подібності або тотожності та використання відповідної мовної дії. Для образно-мовного способу узагальнення характерно встановлення спільності виявлених ознак за допомогою визначального слова. Понятійно-мовне узагальнення пов'язано з абстрагуванням ознак предметів, які діти не сприймають безпосередньо,

а мислять ними за допомогою мови [2].

Якщо в учнів першого-другого класів переважають перші два способи узагальнення, то учні ІІ циклу навчання уже можуть самостійно користуватися понятійно-мовним способом узагальнення. Це свідчить про те, що їм можна пропонувати складніші завдання на узагальнення у процесі пізнання й вивчення навколишнього світу.

З операцією узагальнення тісно пов'язана така розумова операція, як класифікація, без якої неможливо побудувати системну та цілісну картину світу. Здатність до класифікації також удосконалюється впродовж молодшого шкільного віку - відбувається перехід до диференційованої класифікації, яка ґрунтується на виділенні не тільки родового поняття, а й видових відмінностей об'єктів і явищ навколишнього світу [3]. Це означає, що молодші школярі 9-10-річного віку самостійно помічають характерні властивості, загальні для певної групи предметів, класифікуючи їх не лише за зовнішніми яскравими ознаками, а й за малопомітними, але істотними особливостями [2].Уміння помічати зміни, що відбуваються в предметах навколишнього світу, порівнювати, узагальнювати, класифікувати розвиваються у дітей до 9-10-річного віку і є необхідною умовою для розуміння школярами предметних, просторових причинно-наслідкових та інших зв'язків між предметами. Саме усвідомлення причинності або причинно-наслідкових зв'язків, наявних у навколишньому світі, становить труднощі для переважної більшості дітей під час І циклу навчання. Л. С. Виготський зазначає, що за правильної організації процесу розумової діяльності школярів іноді не просто відбувається демонстрування об'єкта, а організовується його активне й осмислене сприйняття; діти здатні розуміти не тільки зовнішні одиничні причини явищ, а й узагальнені закономірності та внутрішні причини [2]. Так, третьокласники можуть зрозуміти прості причинні залежності між предметами та явищами навколишнього світу і міркувати про них досить логічно.

Більшість молодших школярів ІІ циклу навчання опановують здатність не тільки встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між предметами та явищами навколишнього світу, усвідомлювати виконані дії, а й виражати це в розгорнутих висловлюваннях. Це є свідченням такої формувальної характеристики розумової діяльності молодшого школяра, як логіка міркування [7].

Емоційний бік сприйняття об'єктів, процесів і явищ навколишнього світу (його звуків, фарб, форм, запахів тощо) залишається провідним упродовж усього періоду

молодшого шкільного віку. Тому його важливо враховувати і використовувати під час розвитку в молодших школярів усвідомлених уявлень про взаємозв'язки між різними об'єктами навколишнього світу та його об'єктивну цілісність, про власне місце в цьому світі.

У Типовій освітній програмі для 3-4 класів, розробленій під керівництвом О. Я. Савченко, в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» органічно поєднуються зміст природничої, громадянської та історичної, соціальної та здоров'язбережувальної освітніх галузей. Згідно з Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Б. Шияна, до змісту згаданих вище галузей включено ще й зміст математичної та мовно-літературної освітніх галузей. У цілому інтегрований курс «Я досліджую світ» задовольняє пізнавальні потреби учнів, що зростають. Вони отримують можливість опанувати матеріал природничих і суспільно-гуманітарних наук, потрібний для цілісного і системного бачення світу в його найважливіших взаємозв'язках. Цей матеріал сприяє формуванню в учнів компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій, що передбачають формування допитливості, прагнення шукати і пропонувати нові ідеї, самостійно чи у групі спостерігати та досліджувати, формулювати припущення і робити висновки на основі проведених дослідів, пізнавати себе і навколишній світ шляхом спостереження та дослідження. Бажливою характеристикою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є розуміння принципів системності, наступності та інтеграції знань, формування цілісної сучасної картини світу в умовах зміни наукових концепцій.

У молодшому шкільному віці чуттєвий досвід дитини активно розширюється і збагачується уявленнями про світ, людину, саму себе, а також відбувається оволодіння основними пізнавальними розумовими операціями (аналіз, синтез, порівняння, спостереження, розуміння, інтерпретація), що створює сприятливі умови для залучення молодшого школяра до дослідницького пізнавального процесу, самостійної пошукової та експериментальної діяльності. Формування цілісної картини світу в дітей молодшого шкільного віку пов'язано з розв'язанням низки завдань:

– розвитком у них пізнавально-дослідницької та продуктивної діяльності;

– формуванням у дітей стійких екологічних уявлень;

– усебічним розширенням у них кругозору [6].

Відомо, що під час розвитку дитини відбувається безперервне збагачення знань, сукупність яких формується в цілісну картину світу, яка на

кожному віковому етапі має свою специфіку.

Незалежно від вікового етапу розвитку дитині необхідно засвоїти всі складові цілісної картини світу, а саме: системи знань, уявлень, емоцій, почуттів, цінностей, смислів про навколишній світ та місце людини в ньому, що відповідає віку, пізнавальним можливостям. Це пов'язано з тим, що картина світу має бути зрозумілою, очевидною і доступною для сприйняття дитиною, а її ставлення до навколишнього світу має ґрунтуватися на позитивному сприйнятті.

Оскільки цілісна картина світу сприяє адаптації молодшого школяра в навколишній дійсності, процес її формування включається в освітній процес уже в початковій школі. Тут, на думку Д. Б. Ельконіна, треба спрямувати свою діяльність на створення такої найважливішої умови, як безперервність освіти і наступність у відборі та розподілі змісту по етапах навчання.

Показниками сформованості цілісної картини світу в молодших школярів можуть бути:

стабільність, сталість або непохитність висловлюваних думок;

віра у сприйняті і привласнені судження;

упевненість і категоричність суджень;

самостійне оцінювальне ставлення до об'єкта чи явища;

емоційне обстоювання власної думки;

відповідність висловлюваних суджень і вчинків, поведінки [8].

Навчальний курс «Я досліджую світ» спрямований не тільки на оснащення учнів знаннями про природу, людину та суспільство, а й на розуміння ними причинно-наслідкових зв'язків між предметами та явищами, закономірностей розвитку навколишнього світу, вагомості екологічного ставлення до нього. Вимогами до відбору навчального матеріалу є науковість і доступність. Основна спрямованість програми – дослідно-практична. Форми навчання передбачають самостійну пізнавальну, дослідницьку діяльність учнів як індивідуальну, так і групову.

Питання формування уявлень про зв'язки між складовими навколишнього світу в плані формування ідеї цілісності відображено, зокрема, в програмі курсу «Я досліджую світ», де зазначається, що реалізація фун даментальної ідеї цілісності світу «здійснюється через розкриття різноманітних зв'язків: між неживою природою і живою, усередині живої природи, між природою і людиною».

Питання можна розглядати ширше і говорити про формування ідеї взаємозв'язку предметів і явищ навколишнього світу. У цій роботі можна

виділити два напрямки.

Напрямок перший (його можна назвати неорганізованим, не спрямованим спеціально на навчання школярів виявляти зв'язки) - вивчення понять, які містять інформацію про зв'язки. Назвемо ці поняття:

причинно-наслідковий зв'язок, що характеризує вплив одного компонента на інший, наприклад вплив забрудненого повітря на організми (зв'язок: забруднене повітря —> організми); такий зв'язок завжди односпрямований – від причини до наслідків; значення також має на увазі причинно-наслідковий зв'язок: наприклад, значення температури повітря для рослин, тварин (зв'язок: температура повітря —» рослини, тварини); зміна, розвиток, процес мають на увазі часовий зв'язок типу зміни пір року (зима —> весна), розвиток рослини з насіння (насіння —» паросток —» сформована рослина); колообіг має на увазі послідовну зміну явищ з поверненням в початковий стан: наприклад, колообіг води у природі або зміна пір року по повному циклу (зв'язок: зима —» весна —> літо —» осінь —» зима); екологічні поняття: «екологія», «ланцюги живлення», «екологічна піраміда», «пристосування», «адаптація» тощо. Усі вони мають на увазі ті чи інші зв'язки: екологія – зв'язок організмів із середовищем; ланцюги живлення – зв'язки організмів через потоки речовини та енергії; екологічна піраміда – співвідношення організмів на різних трофічних рівнях; пристосування – зв'язки організмів з певними умовами середовища.

Напрямок другий – спеціальне вивчення причинно-наслідкових зв'язків, а в світлі сучасних вимог – і спеціальне навчання школярів оволодіння вміннями виявляти такі зв'язки. Найважливішим засобом формування цілісного уявлення про навколишній світ є інтеграція різноманітної інформації (відомостей про різні елементи навколишнього світу) в рамках вивчення окремих тем, усього курсу, що відповідає інтегрованому характеру компетентності. Отже, використання внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, які сприяють цілісності результатів початкової освіти та переносу умінь у нові ситуації, забезпечують повноцінну реалізацію компетент-нісного підходу в освітньому процесі. Власне, із цією метою різні освітні галузі об'єднано в єдиний інтегрований курс.

Компетентнісний підхід під час вивчення навколишнього світу виражається в тому, що предметні знання учні отримують не у вигляді готових формулювань або моделей, а як результат власного пошуку, елементарної

дослідницької та експериментальної діяльності. Молодші школярі вчаться думати, аналізувати, порівнювати, доводити свою точку зору і при цьому опановують необхідні знання про навколишній світ.

3.Формування у молодшому шкільному віці цілісної картини світу є важливим чинником розвитку екологічної культури особистості дитини. Формування екологічної культури – один з компонентів освіти, який динамічно розвивається і розглядається у світовій практиці як найважливіший захід реалізації концепції сталого розвитку.

Екологічна освіта в контексті концепції сталого розвитку набуває статусу системоутворювального фактора освіти, визначає її стратегічну мету і провідні напрями. Загальноосвітні цілі самої екологічної освіти загалом пов'язані з визначенням духовних, теоретико-пізна-вальних передумов і умов розв'язання екологічної проблеми.

Формування екологічної культури пов'язано із засвоєнням школярами таких основоположних знань, як цілісність і єдність природи; різноманіття і складність наявних у природі взаємозв'язків між її компонентами та елементами; зміна природного середовища та виникнення якісно нових природних комплексів; взаємодія суспільства та природи; раціональне природокористування.

Екологічна культура включає в себе екологічні знання, глибоку зацікавленість у природоохоронній діяльності, грамотне її здійснення, багатство морально-естетичних почуттів і переживань, породжуваних спілкуванням з природою.

У Новій українській школі зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ» має великий потенціал для формування у здобувачів освіти екологічної компетентності, яка належить до ключових компетентностей. Екологічна компетентність передбачає усвідомлення основи екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства [5].

Перехід на новий стандарт початкової освіти відкриває можливість для вчителя систематично і безперервно формувати у молодших школярів екологічні поняття про закономірності, взаємини природи і людини, природи і суспільства.

Процес формування і розвитку понять як у теорії методики, так і в практиці навчання є одним з найскладніших. Поняття - це категорія, яка розглядається філософією, логікою, психологією, педагогікою. Поняття має такі характеристики, як зміст, обсяг і динамічність. Зміст поняття - сукупність

істотних ознак, що визначають предмет або явище. Усі поняття розглядаються в єдиній системі, що зумовлено спрямованістю курсу на формування в дитини цілісної картини світу.

Зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ» базується на багатьох науках, що зумовило запозичення термінів та їхню відповідну класифікацію. Зокрема, поняття поділяють на:

– географічні: географічна карта, план місцевості, материк, океан, екватор, природна зона;

– геологічні: гірські породи, корисні копалини, видобуток корисних копалин тощо;

– фізичні: тіло, речовина, явище, властивість води, колообіг води в природі тощо;

– біологічні: рослина, корінь, стебло, листок, живлення, дихання і розмноження рослин; бактерії і гриби; тварина, способи живлення тощо;

– сільськогосподарські: овочі, фрукти, ґрунт, мінеральні речовини, надходження мінеральних речовин з ґрунту в рослину тощо;

– фенологічні: погода, клімат, хмарність тощо;

– антропологічні: людина, системи органів людини, хвороби, гігієна тощо;

– соціальні: країна, місто, національність, держава, раса, права, обов’язки, закон;

– екологічні: ланцюг живлення, природне середовище, взаємозв’язки організмів у природі, охорона природи, умови життя та особливості організмів відповідно до умов життя та ін.

Обсяг поняття характеризується кількістю включених елементів знань. За обсягом поняття поділяють на прості (одиничні), збірні й складні (загальні). Наприклад: поняття «листок дуба» – одиничне, «листки листяних рослин» – збірне, а «листки рослин» – загальне.

Виділяють п’ять форм (способів) вираження понять: вербальну (словесну), символічну, схематичну, графічну, у вигляді формул [1]. У систему екологічних понять згідно з класифікацією О. М. Макаренко [б] ввійшли два блоки.

1. Блок опорних екологічних понять:

– поняття про предмети і явища природи, їхні властивості та різноманіття, про зв’язки між ними, весь комплекс понять про навколишнє середовище, про все, що оточує людину, що становить поняття «природа»;

– екологічні поняття про біологічні системи (ліс, лука, водойма), про взаємозв'язки організмів із середовищем їхнього існування, про пристосування до нього, взаємозв'язки організмів один з одним і людиною;
– поняття про цінності, значущість досліджуваних об'єктів у житті природи і людини;
– поняття про працю людей щодо використання природних багатств.
Блок опорних екологічних понять молодші школярі вивчають в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», що створює необхідні умови для вивчення іншого блоку понять, власне природоохоронних.

2. У блок природоохоронних понять входять:
– поняття про об'єкти охорони. Ця група включає в себе поняття про найпоширеніші рослини і тварин рідного краю, під час вивчення яких молодші школярі повинні дійти висновку, що будь-який організм потребує захисту; види рослин і тварин рідного краю, які стають рідкісними, зникаючими, перебувають під загрозою зникнення;
– поняття про мотиви охорони рослин і тварин. До них належать: економічні мотиви («мотиви користі»), естетичні мотиви («мотиви краси»), гуманістичні мотиви («мотиви доброти»), мотиви охорони природи, санітарно-гігієнічні мотиви («мотиви здоров'я»);
– поняття про заходи охорони навколишнього середовища включають: поняття про закони і постанови в сфері охорони природи, поняття про раціональне використання природних багатств у трудовій діяльності людини, поняття про норми і правила поведінки людей у природі, про охорону рідкісних рослин і тварин, середовища їхнього існування, про форми охорони навколишнього середовища, у яких беруть участь школярі, про зміст природоохоронних робіт учнів, способи виконання [1].
Зміст понять здатний поглиблювати і розширювати обсяг, поняття перебувають у постійному розвитку. Але перед тим, як поняття почне розвиватися, воно має бути утворено, сформовано. Утворення і розвиток понять може відбуватися стихійно, мимовільно, коли людина не ставить таку мету. Стихійний процес утворення понять повільніший, ніж коли ним керують цілеспрямовано. Процес формування понять має низку особливостей:
– поняття не можуть бути засвоєні в «готовому вигляді» тільки заучуванням визначень, а виводяться і формуються;
– поняття засвоюються не відразу, не одномоментно, а поступово, у міру вивчення курсу, вони безперервно розвиваються за обсягом і глибиною;
– поняття становлять систему, в якій одні з них пов'язані з іншими;

– процес формування понять потребує управління, він відбувається під керівництвом учителя, має цілеспрямований характер.

Як зазначає Т. Байбара [2], у розвитку наукових понять виділяють два етапи. Перший - від чуттєво-конкретного сприймання до абстрактних понять, а другий - від абстрактного до конкретного загального в мисленні.

З найперших уроків курсу людина, природа і суспільство розглядаються в їхній нерозривній та органічній єдності. Це дає змогу на ранньому етапі навчання почати формувати в учнів уявлення та поняття про цілісність світу; природне та соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства, тобто місце людини в цьому світі. Програмою І циклу навчання передбачено формування знань про об'єкти природи, зміни у природі, що відбуваються під впливом діяльності людини, в учнів формується розуміння необхідності охорони навколишнього середовища.

У 3-4 класах триває формування знань про компоненти і явища природи. У процесі засвоєння знань у рамках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» на доступному для учнів рівні розкриваються протиріччя (суперечності) між суспільством і природою, шляхи розв'язання їх. Учні дізнаються про реальні екологічні проблеми, які постали перед людством. Отже, під час вивчення курсу в молодших школярів формуються такі поняття, як: екологія, ланцюг живлення, екологічна проблема, екологічна катастрофа. У ІІ циклі навчання вивчається змістова лінія «Людина і природа», яка дає можливість узагальнити, систематизувати і розширити вже наявні у дітей уявлення про розмаїття природи, взаємодію природи і людини. Учні дізнаються про реальні екологічні проблеми, які постали перед людством. До таких проблем належать:

– захист неживої природи від забруднення, руйнування та виснаження;
– збереження різноманіття видів організмів і цілісності взаємозв'язків;
– охорона природи як необхідна умова збереження здоров'я людей.

Вивчення компонентів природи спрямовано на з'ясування їхніх особливостей, значення у природі і житті людини, охорону певного природного компонента. Особлива увага звертається на розкриття різноманітних взаємозв'язків у природі: між об'єктами живої природи (рослинами і тваринами, рослинами і грибами, бактеріями і рослинами, різними тваринами тощо), а також між природою і людиною.

Під час вивчення тем про здоров'я формуються уявлення про людину як частину живої природи, про

будову і життєдіяльність організму людини і про вплив на нього навколишнього середовища. Вивчення тем, пов'язаних з екологією, супроводжується введенням поняття науки екології, конкретизуються основні екологічні поняття: екологічні зв'язки, навколишнє середовище, прямі і непрямі зв'язки в природі, ланцюг живлення, колообіг речовин, перетворення енергії з одного виду на інший, екологічна піраміда, екологічна катастрофа, екологічний прогноз. У процесі вивчення навколишнього світу у формування екологічних понять у молодших школярів використовують різноманітні форми і методи роботи: урок, урок-екскурсію, дидактичну гру, спостереження, дослідницьку діяльність та інші. Ця робота повинна вестися із застосуванням диференційованого та індивідуального підходів у навчанні, з дотриманням послідовності засвоєння понять на всіх етапах, що дасть змогу найефективніше вести роботу щодо формування в учнів основних екологічних понять.

На перших етапах формування понять доцільно застосовувати методи, які аналізують і коректують сформовані у школярів екологічні ціннісні орієнтації, інтереси і потреби. Використовуючи їхній досвід спостережень і природоохоронну діяльність, учитель у процесі бесіди за допомогою фактів, цифр, суджень викликає емоційні реакції учнів, прагне сформувати в них особисте ставлення до проблеми. На етапі формування екологічної проблеми особливу роль набувають методи, які стимулюють самостійну діяльність учнів. Завдання і ситуативні вправи спрямовані на виявлення суперечностей у взаємодії суспільства і природи, на формулювання проблеми і виникнення ідей про шляхи її вирішення з урахуванням концепції досліджуваного предмета.

Завдання, які використовують на уроках, повинні розкривати не тільки зв'язки організмів із середовищем існування, а й ціннісні нормативні й практичні, діяльні аспекти ставлення людини до навколишнього середовища. У результаті учні частіше залучатимуться до самостійного пошуку, вчитимуться прогнозувати наслідки поведінки й діяльність у навколишньому середовищі, опановуватимуть практичні вміння, братимуть участь у творчій діяльності.

Систематизування завдань дає змогу дитині побачити конкретні середовища існування організмів, екологічні ніші різних видів організмів, багатосторонні зв'язки із середовищем існування і між собою, відкрити для себе багато екологічних закономірностей і правил.

Навчальну діяльність стимулюють навчальні дискусії, сприяючи прояву особистого ставлення учнів до проблем, знайомству з реальними місцевими екологічними умовами, пошуку можливостей їхнього вирішення. Наприклад:
– Поміркуйте, чому людина повинна знати, з яких речовин складається тіло.
– Допоможіть розв'язати проблему забруднення повітря у своєму населеному пункті.
– Дослідіть, що забруднює повітря у вашій оселі.
– Розробіть пропозиції щодо можливих заходів із захисту ґрунтів на шкільному подвір'ї [3].
– Розкажіть, чи долучаються ваші батьки до благоустрою вашого населеного пункту. За що ви любите свій населений пункт?
– Що ви як члени громади/учні школи могли б зробити для свого міста/села?
– Чи руйнуємо ми довкілля? Як саме люди завдають шкоди планеті? Як цьому запобігти?
– Поясніть, як саме зменшення місця, що займає порожня пляшка у просторі, впливає на зменшення шкоди для навколишнього середовища [3].
– Чи одне й те саме означають поняття «екологія» та «охорона природи»? Спираючись на власний життєвий досвід, опиши взаємозв'язки у природі. Склади моральний кодекс – сукупність правил і переконань, що визначають твоє ставлення до природи [4].
–Які ланцюги живлення існують у лісі, на луці та у водоймі?
– Дослідіть. У чому полягає головна відмінність між живленням рослин і тварин?
–Проаналізуйте дані таблиці, у якій наведено витрати води на потреби людини на добу. Висловте припущення, як можна зменшити витрати води [3].
На етапі теоретичного обґрунтування способів гармонійної взаємодії суспільства і природи вчитель звертається до розповіді, яка дає змогу представити наукові основи охорони природи. Пізнавальна діяльність стимулює моделювання екологічних ситуацій морального вибору, які узагальнюють досвід прийняття рішень, формують ціннісні орієнтації, розвивають інтереси і потреби школярів. Активізується потреба у вираженні естетичних почуттів і переживань творчими засобами (малюнок, розповідь, вірші). Властивий мистецтву підхід до дійсності, емоційність особливо важливі для розвитку мотивів вивчення і охорони природи.

Усі завдання мають бути спрямовані на систематизацію та узагальнення знань дітей про різноманітні взаємозв'язки людини з природою. Завдання повинні спонукати оцінити, думати, зробити висновок, передбачити, надати допомогу. Найголовніше – вони повинні ставити дитину в безвихідь

першовідкривача і дослідника [б].

Доцільно також звернути увагу дітей на прислів'я, приказки, народні прикмети, зміст яких має екологічний характер, зокрема: «Де вода – там життя», «Довго шпаки не відлітають – осінь буде суха», «Якщо восени сіренький ранок, то чекай ясного дня», «Білка мостить гніздо високо – на теплу зиму, низько - на люту», «Краще один раз добре розпушити ґрунт, ніж два рази погано полити». Доречне використання прислів'їв, приказок та народних прикмет на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» забезпечуватиме емоційну насиченість змісту навчального матеріалу, збалансованість інформаційного та емоційно-ціннісного компонентів змісту, формування загальнолюдських цінностей (гуманності, працелюбності, чесності, правдивості тощо).

Однією з ефективних форм екологічної освіти є уроки екскурсії в природне середовище, на яких молодші школярі можуть опанувати відповідні знання, оціночні судження, правила поведінки, природоохоронні поняття.

Мета екскурсії в природу екологічного спрямування полягає в ознайомленні школярів зі шляхами і засобами впливу людини на природу, показі провідної ролі антропогенного чинника у вивченні навколишнього середовища, в усвідомленні ними відповідальності за долю природи, причетності до справи охорони природи.

Екологічна екскурсія – це форма екологічної освіти, що становить собою групове відвідування природних комплексів або установ культури в навчальних цілях. Екскурсії з курсу «Я досліджую світ» мають велике пізнавальне значення. Вони конкретизують, поглиблюють і розширюють знання. На екскурсіях учні перевіряють на практиці багато теоретичних знань і переводять їх в уміння і навички, вони допомагають учням побачити красу, різноманіття і багатство природи рідного краю та України й світу, що сприяє патріотичному вихованню. На екскурсіях діти вчаться орієнтуватися на місцевості, спостерігати, порівнювати, знаходити приклади взаємозв'язку організмів один з одним, з явищами природи, до умов навколишнього середовища. Одним з провідних завдань екскурсії є усвідомлення дітьми ідеї відповідальності людини за розвиток, долю біосфери в майбутньому. Коли швидко людство стало визначальним фактором еволюції біосфери й не може існувати без біосфери, воно зобов'язане взяти на себе забезпечення спрямованості її розвитку заради свого майбутнього.

Класифікація уроків-екскурсій здійснюється за такими двома ознаками: обсягом власне предметного змісту теми екскурсії (однотемний,

багатотемний) та його місцем у структурі вивчення розділу або курсу (вступний, поточний, підсумковий). Проведення екскурсій дає змогу вирішити комплекс завдань освітнього, розвивального та виховного характеру. На вступних екскурсіях учні отримують загальне уявлення про матеріали, завдання зі спостереження на всю тему, проводять короткочасні спостереження. Поточні екскурсії передбачають знайомство з конкретними об'єктами або явищами в природі. Узагальнювальні екскурсії проводять у кінці вивчення теми або частини її і припускають конкретизацію, систематизацію та узагальнення вивченого матеріалу, їх будують так, щоб школярі знайшли в навколишньому середовищі те, що вивчали в класі, за підручником удома, і відповіли на поставлені вчителем запитання.

Екологічні екскурсії спрямовані на освоєння дітьми різноманітних зв'язків у світі природи: між органами тварин і рослин та їхніми функціями; між середовищем існування істот і особливостями їхньої будови, способу життя; між станом об'єктів живої природи та умовами їхнього існування; між живими істотами в одній екосистемі.

Важлива роль у формуванні екологічних понять належить проектній діяльності. Наприклад: «Озеленення класної кімнати», «Моя добра справа для живої природи», «Теплиця на моєму підвіконні» (виготовлення моделі теплиці та вирощування рослин з насіння), «Як зберегти тепло і світло в нашому домі?», «Збережемо життя ялинці», мініпроєкт про зниклу тварину або рослину.

Отже, очевидно, що отримані в процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» знання створюють умови для успішного формування провідних екологічних понять «природне середовище», «середовище існування», «зв'язок рослин і тварин з навколишнім середовищем», «природна рівновага» тощо. Формування в учнів уявлення про цілісність світу, виховання гуманної, творчої особистості, здатної екологічно мислити, дбайливо ставитися до природи, розуміти значення життя як найвищої цінності прямо залежить від ефективності роботи вчителя щодо формування екологічних понять у молодших школярів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Яке значення має формування в молодших школярів екологічних понять у початковій школі?

2. Які типи понять представлені в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» другого циклу навчання?

3. Розкрийте суть одного з екологічних понять. Дайте його повну характеристику (зміст, обсяг, динаміка).

4. Які ви знаєте методи й методичні прийоми термінологічної роботи?

5. Назвіть оптимальні методи і форми роботи щодо формування в учнів екологічних понять на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

6. Використовуючи підручники інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для 3-4 класів, наведіть приклади простих і складних, одиничних і загальних понять.

Тема 3 Формування етичної культури учнів засобами курсу «Я досліджую світ».

Мета. Формувати поняття: етика, етична поведінка,етична культура, мораль, гуманізм, етичне виховання, конгруентність, етична освіта; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Етична поведінка
2. Етичне виховання

Тезаурус: етика, етична поведінка,етична культура, мораль, гуманізм, етичне виховання, конгруентність, етична освіта.

Рекомендована література: 1,6, 8, 12, 14, 16, 22.

Зміст лекції

У сучасних умовах розбудови Нової української школи гуманістична, особистісно зорієнтована система навчання й виховання є основою процесу етичного виховання. Змістову основу цієї системи утворюють знання про

людину як найвищу цінність.

Формування уявлень особистості про світ, стосунки людей, про себе починається ще в дошкільному віці водночас із розвитком почуттів і моральних якостей (гуманізму, любові до батьків тощо). У молодшому шкільному віці триває формування основ характеру, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, усвідомлення та засвоєння моральних норм поведінки, що важливі для особистісного розвитку. Освітній процес починає прищеплювати моральні орієнтири для створення громадянського демократичного суспільства. Освіта на базі цінностей сприяє розвитку толерантності та розуміння політичних, культурних й інших відмінностей, роблячи особливий акцент на захисті прав людини, захисті етнічних меншин, найбільш вразливих груп, а також збереженні навколишнього середовища.

Етична поведінка у взаєминах учнів формується під час освітнього процесу, здійснюваного школою, сім'єю, громадськістю.

Етична поведінка – це сукупність вчинків, дій людей, які відповідають нормам моралі, свідомості, порядку, що сформувалися у суспільстві або до яких воно прямує.

Етика є однією з найдавніших філософських дисциплін, об'єктом вивчення якої слугують мораль, моральність, суспільні норми поведінки, звичаї. Слово «етика» походить від грецького «етос», що спочатку означало «житло», але пізніше почало означати «характер», «спосіб буття», який людина або група людей набувала протягом усього свого життя. Слово «моральність» походить від латинського mos, rnoris, що спочатку означало «звичай», але пізніше стало означати також «характер» або «спосіб буття». Отже, «етика» і «мораль» – терміни, що етимологічно схожі, бо стосуються способу існування або характеру, набутого в результаті застосування на практиці деяких хороших (позитивних) звичаїв або звичок.

Етична підготовка та навчання не передбачають передачі готових знань, а потребують розроблення певних тем, присутності об'єктів для постійного роздуму та використання аналізу соціального контексту (конкретних життєвих ситуацій). Нині важливо навчати певних практик, що формують і розвивають у дітей самопізнання, етичне судження, критичний та емоційний інтелект, толерантність, комунікативність, автономність, творчі здібності тощо. Звертатися до етичних норм потрібно не для того, щоб вивчати цінності, не для того, щоб учні навчилися мислити, розмірковувати, а переважно для того, щоб вони прагнули та були готові до навчання протягом усього життя, оскільки в сучасному суспільстві компетентності є основними цінностями. Освіта має бути спрямована, крім збагачення знань дитини, на

розуміння себе, інших, а також суспільства, частинкою якого вона є.

Школа повинна навчати дітей приймати життєві виклики сучасного світу. Учителі та батьки мають усвідомлювати важливість участі освітнього закладу як соціального організму, що може та повинен стати для дитини адаптивним середовищем, де моральна атмосфера зумовить її ціннісні орієнтації. Тому важливо, щоб виховна етична система не тільки взаємодіяла з усіма складовими компонентами шкільного життя: уроком, перервою, але й забезпечувала їх етичним змістом.

Етична культура оцінює людину з погляду її поведінки в житті, суспільстві, її моральності, гідності, порядності, дружби, кохання, бажання і вміння жити в злагоді з власного совістю і світом, позбавлятися гріховності, творити добро.

Виховання етичної культури кожної людини потребує участі насамперед сім'ї, засобів масової інформації, держави, її лідерів, закладів культури та мистецтва. Цей процес надзвичайно складний і тривалий. Велику роль у формуванні етичної культури людини відіграє освіта у всіх її формах і на всіх рівнях. Саме вона існує для виховання та формування особистості. Саме вона передає новим поколінням знання, досвід, основні цінності й норми, що визначають поведінку людей.

Головним призначенням етичної культури є накопичення, розвиток і вдосконалення усього того, що поліпшує життя людини, створює в суспільстві атмосферу гуманності, надихає на творчість [3]. Основною метою початкової освіти нині є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Система виховання основ етичної культури школярів охоплює широкий спектр компонентів, головними з яких є:

повсякденна методика «етичного заряду», що діє в системі вільного спілкування дітей на уроці, перерві, а також у позаурочний час. Методика передбачає поєднання етичної установки на доброзичливість і повагу в стосунках з іншими з формами запобігання конфліктним ситуаціям і гідного виходу з них;

колективна позакласна діяльність з етичною спрямованістю, спеціально орієнтована на залучення всіх учнів до етичного діалогу, спілкування, взаємодії.

Кожен з компонентів системи, маючи свою функцію, специфічний зміст і методичну особливість, виконує певну частину

педагогічного завдання, що передбачає гуманістичний вплив на життєдіяльність школярів. На думку багатьох видатних педагогів, дійсно освічена людина неодмінно повинна володіти такими якостями: мати загальні знання, звичку та вміння мислити, благородство почуттів або високу моральність. Освічена людина повинна вміти розмірковувати, щоб використовувати свої знання з максимальною користю. Бо вміння читати і писати - це лише грамотність. В освіченої людини відсутній комплекс неповноцінності й добре розвинене розуміння світу. У неї більше шансів бути почутою і сприйнятою всерйоз. Зазвичай неосвіченій людині важче висловлювати свої погляди та думки. Хороша освіта гарантує, що людина не просто вдосконалює себе, а й здобуває довіру оточуючих. Навчання допомагає нам дізнатися, хто ми, у що віримо і яку роль виконуємо в соціумі. Це почуття самоповаги має велике значення для особистісного зростання. Саме цінності є фундаментом освіти та умовою формування людини і суспільства, які у своїй як професійній, так і повсякденній діяльності врівноважують морально-етичний та публічний інтереси.

Етичне виховання – процес цілеспрямованої систематичної взаємодії вихователя та вихованця з метою формування в учня системи моральних знань, почуттів, оцінок та поведінки згідно з етичними нормами і правилами.

Моральність з точки зору оцінки інших, спільноти, культури, що передбачає орієнтацію на зовнішню норму. Етичні погляди тут постають як нормативна етика, система моральних уявлень про норми поведінки в суспільстві, як деонтологія. Етичне виховання сприймається як продовження традиції, ідентифікація із соціокультурним оточенням, прийняття норм, засвоєння сукупності правил і зразків поведінки, самообмеження, заборона. Людина в цьому аспекті сприймається у взаємозв’язку з відповідно прийнятими нормами, і ця відповідність позначається категорією «особистість» – людина, що відповідає соціокультурним очікуванням (яка поводиться «як має бути», «як належить поводитися»). Результатом морального виховання є вибір відповідного прийнятого способу поведінки як форми взаємодії з оточенням.

Моральність, що орієнтована на внутрішньо зрозумілий сенс речей і явищ життя. Етичні вчення, на яких ґрунтується цей напрямок, розкривають внутрішні спонукальні сили і регулятиви культуровідпо-відної поведінки людини, які постають як її моральні якості (характеристики). Пошук сенсу стає центральною проблемою морального виховання. Як пише В. І. Пузько (1998), знайти сенс життя означає «бути у себе не в гостях, а вдома: у мові, у

думках, у почуттях, у діях». Самовизначення, самостановлення, самореалізація та інші «само...», які визначають самоцінність людини в житті та діяльності, потребують і саморегуляції, стрижнем якої є моральність. У цьому розумінні людина оцінюється з погляду її унікальності, неповторності, що характеризує індивідуальність людини як виокремлення її з оточення. Людина проявляється в характері свого спілкування з навколишнім світом як спосіб обміну інформацією та пов'язаними з нею емоційними станами.

З погляду моральності духовність визначає спрямованість на ціннісну взаємодію з навколишнім світом. Наявність цінностей є демонстрацією небайдужості людини щодо світу. Головною виховною проблемою тут є проблема добра і зла, життєвої позиції та її реалізації у відповідній діяльності. Етична позиція людини постає водночас як позиція моральна і як особистісна, що відповідає зовнішній нормі поведінки; моральна як індивідуальна, зумовлена специфічною системою сенсу, і духовна (суб'єктна, що стверджує цінності в діяльності).

Без емоційного ставлення неможливий внутрішній зв'язок людини зі світом. Емоції – це явища фізіологічні, психологічні, соціальні та педагогічні. Тому їх вивчають на міждисциплінарному рівні. Фізіологи вважають, що емоції генетично первинні стосовно волі та інтелекту. У філософських і соціально-етичних дослідженнях емоції розглядають як компонент, що забезпечує єдність раціонального та емоційного у процесі морального виховання як цілісності, як одну зі складових поняття «моральна цінність», як необхідний компонент і психологічний механізм у процесі формування моральних якостей людини, як феномен міжособистісного спілкування, суспільного настрою, наслідування, навіювання. Естетична освіта, хоча і має вкрай необхідний теоретичний компонент, спирається на практику. Формування та розвиток у молодших школярів етичних понять повинно базуватися на прикладі та моделюванні. Моделювання є потужною стратегією навчання. Воно складається з двох різних, але пов'язаних механізмів. Перший – це словесне, те, що ми говоримо. Другий компонент – це те, що ми робимо. Теоретично між сказаним і зробленим має бути відповідність. Учні дуже уважно спостерігають конгруентність (відповідність, узгодженість) або невідповідність між цими двома компонентами. Учителі та батьки - це «дзеркала» та моделі, у яких учні дивляться на себе. Отже, батьки та вчителі несуть моральну відповідальність за щоденне навчання на своїх прикладах.

Конгруентність – дуже корисна риса. Конгруентні люди чудові спікери, які

завжди справляють добре враження. Якщо людина думає, говорить, відчуває і робить одне й те саме, то в цей момент вона є конгруентною. Загалом конгруентність – це стан цілісності та щирості, коли всі частинки особистості спрямовані до однієї мети та працюють узгоджено. Конгруентним людям завжди легше знаходити спільну мову зі своїм співрозмовником, колегою чи навіть незнайомцем. Адже, крім вербального спілкування, підсвідомо ми сприймаємо ще й певні слабкі сигнали, які читаються на їхніх обличчях [5].

Методологія навчання етичного виховання орієнтована на формування ставлення та цінностей, які ґрунтуються на конкретних життєвих ситуаціях, на противагу запам'ятовуванню певної інформації. Методологія моделювання етичної поведінки повинна мати такі характеристики:

демократизуюча, оскільки освіта базується на демократичній концепції. Школа, клас, освітні стратегії та форми оцінювання повинні мати демократизуючий характер. Чесне, прозоре та незаангажова-не оцінювання є дуже важливим в освітньому процесі. Чесність в оцінюванні є основою у встановленні довіри між викладачем/ учителем та здобувачем освіти. Важливо, щоб учні оволоділи цією характеристикою, використовували та моделювали її щодня [9];

превентивна (профілактична, попереджувальна), оскільки освіта повинна підготувати учнів до особистих життєвих ситуацій соціального характеру, таких як участь громадян у демократичному житті тощо. Ця модель повинна дати можливість учням бути щасливими, живучи у світі, якому властиві зміни; споживчі потреби, де існує безліч шляхів використання законних і незаконних речовин тощо;

комунікативна, призначену для заохочення та розвитку навички спілкування, діалогу. У цьому компоненті роль учителів дуже важлива. Учитель має використовувати та моделювати діалоги, заохочувати учнів до спілкування та висловлювання. Слід зазначити, що стиль спілкування тісно пов'язаний з тим, як ми уміємо запобігати конфліктам або вирішувати їх. Людина з агресивним, нешанобливим і безкомпромісним стилем спілкування може мати труднощі у вирішенні конфлікту в мирний ефективний спосіб. Приклади завдань у підручниках для 3-4 класу, авторів Т. Г. Гільберг, С. С. Тарнавської, Л. В. Грубіян, Н. М. Павич, вид-во «Генеза» (2020).

Чи доводилося вам бути свідками чи учасниками конфліктної ситуації або суперечки? Як ви почувалися? Чи змогли домовитися й порозумітися? Які риси характеру допомогли вам розв'язати ситуацію?

Чому не можна допускати конфлікти, а треба їм запобігати? Як можна зробити класну спільноту приємним середовищем для

навчання? Уявіть, що ви з друзями граєте у футбол на спортивному майданчику. До вас підходить гурт дітей і говорить, що це їхній майданчик, вони тут грали ще влітку. Як можна розв'язати такий конфлікт? Запропонуйте кілька варіантів.

Вправа-гра «Займи позицію». З двох варіантів оберіть той, що стосується вас.

1. **А** Я завжди прагну досягти свого
Б Я намагаюся знайти компромісне рішення

2. **А** Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого
Б Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марного напруження у стосунках

Яке з наступних тверджень є правильним (істинним)?

Щоб вирішити конфлікт між друзями мирним шляхом, потрібно дотримуватися такої стратегії:

після виявлення конфлікту необхідно запропонувати кілька рішень, одне з яких задовольнить усі сторони;

у разі виникнення конфлікту між друзями, не варто іншим втручатися;

щоб знайти спільну мову та досягти домовленостей, важливо провести діалог, враховуючи думку кожного;

якщо обране рішення для вирішення конфлікту не дало очікуваних результатів, необхідно шукати нові альтернативи.

Що робити, коли конфлікт усе ж стався?

Методологія етичного навчання регулюється низкою педагогічних настанов. Перша з них – це безумовне прийняття вчителем усіх учнів. У класі та в школі не повинно бути нерівності між учнями з будь-якої причини. Усі люди рівні, і школа є ідеальним місцем для моделювання цього фундаментального права. Друга настанова – це те, що етичну поведінку слід постійно пропагувати в класі та в школі. Повага до інших є найвищою цінністю, з якої випливають такі – гідність, толерантність і партнерство. Саме «поважати

гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу, дотримуватися етичних норм» є вимогою до зобов'язань здо-бувачів освіти, що зафіксовано у Законі України «Про освіту». Приклади завдань у підручниках для 3-4 класів: Що є спільного у правилах поведінки та у правилах дружби? Чи можна дружбу виміряти грошима? Чи важливо мати друзів? Скільки може бути друзів в однієї людини?

Друг або подруга у вашій присутності сказав/-ла неправду вчителеві/учительці. Ваші дії:

скажете вчителеві/вчительці, що друг (подруга) сказав/-ла неправду;

переконаєте його/її, щоб він/вона самі виправили ситуацію.

Підготуйте у групах невеликі повідомлення чи замітки для шкільної газети «Мій клас – дружна спільнота».

• Пригадайте правила етикету, які допомагають спілкуванню. Театралізуйте в парах ситуації:

1. Ви купуєте хліб у магазині. Зверніться до продавчині.
2. Ви хочете знайти цікаву книжку в шкільній бібліотеці. Що ви скажете?
3. Ви приймаєте друзів у себе вдома. Які слова гостинності ви скажете?

Оскільки школа є громадським місцем, у ній також діють правила шкільного етикету. Уставте пропущені слова.

Запізнюватися на уроки..... тому що ... .

Після дзвоника учні повинні.....щоб ... .

На уроках потрібно.....для того щоб ... .

Під час уроку не можна.....тому що ... .

На перерві дозволяється..... для того щоб ... .

У школу не можна приносити..... оскільки ....

Пригадайте та розкажіть випадок із життя, коли знання правил етикету стало вам у пригоді.

Що означає «етичне ставлення до тварин»? Що відчувають домашні улюбленці, які опиняються на вулиці? Яких етичних норм поведінки потрібно дотримуватися у спілкуванні з тваринами?

Пограйте в гру «Хочу, можу, треба». По черзі додавайте до кожного словосполучення своє слово.

Я хочу... Я можу... Я мушу...

Чи завжди у вашому житті узгоджувалися «хочу», «можу», «треба»? Наведіть позитивні приклади.

Чи знаєте ви, коли говорити «Ти», а коли «Ви»? Полегшити

спілкування між різними людьми за віком, статтю тощо нам допоможуть правила етикету. Звертання «Ви» доречне в офіційному спілкуванні та до незнайомих або ледь знайомих людей у транспорті, в громадських місцях, а також до людей старшого віку. На «Ти» звертаються до однолітків, у родині, до знайомих, друзів та тих, хто не проти, аби до нього так зверталися. Найкраще запитати співрозмовників, чи згодні вони перейти на «Ти» у спілкуванні. Виберіть одне з громадських місць і спільно складіть правила поведінки в ньому.

Головною ідеєю, яка тісно пов'язана з повагою до інших, є сприяння тендерній рівності. Не можна забувати, що між сексизмом і насильством існує тісний взаємозв'язок. Школа як інституція, відповідальна за офіційне навчання дітей, не може дозволяти відтворення стереотипної сексистської та дискримінаційної поведінки та ставлення до статі. Крім того, вона відповідає за реалізацію стратегій, що розвивають не сексистські або дискримінаційні установки та поведінку. З іншого боку, школа є одним із закладів, покликаних допомогти учням зрозуміти причини домашнього насильства та як навчитися моделей поведінки, що сприяють повазі, толерантності, гідності всіх людей та мирному співіснуванню.

Основними методами етичного виховання є приклад, переконання, заохочення, стимулювання, привчання, вправи, наслідування, виконання ситуативних завдань, аналіз і самоаналіз особистістю своїх учинків тощо. Педагогічним орієнтиром у використанні стратегій та змісту є досвід учнів. Наведення прикладів і ситуацій, пов'язаних з учнями, допомагає їм краще засвоїти зміст та застосувати його на практиці.

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» учитель створює умови для формування та застосування учнями зовнішніх проявів людської культури, таких як вихованість, дотримання етикетних норм, правил спілкування, поваги до звичаїв, традицій тощо. Вироблення уміння критично мислити - важливий і необхідний принцип етичної підготовки учнів. Для цього вчитель має розуміти, що учні здатні думати самі за себе, можуть мати різні думки тощо.

Приклади завдань:

Доберіть за зразком слова з довідки. Змінюйте їх відповідно до роду іменників.

Зі щирим серцем - з добрими намірами.

Щира дружба - ...

Щирий друг -...

Щире прохання Щира душа -...

Щира молитва

Слова для довідки: справжній, чесний, вірний, самовідданий, дійсний, правдивий, відвертий, сердечний, з добрими намірами, чистий, ласкавий, палкий, завзятий, старанний, безкорисливий, гостинний, приязний, привітний, душевний, людяний.

Чи завжди ви поводитеся толерантно? Що означає бути щирою людиною? Що означає поважати себе самого?

Оберіть правильне твердження для того, щоб продовжити речення.

Чи радієте ви успіхам друзів? Назвіть риси людського характеру, що допомагають дружити. Що може зруйнувати довіру між друзями? Чи є друзі у тих, хто ображає інших?

Однією з найсерйозніших проблем, з якими стикається сучасне суспільство, є те, що багато його членів росли і розвивалися, не знаючи, що таке дисципліна чи правильна поведінка. Багато людей живуть своїм життям з переконанням, що задоволення власних потреб – це найголовніше.

Одним з найважливіших елементів, який школа може використовувати для виховання етичної культури, є шкільна дисципліна. Шкільні правила повинні бути чіткими та послідовними. Вони мають бути справедливими, сприяти когнітивним, поведінковим змінам і бути сформульованими в контексті демократичної участі всіх учасників освітнього процесу. Інакше кажучи, учні також повинні брати участь в обговоренні та реалізації шкільних правил. Коли учні мусять підкорятися та дотримуватися правил дисципліни, розроблених іншими, рівень прихильності до правил є низьким, учні не мають внутрішньої мотивації дотримуватися їх. Коли учні беруть активну участь в обговоренні та встановленні норм, що керуватимуть їхньою поведінкою, у них розвивається почуття відповідальності та сприйняття правил і норм [б]. Учитель, який дотримується етичних норм спілкування з учнями, передає їм важливу модель етичної поведінки.

Приклади етичного ставлення вчителів

Звертатися до етичних норм поведінки не лише на уроках у школі, а й в родині (сім'ї), серед колег (друзів) тощо.

Чітко дотримуватися методів навчання.

Прислухатись до думки учнів та поважати її.

Дотримуватись термінів здачі документації тощо.

Не викривати помилок чи недоліків учнів перед усім класом. Спілкуватися з конкретним учнем наодинці.

Бути справедливим в оцінюванні тестів і шкільних завдань учнів.

Шанобливо ставитися до колег, батьків, шкільних працівників.

Не коментувати в класі з учнями поведінку чи методи інших викладачів.

Діяти ініціативно та виважено щодо інклюзії (інтеграції) учнів з фізичними вадами чи психологічними розладами.

Залучення дітей до активної пізнавальної і навчальної діяльності, використання активних та інтерактивних методів, коли учні є «суб'єктами» навчання, спільно виконують творчі завдання, діляться своїми думками, дискутують з однокласниками і вчителем, апробують моделі бажаної поведінки в рольових іграх, сприяють формуванню й застосуванню емоційно-ціннісної та діяльнісної складової навчання.

Методи і прийоми етичного виховання

Завдання етичного виховання
• Розуміння школярами сутності людини як істоти духовної, як особистості та індивідуальності.
• Усвідомлення життя як найвищої цінності, розвиток почуття власної гідності, шанобливого ставлення до інших людей.
• Розвиток в учнів прагнення до співпраці, до злагоди з іншими людьми, потреби робити добро, розвиток прагнення до любові і спілкування.
• Засвоєння норм моралі та правил культурної поведінки.

Методи і методичні прийоми
• Порівняння органів людини і тварин.
• Обговорення біологічної та соціальної сутності людини.
• Показ ролі слова, мови у свідомій діяльності людей.
• Формування уявлень про інстинкт (пояснення).
• Методи з безпосереднім вивченням людського організму (практичні).
• Використання колективних методів роботи учнів.
• Захоплива бесіда, бесіда з проблемними запитаннями, які потребують продуманої відповіді учнів.
• Практикування правил поведінки.

Цілі етичного та морального виховання складаються навколо концепцій автономії та самореалізації.

Важливим завданням шкільної освіти на усіх її рівнях має бути розвиток самостійності в учнів, здатних думати про себе, діяти відповідно до особистих переконань, критично мислити, брати на себе відповідальність

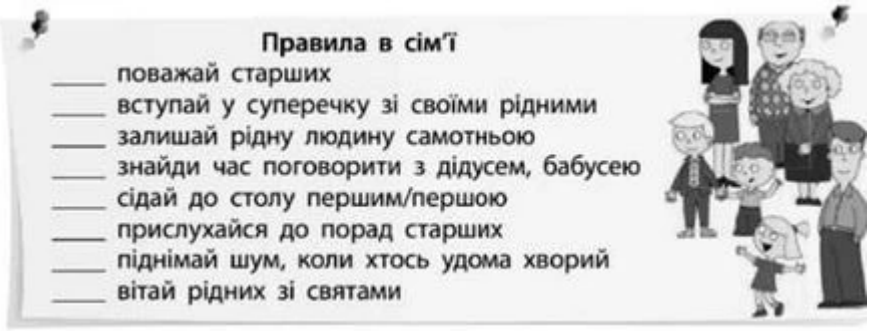
тощо. У тому числі підкреслюючи залежність людини від культурного контексту, у якому вона формується, визнаючи при цьому її здатність міркувати, абстрагуватися на основі цінностей та принципів, що стосуються універсалізованого змісту. Прикладом цього змісту є права людини.

Навчальна діяльність повинна давати змогу дитині розвиватися, усвідомлювати, урізноманітнювати, координувати свої мотивації щодо шкільної діяльності, свого соціального життя. У майбутньому робити правильний вибір (професії, роботи, ролі), що спирається на власну рішучість і спрямованість, які ґрунтуються на дуже особистому значенні та розумінні того, що життя гарне, бажане. Таке налаштування повинно навчити дитину будувати проекти особистої реалізації, починаючи з проекту в її шкільному житті та рухаючись до робочого та професійного проекту, а в цілому – до життєвого проєкту.

Шкільне життя має бути пов'язане з постійною роботою над етичним вихованням, що пов'язане з усвідомленістю критеріїв, норм та установок, які сприяють співіснуванню та дають змогу розвивати спільні та інші індивідуальні цілі; демократичне життя починається вдома. Приклад завдання з підручника «Я досліджую світ, 3 кл.» авторів Н. М. Бібік, Г. П. Бондарчук, вид-ва «Ранок» (2020).

Обговоріть правила поведінки в сім'ї. Доповніть їх, де необхідно, словом «НЕ».

Спільно продовжте перелік правил.

Етика як категорія складається із загальних етичних принципів і правил поведінки, які пов'язуються з конкретною сферою діяльності. Але незмінним є те, що поняття етики нерозривно пов'язане з поняттям доброчесності.

Доброчесність – чеснота, чесність, моральність, порядність, людяність, добродійність, висока моральна чистота.

Доброчесність – фундаментальне моральне поняття, що характеризує готовність і здатність особи свідомо й твердо слідувати добру; сукупність внутрішніх, душевних й інтелектуальних, якостей, що втілюють людський

ідеал у його моральній досконалості [10].

Доброчесний – який живе чесно, дотримується всіх правил моралі.

Доброчесність – етична категорія. Натомість академічна доброчесність є категорією нормативною, прописаною у вітчизняному законодавстві й міжнародному праві, з усіма наслідками правового характеру, що з цього випливають [9].

Незважаючи на те що термін «культура академічної доброчесності» є відносно новим, у сучасних умовах він є досить затребуваним та розповсюдженим. Закон України «Про освіту» визначає академічну доброчесність «як сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та впровадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень».

Чесність – відкритість і уникнення обману у стосунках з іншими людьми і собою.

Чесний – який відзначається високими моральними якостями; сумісний з поняттями честі, чесності, з правилами честі; який не заслуговує ніякої догани; порядний, нічим не заплямований; шановний, поважний, сповнений честі; шановний за святістю і релігійністю.

У сучасному контексті «моральне виховання» і «виховання доброчесності» є синонімічними. В українській мові (на відміну, наприклад, від англійської (virtue – virtues) чи російської (добродетель – добродетели)) термін «доброчесність» рідко вживають у множині. Натомість, найчастіше використовують термін «чесноти». Перелік таких чеснот/доброчес-ностей не є вичерпним і варіюється залежно від історичного й культурного контексту. Головними чеснотами в сучасному світі є: правдивість, справедливість, хоробрі сть/мужність/сміливість; мудрість, толерантність, вірність, щирість, альтруїзм, гуманізм, відданість обов’язку [9]. Приклади завдань із шкільних підручників для 3 класу:

Утворіть пари антонімів чеснот.

Утворіть ряди синонімів чеснот.

Які чесноти найбільше шанують у суспільстві? Поясніть вашу думку.

Оберіть з наступного тексту ті ситуації, що відповідають правилам поведінки та не порушують моральні норми.

Допомогти подрузі нести наплічник. Дражнити однокласника, що заїкається. Дати списати виконані завдання із зошита. Випадково штовхнути когось. Поділитися цукерками з друзями. На перерві пояснити товаришу, як

виконати складне завдання.

Пригадайте та розкажіть у парі про свої добрі вчинки. Що допомагає дізнатися, вчинок хороший чи поганий? Важливим чинником етичних взаємин у спільноті є справедливість. Справедливість – мораль і чеснота, вразливість як на суспільне добро, так і на суспільне зло. За Платоном, справедливість – де найвища чеснота, що утримує мужність, поміркованість і мудрість у повній рівновазі й гармонії («кожному своє»).

До обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти, що стосуються академічної доброчесності та зазначені в Державному стандарті початкової освіти, належать:

(для 1-2 класів) зазначає авторство власних робіт; виявляє повагу до авторства інших осіб [2 ІФО 4.3];

(для 3-4 класів) дотримується правил використання власних і чужих творів [4 ІФО 4.3].

Педагогічною умовою формування культури академічної доброчесності є виховання у молодших школярів цінностей культури академічної доброчесності (опанування учнями системи моральних понять щодо академічної доброчесності; розвиток в учнів комплексу психологічних особистісних характеристик, що сприяють академічній доброчесності через оволодіння учнями досвідом здійснення якісної, самостійної та творчої навчальної діяльності). Наприклад, для ефективного формування культури академічної доброчесності в учнів молодшого шкільного віку на уроках мовно-літературної галузі потрібно системно застосовувати письмовий переказ, що сприятиме виробленню навичок перефразування тексту, самостійного виконання навчальних завдань, цитування.

Усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень передбачено ключовою компетентністю Підприємливість та фінансова грамотність, а здатність до безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної сфери належить до Інформаційно-комунікаційної ключової компетентності, що окреслені в Державному стандарті початкової освіти та враховуються у визначенні вимог до обов'язкових результатів навчання. У Типових освітніх програмах інтегрований характер етичної компетентності учнів закладено у внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язках.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розташуйте запропоновані моральні цінності, починаючи з найважливіших для вас і завершуючи тими, які ви вважаєте найменш важливими щодо інших. Порівняйте свій результат з результатом колег. Воші схожі чи різні? Якою мірою? Обговоріть між собою причини, які змусили вас скласти власну класифікацію. Чи можете ви зробити якісь висновки з того, які події у вашому житті чи освіті змушують вас по-різному оцінювати ці цінності?

Завжди говоріть правду.

Підтримуйте тих, хто цього потребує.

Поважайте авторитет батьків.

Будьте вірні людині, яку любите.

Не обманюйте державу.

Не крадіть.

Поважайте думку інших.

Поділіться своїми знайомствами з друзями.

Ставтесь однаково до тих, хто відрізняється від вас.

Захищайте природу, турбуйтеся про екологію.

2. Поділіться досвідом формування культурної людини в вашій родині.

3. Що означає бути вільним? Які фактори впливають на ваші рішення? Який взаємозв’язок між свободою та етикою?

4. Чи взаємопов’язані між собою етичне та громадянське виховання?

Тема 4 Виховна робота, застосування фольклору та художніх засобів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Мета. Формувати поняття: патріотизм, культурні цінності,загадка, прислівя, приказка; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Виховна робота на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»
2. Застосування фольклору та художніх засобів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Тезаурус: патріотизм, культурні цінності,загадка, прислівя, приказка.

Рекомендована література: 1,3, 5, 7,19, 20, 21, 23

Зміст лекції

Усебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства є головною метою освітньої діяльності закладу загальної середньої освіти. Досягти цієї мети можна, забезпечивши високий рівень

якості освіти. Відповідно до 15-ї статті Закону України «Про освіту» виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу у закладах освіти і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина. Принципи, визначені законом, спрямовані на формування: відповідальних та чесних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; нетерпимості до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою;

патріотизму, поваги до державної мови та державних символів України, поваги та дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, нематеріальної культурної спадщини українського народу, усвідомленого обов'язку захищати у разі потреби суверенітет і територіальну цілісність України;

усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до порушення їх, проявів корупції та порушень академічної доброчесності;

громадянської культури та культури демократії;

культури та навичок здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля;

прагнення до утвердження довіри, взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

почуттів доброти, милосердя, толерантності, турботи, справедливості, шанобливого ставлення до сім'ї, відповідальності за свої дії;

культури свободи та самодисципліни, відповідальності за своє життя, сміливості та реалізації творчого потенціалу як невід'ємних складників становлення особистості.

Єдність навчання, виховання і розвитку учнів забезпечується спільними зусиллями всіх учасників освітнього процесу. Втілюючи основні ідеї виховання, учителю необхідно використовувати в своїй роботі не тільки стандартні методи організації навчально-виховного процесу, але більшою мірою виявляти ініціативу і будувати навчання й виховання таким чином, щоб дитина була постійно залучена до спільної діяльності.

Метою навчальної програми інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного

образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності і соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів виконувати практичні завдання. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступного завдання – виховання активної позиції громадянської і соціально-культурної належності себе і своєї сім'ї до України, інтересу до пізнання історії та природи свого краю і країни; поваги до символів держави, ініціативної поведінки в громадських акціях, у святкуванні пам'ятних дат і подій.

Метою природничої освітньої галузі для загальної середньої освіти є формування наукового мислення та культури дослідження; розвиток системних уявлень про цілісність та розмаїття природи, утвердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної і природоохоронної поведінки в довкіллі.

Реалізація природничої освітньої галузі забезпечує виховання любові та шанобливого ставлення до природи рідного краю, України, планети Земля, формує екологічно й етично обґрунтовану поведінку у природі, залучає здобувачів освіти до участі у природоохоронних акціях. Автори підручника «Я досліджую світ» (Т. Гільберг, С. Тарнавська, Л. Грубіян, Н. Павич) пропонують учителю спрямовувати навчально-виховний процес на формування дослідницьких умінь школярів через підтримання допитливості та інтересу до спостережень, експериментів і моделювання для пошуку відповідей на запитання про навколишній світ; на формування загальних уявлень про світ, який створила людина, понять про взаємозв'язки людини і природи, що слугує джерелом натхнення для пошуку та втілення дитячих винахідницьких ідей та проектів. Важлива виховна та провідна роль у вивченні природничої освітньої галузі належить дослідженням (спостереженням, експериментам), екскурсіям, природоохоронній та проектній діяльності школярів.

Цьому сприяють: завдання-проєкт «Ми родичі»; досліди «Де міститься вода?», «Із чого складається ґрунт», «Перехід води з одного стану в інший», «Колообіг води у природі»; дослідження «Традиції моєї сім'ї», експеримент «Чи рухається повітря?»; спостереження за ростом рослин, за домашніми і свійськими тваринами та багато інших.

Метою технологічної освітньої галузі є формування в здобувачів освіти культури праці та побуту, навичок раціонального ведення домашнього господарства; вмінь задовольняти власні

потреби та потреби інших; відповідальності за результати власної діяльності; умінь ефективно використовувати природні матеріали з турботою про навколишнє середовище; створення умов для практичного і творчого застосування традицій і сучасних ремесел. Реалізація цієї мети створює умови для виховання та формування в молодших школярів стійкого ставлення до творів декоративно-ужиткового мистецтва та ремесел як культурної спадщини українського народу, відповідальності за власну діяльність та діяльність групи під час створення та оздоблювання виробів за зразком чи власним задумом із застосуванням традиційних ремесел або технік декоративно-ужиткового мистецтва; формування практичних навичок організації власної життєдіяльності, розв'язання практичних завдань у власному побуті. Проведення екскурсій на підприємства, перегляд та обговорення відеофільмів про виробництво виховують учнів, допомагають їм освоїтися та адаптуватися в сучасному світі. У них з'являються нові інтереси і захоплення, які, до речі, можуть вплинути навіть на вибір майбутньої професії. Крім того, такі екскурсії допомагають виробити шанобливе ставлення до праці.

Інформатична освітня галузь забезпечує виховання відповідальної позиції цифрового громадянина, формування навичок безпечного та етичного користування цифровими пристроями та мережами; налагодження комунікації за допомогою цифрових пристроїв і мереж для спільної творчості, співпраці, навчання, гри; формування вмінь презентувати себе, власну творчість, ідеї та інші результати індивідуальної та групової діяльності за допомогою цифрових пристроїв.

В основі змістової лінії «Комунікація та співпраця» – ознайомлення із доступними для дитини засобами цифрової та безпосередньої комунікації для гри, спілкування, навчання, отримання нової інформації; використання безпечного онлайнового чи офлайнового середовища для цього. В умовах роботи у групі учні навчаються окреслювати цілі індивідуальної та групової діяльності, розподіляти ролі в межах групи, оцінювати здобутий результат, аналізувати помилки та усувати їх, доброзичливо взаємодіяти безпосередньо та в мережах. Змістову лінію «Відповідальність та безпека в інформаційному суспільстві» спрямовано на створення безпечних умов для молодших школярів під час роботи з цифровими пристроями і в мережах, що передбачає захист особистої інформації, формування принципів етичного, доброзичливого та відповідального спілкування через мережі, навички і можливості захисту власного інформаційного простору, фізичного

та психологічного здоров'я. У рамках цієї змістової лінії в учнів виховується відповідальне та шанобливе ставлення до власної та чужої інформаційної діяльності.

Відповідно до окресленої мети головними завданнями соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі в початковій школі є:

формування у школярів стійких переконань щодо цінності життя, здоров'я і безпеки для себе і тих, хто їх оточує;

виховання дбайливого та усвідомленого ставлення до власного здоров'я і безпеки;

формування в учнів сталої мотивації до здорового способу життя;

формування свідомого прагнення дотримуватися безпечної, здорової та етичної поведінки для поліпшення добробуту;

формування вміння вчитися без шкоди для здоров'я.

Зміст соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі струк-туровано за трьома змістовими лініями: «Безпека», «Здоров'я», «Добробут». Змістові лінії передбачають виховання в учнів шанобливого ставлення та дотримання правил дорожнього руху (автори підручників «Я досліджую світ»: Т. Гільберг, С. Тарнавська, Л. Грубіян, Н. Павич, Н. Будна, Т. Гладюк, С. Заброцька, Н. Шост та ін.), безпечної поведінки вдома, у школі та у природному й техногенному середовищі; формування здоров'язбережувальної компетентності і поведінки через набуття навичок здорового способу життя, розвиток позитивної самооцінки, критичного мислення, умінь ухвалювати зважені рішення, відповідально ставитися до власного здоров'я та здоров'я тих, хто поряд, і протидіяти негативним соціальним чинникам; виховання етичної поведінки в соціумі.

Важливу роль у вихованні, створенні умов для формування в учнів початкової школи власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод, осмислення зв'язків між історією і теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії та поваги до прав людини, набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами відіграє громадянська та історична освітня галузь. У процесі її опанування в молодших школярів виховується стійке ставлення до сучасності й минулого своєї родини, місцевої громади, Батьківщини, людства; має велике значення сприяння початковому усвідомленню власної гідності, цінності свободи і прав людини, своєї належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, вироблення відповідального ставлення до власної діяльності та діяльності інших; виховується та розвивається здатність обстоювати власну думку

та сприймати думку інших, вирізняти вияви нерівності, несправедливості та дискримінації. Реалізація змістової лінії «Ми - громадяни України» забезпечує виховання в учнів патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги. У підручниках авторських колективів (О. Іващенко, О. Ващенко, Л. Романенко, К. Романенко, Л. Козак, О. Кліщ; Т. Гільберг, С. Тарнавська, Л. Грубіян, Н. Павич та ін.) вміщено завдання, які спонукають учнів після уроків продовжувати досліджувати родовід, історію своєї Батьківщини та свого краю тощо.

Сильні риси характеру та чесноти виховуються через наскрізний досвід. Усе життя Нової української школи має організовуватись за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримання добрих ідей. У формуванні виховного середовища має брати участь увесь колектив школи. У закладах доцільно створювати атмосферу довіри, доброзичливості, взаємодопомоги і взаємної підтримки, якщо виникають труднощі у навчанні та повсякденному житті. Ключовим виховним елементом має бути приклад учителя, який покликаний зацікавити дитину.

Варто виявляти індивідуальні нахили та здібності кожної дитини для цілеспрямованого розвитку і профорієнтації. Стосунки між учнями, батьками, учителями, керівництвом школи та іншими учасниками освітнього процесу мають будуватися на взаємній повазі та діалозі. У центрі освіти має перебувати виховання в учнів відповідальності за себе, за добробут нашої країни. У здійсненні виховного процесу мають ураховуватися такі організаційні орієнтири:

виховання не зводиться до окремих виховних занять; до створення виховного середовища залучається весь колектив школи; учитель є взірцем людини вихованої, своїм прикладом він надихає і зацікавлює дитину;

у плануванні діяльності враховуються індивідуальні нахили і здібності кожної дитини, створюються належні умови для їхньої реалізації;

співробітництво з позашкільними закладами освіти;

активне залучення до співпраці психологів і соціальних педагогів; налагодження постійного діалогу з батьківською спільнотою. Нова школа має плекати українську ідентичність, виховувати відповідальність не лише за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства.

2. Народознавчий підхід в освітньому процесі сприяє вихованню активної позиції щодо громадянської і соціально-культурної належності себе і своєї родини до України; інтересу до пізнання історії та природи свого краю

і країни; пошани до символів держави, ініціативної патріотичної поведінки у громадських акціях, у відзначенні пам'ятних дат і подій; забезпечує розвиток ціннісного ставлення до природи та її пізнання. Розкриття навчального матеріалу інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в народознавчому аспекті створює сприятливі умови для виховання гармонійної особистості, для самовираження учнів у різних видах діяльності, становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості.

Загадки, прислів'я і приказки

Використання на уроках «Я досліджую світ» загадок, приказок і прислів'їв, а також влучних фразеологізмів дає можливість не тільки знайомити учнів з різними об'єктами навколишнього світу, а й наближує школярів до витоків рідної мови, морально-етичних цінностей українського народу. Народознавчий матеріал має бути спрямований на формування загальнолюдських цінностей (гуманності, працелюбності, чесності, правдивості тощо), серед яких толерантне ставлення до кожної людини, незалежно від її статі, етнічної, релігійної, культурної належності чи інших ознак. Використання загадок, прислів'їв та приказок на уроках, що присвячені природі, людині та людському суспільству, збагачує мовлення дитини, робить його влучним, образним, яскравим та барвистим.

Загадка – де короткий образний опис якогось предмета чи явища, який треба чи впізнати, чи відгадати. Загадки часто складено в ігровій формі, хоча стисло, адже вони завжди невеликі за обсягом. Дітям подобається, коли вчитель на уроці загадує їм цікаві загадки. У загадках часто називають не сам об'єкт, а інший подібний за істотними ознаками, при цьому нагадують найхарактерніші, найяскравіші особливості, які їх об'єднують. Це спонукає учнів здійснювати такі розумові операції, як аналіз предметів і явищ, виділення головної або істотних ознак, порівняння, яке складається із зіставлення й протиставлення. Загадки дають учням змогу здійснювати на уроці ігрові дії, тобто змагатися між собою у кмітливості, швидкості пошуку відгадки і, насамкінець, доводити правильність свого міркування. Загадки відкривають дитині світ з нового, раніше невідомого боку.

Як зазначає О. А. Біда, відгадати загадку - означає на основі згаданих у загадці ознак визначити предмет, тобто розв'язати логічне завдання. Основне призначення загадок – перевірити кмітливість людини, оцінити її знання, спостережливість та допитливість [1].

Прислів'я – короткі повчальні вислови, афоризми, жартівливі примовки, приповідки.

Золота клітка соловейка не тішить.

Як листя жовтіє, то поле смутніє.
Всяка пташка свої пісні має.
Літо дає коріння, а осінь насіння.

Приказка – це поширений у мові влучний, часто римований вислів, близький до прислів'я, але без властивого прислів'ю повчального змісту.

Залучаючи до вивчення природних об'єктів фольклорні матеріали, учитель повинен дотримуватися таких методичних порад (за І. В. Гру-щинською):

добирати тільки відповідні до теми уроку влучні, виразні й доречні фольклорні матеріали;

досягати повного розуміння учнями прямого і переносного змісту загадок, приказок і прислів'їв через пояснення окремих рідковживаних слів, висловів або життєвих ситуацій;

виробляти вміння зіставляти зміст загадок, приказок і прислів'їв зі змістом навчального тексту в підручнику та власним життєвим досвідом;

обговорювати зміст загадок, приказок і прислів'їв під час фронтальних бесід;

за потреби проводити на дошці словникову роботу з незрозумілими учням словами;

добирати необхідні наочні матеріали: зображення природних об'єктів, картини, світлини і в деяких випадках - натуральні зразки, коли це стосується відгадок назв овочів, фруктів або інших об'єктів;

чітко формулювати учням узагальнену думку, яка міститься у змісті кожної приказки та прислів'я.

Слід наголосити, що не можна зводити роботу над загадками тільки до відгадування, а роботу над прислів'ями й приказками - тільки до озвучення їх на уроці. Відгадки загадок повинні звучати розгорнуто й починатися переважно так: «Я гадаю, що це ..., тому що: ...». Учень називає істотні ознаки природних або рукотворних об'єктів і природних явищ, хід його міркування під час пошуку відповіді. Зміст приказок і прислів'їв учні повинні коментувати й висловлювати власні судження. Наприклад:

Підготуй добірку загадок, прислів'їв та інших мудрих висловлювань про рослини. Дізнайся більше про свята, присвячені рослинам (наприклад, День кульбабки – 13 травня). Склади їх календар.

Прочитай загадки, поясни відгадки.

По землі стрибає, а у воді плаває.

Хто у воді водиться, з хвостом родиться, а як виростає, то «хвіст» відпадає, про своїх малят забуває.

Поміркуй, яку користь природі й людям приносять земноводні.

Поясни народну мудрість.

Рибам – вода, птахам – повітря, а людині – вся Земля.

Поміняйте місцями склади та літери у словах та розшифруйте прислів'я

Поезії на уроках «Я досліджую світ»

Великий навчальний, розвивальний і виховний потенціал має використання поезії на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Коли навчальний матеріал викладають за допомогою поетичного слова, він набуває повноти нових граней пізнавального, розумового й емоційного сприймання. А коли додати ще й інші художні засоби відображення змісту (про що йтиметься далі), зокрема твори живопису і музики, тоді складається цілісний образ об'єктів і явищ світу й загалом природи. Супутниками дитини під час дослідження світу повинні стати радість спостереження за його красою, поезія й веселий гумор.

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» варто пропонувати такі поетичні твори, які містять яскраві описи природи і влучні спостереження за її явищами, розвитком рослин, поведінкою тварин, життям нашого народу. Добираючи вірші, слід віддавати перевагу тим, з якими діти вже ознайомилися або будуть невдовзі ознайомлюватися на уроках літературного читання з метою здійснення літературного аналізу. На уроках «Я досліджую світ» ці вірші розглядають під іншим кутом, зокрема з природничої точки зору. Вони допомагають учителю розв'язувати природознавчі завдання: встановлювати взаємозв'язки між неживою й живою природою, з'ясовувати вплив діяльності людини на стан природи й окремі її об'єкти, розкривати значення охорони природи та роль спостережливості у процесі дослідження світу. Під час такої роботи:

глибше аналізуються об'єкти та явища навколишнього світу, які зображено поетичними засобами;

складається цілісна розповідь, залучається не тільки природничий зміст, а й виразні художньо-естетичні прийоми, зокрема цитування напам'ять окремих яскравих і доречних строф віршів;

учні навчаються ставити до тексту запитання й відповідати на них. Добираючи поезію для уроків «Я досліджую світ», учитель має звернути увагу на відсутність фактичних помилок, випадків помилкового формулювання або перекручування термінів, інформації ненаукового характеру. Так відбувається аналіз фактичного та образного змісту віршів. Щоправда, учитель може ненавмисне звертати увагу

учнів на деякі неточності або помилки у віршах, яких припустилися автори. Наприклад: «Пригадайте вірш «Деркач» Лідії Компанієць. Послухайте довідку про деркача - птаха, який швидко бігає в густій траві, часто змінюючи напрямок. Побачити деркача важко, бо він вкрай рідко злітає. Це перелітний птах. Однак у теплі краї він летить і так само повертається у рідний край, а не йде пішки. Роздивіться зображення деркача, опишіть його зовнішню будову... Знайдіть рядочок у вірші, де автор припустилася помилки (...Пішки дибав я додому...)». Отже, використовуючи вірші на уроках «Я досліджую світ», учитель спонукає учнів проводити всебічний аналіз не тільки фактичного, а й образного змісту навчального матеріалу - «будить у серці почуття».

Роздивіться світлини й прочитайте вірш. Обговоріть. Що таке характер? Коли він виявляється? Які риси характеру найважливіші?

НАЙКРАЩА РИСА

Промовив гордий Кипарис:

– Із людських рис для мене прямота – найкраща!

А липа: – Лишенько! Це глупота.

Людина – хай велика чи мала - пропаща без щедрості й сердечного тепла. Озвався Дуб: – Послухайте мене: твердий характер - ось що головне.

– А гнучкість розуму -то риса неважлива? -докинула Ліщина пустотлива. Троянда мовила: - Забули про красу, а я в собі віки її несу!

Людина мудрі речі наслухала і тужно так замріяно зітхала:

– Мені б тих рис найбільше осягти -змогла б я гідно шлях увесь пройти!

– Прочитайте уривок вірша Оксани Сенатович та обговоріть його у групах. Що це значить – не дружити, жити так - одинаком?

Не дружити – це ходити не дверима, а вікном. ...

В школі вчитись й не дружити – це, все одно, що, заплющившись, сидіти і дивитися кіно.

• Використовуючи різноманітні джерела інформації, знайдіть вірші або пісні, в яких описується ваш рідний край. До чого закликають автори цих віршів? Доповніть своїми поясненнями, за що ви любите рідний край.

• Продовжте рядок.

Красивий, щедрий рідний край і мова наша - солов’їна.

Люби, шануй, оберігай усе, що зветься ....

• Як ви розумієте зміст прислів'їв?

Та земля мила, де мати родила.

Людина без Вітчизни, як соловей без пісні.

Живопис і музика як засоби виховання гармонійно розвинутої особистості

Здійснюючи міжпредметні зв’язки, учитель повинен приділяти

значну увагу вихованню інтересу не тільки до поезії, а й до інших галузей мистецтва: музики, живопису, зокрема пейзажного. З метою розвитку творчої уяви і підсилення емоційного сприйняття природного довкілля на уроках пропонуємо застосовувати «Хвилинки милування природою», під час яких рекомендуємо залучати музичний супровід. Після прослуховування вірша доречно запропонувати розглянути репродукції картин видатних художників, особливо тих, які присвятили свою творчість зображенню неповторних краєвидів України. Поставити запитання: як художник зобразив осінь (та інші пори року)? Які почуття викликали в тебе мальовничі краєвиди, кольори, звуки? Які відчуття принесла із собою осінь (зима, весна, літо)? Як вплинула на твій настрій природа, зображена на полотнах видатних майстрів живопису? Як впливає музика на твоє сприйняття різних пір року?

Доречним є також прийом, який полягає у створенні проблемної ситуації. Наприклад, якими б побачили певні природні об'єкти (річку, ліс, луку, рослини, тварин) або природні явища (дощ, сніг, хмари, веселку) різні фахівці: учений-природознавець, поет, художник, музикант? Учням пропонують прочитати вірш, розглянути репродукції картин, прослухати фрагменти музичного твору й проаналізувати їх від імені людей, які мають різні професії. Що розповів учений, поет, художник, музикант? Наприкінці уроку учні під керівництвом учителя підбивають підсумок, складаючи різнобічну характеристику досліджуваних об'єктів. Наприклад: Роздивіться картини Олега Шупляка. Обговоріть, які риси характеру необхідні митцям для створення картин, скульптур, архітектурних споруд, музичних і художніх творів. Застосування на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» фольклорних матеріалів, поезії та інших художніх засобів сприяє екологічному, естетичному та морально-етичному вихованню молодших школярів, а також поглибленню почуття поваги до природи рідного краю, народу України та його культури.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть форми роботи, які сприяють вихованню у молодших школярів шанобливого ставлення до праці.

2. Назвіть основні цінності, які виховуються в учнів під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

3. Розробіть проект екскурсії, проведення якої сприяло б вихованню в учнів початкових класів шанобливого ставлення до вашого рідного краю.

4. Обґрунтуйте дидактичну доцільність використання дослідницьких екскурсій з вивчення навколишнього світу.

5. Оберіть твердження, яке відповідає терміну «екологічне виховання»: А неперервний процес самоосвіти, спрямований на формування ціннісних орієнтацій стосовно природи Б цілеспрямований вплив на особистість на всіх етапах її життя за допомогою розгорнутої системи засобів та методів, що має на меті формування екологічної культури В неперервний процес навчання, спрямований на формування знань щодо збереження навколишнього природного середовища Г неперервний процес навчання, самоосвіти, спрямований на формування спеціальних знань щодо збереження навколишнього середовища і природокористування, реалізованих в екологічно грамотній діяльності

6. У чому полягає значення народознавчого підходу у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»?

7. У чому полягає виховний потенціал використання поезії на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ»?

8. Доберіть серію загадок, приказок і прислів'їв про об'єкти та явища природи в різні пори року.

9. Складіть фрагмент уроку (за вибором) із використанням засобів образотворчого мистецтва.

Тема 5 Формування громадянськості та патріотизму в контексті громадянської та історичної освітніх галузей. Реалізація історичного підходу.

Мета. Формувати поняття: національно-патріотичне виховання, патріотизм, громадянскість правова система і правова держава», громадянське суспільство, свобода й відповідальність, совість, гідність, справедливість, воля, соборність; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання: вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Громадянське та національно-патріотичне виховання дітей.
2. Історичний підхід у вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Тезаурус: національно-патріотичне виховання, патріотизм, громадянскість правова система і правова держава», громадянське суспільство, свобода й відповідальність, совість, гідність, справедливість, воля, соборність.

Література:2, 4,5, 6, 9,11,12, 20, 22

Зміст лекції

Громадянське та національно-патріотичне виховання дітей молодшого шкільного віку є невід'ємним складником процесу формування зрілої особистості – громадянина, справжнього спадкоємця і продовжувача національних традицій з активною громадянською позицією. У Концепції Нової української школи зазначено, що випускники школи мають бути освічені, всебічно розвинені, відповідальні громадяни і патріоти, здатні до ризику та інновацій; вони поведуть українську економіку вперед у XXI сторіччі.

Патріотизм – моральний і політичний принцип, соціальне відчуття, змістом якого є любов до Батьківщини, гордість за її минуле й сьогодення, готовність підпорядкувати свої інтереси інтересам країни, прагнення захищати інтереси Батьківщини й свого народу.

Патріотизм – це об'єктивна оцінка стану та дій рідної країни, що поєднуються з оптимістичним поглядом на вектор її розвитку в майбутньому. Патріотизм – це гордість за досягнення свого народу й усвідомлення всіх його історичних помилок.

Патріотизм – це готовність пожертвувати особистим заради досягнення суспільного блага.

Патріотизм – це високе духовне людське почуття, закріплене у тисячолітній історії людства, що поєднує в собі любов до Батьківщини, рідної землі, свого народу, бажання зберегти історично-культурну спадщину і готовність до їх захисту і збереження.

Протягом віків патріотизм відігравав важливу роль в еволюційному розвитку держав, ставши об'єднувальним чинником у боротьбі народу із зовнішньою агресією.

Патріотизм інтегрує в своєму понятті соціальні, історичні, духовні, культурні, етнічні та інші компоненти, що спонукають до емоційно-піднесеного ставлення до Батьківщини, виступає найважливішою духовною складовою особистості. Завжди був і є цінною рисою українського характеру. Обов'язковою рисою справжнього патріотизму є повага до інших народів, їхньої мови, культури, історії.

Поняття «патріотизм» – складний феномен, який має своє вираження в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави: як людина думає, у що вірить, які її переконання, життєва позиція, які її дії стосовно себе, оточення, держави.

Патріотична ідея є потужним мотивом згуртування найрізноманітніших (соціальних, національних, регіональних, статево-вікових, релігійних тощо)

спільнот. Соціальна спрямованість патріотизму в дії проявляється в активній причетності до проблем, що хвилюють суспільство.

Поняття «патріотизм» і «громадянськість» тісно пов'язані між собою. Почуття патріотизму завжди пов'язане з позицією громадянськості. Патріотичне світосприйняття зазвичай ґрунтується на історичній пам'яті, на спогадах про найяскравіші епізоди минулого нашого народу.

Проте між громадянським і патріотичним вихованням є певні відмінності. Громадянське виховання соціально орієнтоване на правову сферу. Його зміст має порівняно недавню історію. Патріотизм не унеможливлює законослухняності, але водночас має духовно-моральну природу, реалізується в служінні Вітчизні, любові до рідної природи.

Об'єднання в єдине ціле соціально-правового компонента громадянського виховання з духовно-моральними цінностями і створює феномен національно-патріотичного виховання. Саме національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти.

Громадянськість – усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище.

Громадянськість – моральна позиція, що виражається в почутті обов'язку і відповідальності людини перед колективом (спільнотою), до якого вона належить: державою, сім'єю, школою, класом.

Громадянськість означає усвідомлення своєї причетності до Батьківщини, її народу, її витоків і коріння.

Громадянськість – це один з неодмінних моральних орієнтирів шляхетної людини, що любить свою Батьківщину.

Громадянськість – це безумовне почуття власної гідності, що веде людину до досконалості.

Громадянськість – це вміння не забувати про суспільне благо в процесі досягнення блага особистого.

Громадянськість не може бути вироблена окремо взятою людиною, оскільки є відображенням стану соціуму, його рівня розвитку, моралі і свідомості, усталеної системи цінностей. Вона відображається в свідомості людей на основі багатовікових традиційно сформованих базових цінностей, переконань, культурних і моральних орієнтирів та ідеалів.

Патріотичне виховання в будь-якому суспільстві відбувається на базових цінностях народу і слугує інтересам держави, спрямовується на її зміцнення. Формування патріотизму в українському суспільстві

є першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому. Тому національно-патріотичне виховання - це важлива складова освітнього процесу.

«Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості здійснюється на прикладах героїчної боротьби українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні 2004, 2013-2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією» [9].

Приклади завдань національно-патріотичного спрямування з підручників «Я досліджую світ» для 3-4 класів:

– Де зберігається історична пам'ять? Що вона зберігає?

– Кого називають славетними українцями? Назвіть імена славетних українців, закарбовані у назвах міст і сіл.

– Що знають про Україну у світі? Які імена видатних людей відомі в усьому світі? Що ви про них знаєте?

Свідченням гордості за українську мову є писемні пам'ятки – книжки, літописи, грамоти, вік яких понад 500 років. Серед них перший друкований буквар Івана Федорова, який був виданий 1574 року у Львові. Єдиний примірник цієї книги зберігся і належить Гарвардському університету Сполучених Штатів Америки [2].

Яку пісню, створену українським композитором, знає весь світ?

Українська народна пісня «Щедрик» завдяки оригінальній обробці композитора Миколи Леонтовича підкорила світ і стала найвідомішим символом Різдва. В інтернеті різні виконання «Щедрика» набирають мільйони переглядів. Звучала вона також у багатьох закордонних фільмах. Наприклад, у фільмі «Сам удома». Відшукайте й ви її в інтернеті за ключовими словами та отримайте насолоду від звучання [2].

Важливою складовою національно-патріотичного виховання є ознайомлення учнів з досягненнями наших співвітчизників та їхнім внеском

у світову скарбницю (зокрема, у сфери освіти, науки, культури, мистецтва, спорту), висвітлення внеску представників корінних народів та національних меншин України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, культурну спадщину.

Приклади запитань, що формують уявлення про культурну спадщину України:

– Що таке культурна спадщина?

– Пригадайте, які архітектурні пам'ятки є у вашому краї. Які пам'ятки історії розташовані у вашій місцевості? Які з них ви відвідували? Які реліквії та традиції передаються у ваших родинах з покоління в покоління?

– Які об'єкти вашого краю належать до культурної спадщини? У зошиті запишіть їхні назви та місце, де вони розташовані.

– Що можуть розповісти про минуле споруди, твори мистецтва?

– З якою метою держава забезпечує збереження історичних та культурних пам'яток? Що може дати українцям відновлення історичних архітектурних пам'яток?

– Припустіть, чому нематеріальну культурну спадщину (традиції, звичаї, пісні, казки тощо) називають «живою спадщиною».

– Які історичні пам'ятки, знайдені на території України, стали відомими в усьому світі? Підказка: пригадайте відомі пам'ятки природи, історії та культури України.

– Де зберігається культурна спадщина? Які бувають музеї?

– Виконайте мініпроєкт. Підготуйте у групах повідомлення про українських митців: художників, поетів, архітекторів, народних майстрів. Коротко опишіть їхнє життя, що зробили, підготуйте світлини або репродукції їхніх робіт. Влаштуйте виставку «Митці України».

Національно-патріотичне виховання учнів діє на засадах національних та європейських цінностей:

– повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);

–участь у громадсько-політичному житті країни;

– повага до прав людини;

– верховенство права;

– толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;

– рівність усіх перед законом;

– готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Приклади відповідних завдань з підручників «Я досліджую світ» для 3-4 класів:

– Яку шану ми віддаємо державним символам? Пригадайте, як слід поводитися, коли звучить гімн або вносять прапор України.
– За малюнками розкажіть, де можна побачити зображення герба України.
– Де розміщені державні символи у вашому населеному пункті? На яких будівлях?
– Попрацюйте у групі. Створіть символ/герб для свого класу.
– Як ви розумієте слова Івана Яковича Франка: «Мова – коштовний скарб народу»?

Ставлення людей до своєї батьківщини, міста чи села, відображається на рівні громадянсько-патріотичної самосвідомості. Патріотизм починається з прихильності людини до рідного дому, шкільного колективу, найближчого оточення. Позитивне ставлення до «малої батьківщини» важливе для подальшого формування в людини патріотичних почуттів. У процесі соціалізації особистості ці почуття диференціюються та ускладнюються. А учень, що дорослішає, набуває досвіду та усвідомлення свого місця в суспільстві.

Громадянсько-патріотична свідомість формується на прикладі завдань:
– Оберіть з поданого переліку правила демократичної культури, яких учні навчаються у школі. Доповніть перелік.

Учні можуть вільно висловлювати свої погляди.

Учні ставляться один до одного з повагою, співчуттям і готовністю прийти на допомогу в разі потреби.

За вчинки учнів класу несе відповідальність лише його голова.

Учні прислухаються один до одного, у разі конфлікту – проводять переговори і приходять до порозуміння (компромісу).
– Попрацюйте в парі. Оберіть та продовжте речення: «Якби я був президентом України, я б зупинив ... , я б заборонив ... , я б продовжив... , я б створив... ».
– Що означає бути справжнім громадянином держави?
– Оберіть, що є важливим чи не важливим для того, щоб стати громадянином України
– Якими мають бути громадяни України? Що повинні знати, вміти?
– Як ви розумієте вислів «громадянин світу»? Чи можна бути громадянином України та одночасно громадянином світу?
– Що ми разом можемо зробити для того, щоб рідна країна утвердилася у світі? «Стратегія національно-патріотичного виховання», затверджена

Указом Президента поширюється на всі вікові групи та заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді в системі освіти України.

Національно-патріотичне виховання – це систематична і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій та в цілому освітнього процесу щодо формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, прагнення цілісності, незалежності України, сприяння єднанню українського народу, громадянському миру та злагоді в суспільстві.

Сучасні діти перебувають у ситуації численних ризиків, спокус, негативних впливів (серед яких маніпулятивні технології деструктивного змісту ЗМІ, інтернет-мережі, різні види рекламної продукції), дезорієнтації у вимогах і моделях поведінки, безцільового проведення поза-урочного часу. Посилення тенденцій щодо зміцнення культу сили, грошей, маргіналізації підлітків за місцем проживання, ствердження асоціальних субкультур зумовлює набуття та накопичення асоціального і протиправного досвіду в дітей, формування у них викривленого образу світу та актуалізує потребу формування у підростаючих поколінь гуманістичної та стійкої до маніпуляцій свідомості, моральних принципів, духовності.

Потребують нагального розв'язання проблеми захисту дитинства, впровадження в освітній процес нової філософії виховання – соціально-педагогічної підтримки підростаючої особистості – як найбільш перспективної щодо нового осмислення ролі педагога в освітньому процесі та його взаємодії з учнями на етичних принципах і моральних імперативах. Основними завданнями соціально-педагогічної підтримки визначаються допомога учням у розвитку ціннісно орієнтованої активності, подоланні труднощів соціальної взаємодії, профілактика ризикованої поведінки, соціальний захист у складних життєвих ситуаціях. Концепція Нової української школи пропонує виховний компонент змісту компетентностей, визначених у Законі України «Про освіту».

Закладені основні орієнтири компетентнісного виховання особистості учня можуть творчо наповнюватись конкретним змістом з урахуванням особливостей функціонування закладу освіти, вікових та індивідуальних можливостей учнів, інших актуальних соціальних викликів.

Приклад компетентнісних завдань у підручниках для 3-4 класів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»:

– Проаналізуйте висловлювання учнів. Хто з дітей у своїх міркуваннях робить правильні висновки?

– Якою ви собі уявляєте людину майбутнього? Намалюйте або опишіть її. Ключовим внутрішнім викликом духовної безпеки нації є національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях – «Я - Українець» – «Ми – Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає в дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду в широкому розумінні цього слова. Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їхній основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу [8].

Приклади завдань у підручниках для 3-4 класів, що розкривають зміст реалізації національної самоідентифікації:

– Проведіть дослідження «Що у вашому домі вироблено в інших країнах» та створіть у зошиті карту маршруту цих товарів.

– Дізнайтеся з доступних вам джерел, які товари та продукти Україна відправляє до країн Європи для продажу.

– Дізнайтеся, з якими країнами співпрацює ваша школа, громада, місто/село.

– Обміняйтеся результатами свого дослідження.

Мета національно-патріотичного виховання конкретизується через систему виховних завдань:

– утвердження у свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;

– виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;

– культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя;

– усвідомлення взаємозв’язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;

– сприяння набуттю патріотичного досвіду на основі уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися із соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв’язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

– формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;

– утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;

– культивування найкращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;

– формування мовленнєвої культури;
– спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму [5].
Патріотичне виховання включає такі змістові аспекти:
– виховання поваги до прав, свобод і обов'язків людини;
– формування ціннісних уявлень про любов до України, її народів, до своєї малої батьківщини;
– усвідомлення цінності й змісту понять: «служіння Батьківщині», «правова система і правова держава», «громадянське суспільство», «свобода й відповідальність», «совість», «гідність», «справедливість», «воля», «соборність»;
–формування та розвиток моральних уявлень про честь і гідність в контексті ставлення до Батьківщини, до українського народу, до родини тощо;
– формування та розвиток ціннісних уявлень про верховенство закону і потребу у правопорядку, суспільній злагоді й міжкультур-ній комунікації;
– підвищення рівня соціальної компетентності, активної громадянської позиції й патріотичної відповідальності за долю країни через участь у діяльності громадських об'єднань, суспільно корисній діяльності у школі, громаді, країні.
Моральні цінності в житті людини відіграють важливу роль. Вищою етичною цінністю вважають категорію «добро», що відображає благо, корисне, правильне, стверджувальне, позитивне, та протистоїть злу, руйнівному, поганому. Вищими моральними цінностями є сенс життя, щастя, любов, правда, справедливість, дружба, оскільки усвідомлення цих понять докорінно впливає на поведінку та свідомість людини.

Моральні цінності – моральні зразки, поняття, вимоги, що дають можливість людині оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній. Вони складаються на основі тих реальностей і вчинків, які ми не просто оцінюємо, але й схвалюємо, тобто оцінюємо як добрі, благі, хороші, наприклад чесність, вірність та інші риси порядної людини.

Базовими моральними цінностями є: любов, повага до інших, гідність, відповідальність, совість, свобода, толерантність, справедливість, рівноправ'я, ініціативність.

У молодшому шкільному віці, що є важливим у становленні особистості дитини, закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи. Віковими особливостями учнів 1-4-х класів можна вважати: незначний соціальний і моральний досвід, підвищену емоційність, уразливість і водночас пластичність до морально-етичних впливів,

імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування. Тому узгодження поведінки та усвідомлення моральних явищ життя характеризуються емоційними узагальненнями, аналізом ситуацій та вчинків, які відповідають загальнолюдським етичним цінностям.

Приклад завдання:

– Разом з батьками та друзями влаштуйте невеличкий заповідний мінікуточок природи у своїй школі або біля свого будинку. Для цього досить очистити від сміття та каменів невелику занедбану ділянку. Скопайте та розпушіть ґрунт, посійте насіння різних трав і квітів. Можна посадити саджанці кущів або молоденьких дерев. За цим мінізаповідником слід постійно доглядати, дбати про нього. Ваша маленька праця подарує багато радості людям!

Розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою – найхарактерніша властивість дитини цього віку. Подальшого розвитку набуватимуть такі моральні почуття: провини, сорому, обов'язку, відповідальності, справедливості, власної гідності, сумління.

Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність: у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу, у дружбі, товариськості, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля [8].

Програмою «нова українська школа» у поступі до цінностей», що затверджена Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України визначено вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, їхні основні потреби та виокремлено важливі завдання, що постають перед учителем.

Перед учнями постають такі потреби:

– усвідомленого сприйняття шкільного життя (упорядкування та організація його за певними правилами співжиття);

– усвідомлення внутрішньої етичної інстанції (сумління, самостійність), подолання невпевненості в собі;

– залагоджувати та попереджати конфлікти;

– навчитися будувати свої взаємини з однолітками (ровесниками) через взаємовимогливість і взаємодопомогу;

– набуття досвіду моральної поведінки;

– окрім виконання вимог колективу брати активну участь у постановці вимог, виборі доручень та справ «до душі»;

– формування та розвиток стійкої форми поведінки й діяльності, що в майбутньому сформують характер;

– формування адекватної самооцінки;
– розвиток здатності до співпереживання, співчуття, чуйності, спів-дії з дорослими та однолітками;
– формування здібності цінувати особистість людини;
– формування особистісних моральних якостей – доброти/гуманності, людяності, милосердя, чесності, справедливості, терпеливості тощо;
– набуття досвіду ставлення до світу, людей, до самого себе (через діяльнісний підхід).

Проблеми, які має вирішити учитель:
– розрізнення (вирізнення) мотивів вчинків, розтлумачення для учнів сутності та правильності вчинків на прикладі життєвих ситуацій;
– створення та надання можливості емоційних «переживань» учням одночасно із практичним застосуванням отриманих знань;
– корекція недоліків та вибудовування особистісних новоутворень учнів (довільність психічних процесів, планування дій, рефлексія, інтелектуальний розвиток);
– використання демократичного стилю спілкування з учнями;
– гуманізація взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»;
– створення умов для творчої самореалізації кожної особистості;
– створення і використання у шкільному житті ситуацій, у яких знання і дії були б злиті та дали б змогу фіксувати динаміку духовно-морального розвитку дитини (у вмінні дитини самостійно, а
іноді з допомогою вчителя, реалізувати свої здібності до практичної діяльності);
– допомога учням досягнути високого рівня навичок поведінки -самостійності у прийнятті рішень, здійсненні морального вибору.

Для учнів початкової школи пріоритетними та найбільш ефективними є активні методи самостійного пошуку істини, що сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи та творчості. У віці 8-9 років (третій та четвертий рік навчання) самооцінка та оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя. Натомість для 6-7-річних учнів учитель є центральною фігурою, арбітром, авторитетом.

Головне завдання закладів освіти – так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності. Завдання педагогів полягає в тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» набували для дитини особливого сенсу, тобто сприймалися «не лише

розумом, а й серцем». Не менш важливим є повсякденне виховання поваги до Конституції, держави, законодавства, державних символів – Герба, Прапора, Гімну. Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є повага та любов до державної мови. Мовне середовище повинно впливати на формування учня – громадянина, патріота України [4].

Уроки з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» відкривають великі можливості в розв'язанні завдань патріотичного виховання учнів. У вчителів величезна відповідальність перед суспільством за навчання і виховання учня та громадянина. Виховання громадянина здійснюється через виховання патріотизму. Кожна тема – це дотик до розуміння Батьківщини, оцінка ставлення до місця свого народження, проживання.

Нині залучення форм і засобів пошуково-дослідницької діяльності до освітнього процесу може розглядатися як інновація, що визначає місце нових методик освітньої та виховної діяльності: вони повинні бути введені у форми і методи педагогічного процесу, що вже існують, як перевірені часом і практикою.

Однією з основних тенденцій розвитку виховання в сучасній українській школі має стати пошук форм «діяльнісного патріотизму» (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, ігри-драматизації, спортивні змагання, естафети, огляди-конкурси, олімпіади, шкільні музеї, тематичні стенди, кімнати, зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, творчі завдання, проекти, звіти, індивідуальні роботи, театр-експромт, колективні творчі справи, колективне творче панно, флешмо-би, виставки-конкурси, фестивалі, туристичні походи тощо).

Рекомендовано під час проведення заходів організовувати зустрічі з учасниками бойових дій, волонтерами; відвідування військовослужбовців, які отримали поранення та проходять реабілітацію; виступи дитячих творчих колективів та інше [4].

Основні форми методи виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку:

– тематична виховна година;

– дискусія та диспут з актуальних для учнів питань і проблем;

– тренінг і мінітренінг з використанням інтерактивних методів роботи, групової взаємодії;

– театральна діяльність (аматорський, ляльковий, пальчиковий, тіньовий театри), інсценування;

– ігрова діяльність (ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, гра-бесіда, гра-мандрівка, ігрова вправа);

– екскурсія, онлайн-подорож;
– етична бесіда;
– тематичний ранок, свято;
– колективна творча справа;
– конкурс, вікторина;
– виставка малюнків, виставка-ярмарок;
– добродійна акція;
– школа ввічливості;
– демонстрація, презентація, розповідь, моделювання;
– хвилини з мистецтвом;
– година спостереження, година милування;
– спортивні змагання, козацькі забави;
– веселі старти, естафети;
– догляд за рослинами і тваринами;
– інші види педагогічної анімації;
– гуртки дитячої творчості;
– створення колажу, колективного творчого панно, оформлення альбому;
– ведення тематичного зошита, літопису класного колективу, усного журналу тощо.

Для відбору змісту національно-патріотичного виховання варто користуватися відповідними принципами.

1. Принцип культуровідповідності передбачає, що виховання повинно ґрунтуватися на цінностях і традиціях національної та регіональної культур.
2. Принцип виховання в дії реалізується через продуктивну та со-ціально-проєктну діяльності.
3. Принцип виховного змісту навчання.
4. Принцип поваги до особистості.
5. Принцип опори на позитив реалізується завдяки підтримці вчителем патріотичного самовизначення учня.
6. Принцип виховання в колективі.

Патріотизм як одна з найбільш значущих цінностей є фундаментом державної будівлі, ідеологічною основою її життєздатності. Найпотужнішим інструментом в ідеологічному та патріотичному вихованні молодого покоління є оволодіння учнями громадянською та історичною компетентностями.

Громадянська компетентність – здатність людини реалізовувати свої права і свободи, поважати права і свободи інших громадян, розуміти власну відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки і вибір.

Історична (предметна) компетентність – це здатність учнів до самостійного осмислення історії і культури України в контексті світового історичного процесу та адекватної оцінки соціального та морального досвіду минулих поколінь.

Формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу є одним із ціннісних орієнтирів для реалізації мети початкової освіти, що зазначено у Державному стандарті початкової освіти.

Метою громадянської та історичної освітньої галузі є формування у здобувачів освіти громадянської, історичної та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод, осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих; набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів.

Обов'язкові результати навчання здобувачів освіти з громадянської та історичної освітньої галузі для учнів початкової ланки формуються із загальних результатів навчання та розподілені у такі групи:

встановлення зв'язків між подіями, діяльністю людей та її результатами в часі, пояснення значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій);

орієнтування у знайомому соціальному середовищі, долучення до його розвитку, пояснення впливу природи та діяльності людей на нього;

робота з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналіз змісту джерел, їхнє критичне оцінювання;

узагальнення інформації з різних джерел, розповідь про минуле і сучасне;

представлення аргументованих суджень про відомі факти історії та історичних осіб, а також про події суспільного життя;

усвідомлення почуття власної гідності, діяльність з урахуванням власних прав і свобод, повага до прав і гідності інших осіб, протидія дискримінації та нерівному ставленню до особистості;

усвідомлення себе громадянином України, аналіз культурно-історичних основ власної ідентичності, визнання цінності культурного розмаїття;

дотримання принципів демократичного громадянства, активна участь у житті шкільної спільноти, громади і держави [3].

Пріоритетним є звернення до особистості учня як суб'єкта пізнання, до його можливостей, потреб, інтересів.

Патріотичне почуття учнів до рідної землі та народу має формуватися в тісному переплетенні із шанобливим ставленням до життя і культури інших народів. Учні повинні усвідомлювати те, що Україна є складовою частиною європейської та світової цивілізації, а країна зацікавлена у підготовці всебічно розвинених, культурних і ділових людей. Патріотичне виховання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» – один з пріоритетних напрямів у роботі вчителів.

Завдання педагогічних працівників – виховання освіченої, моральної, відповідальної особистості з високою патріотичною свідомістю, готової до виконання свого громадянського та конституційного обов'язків.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» як навчальна дисципліна становить вертикаль, стрижень гуманітарних, суспільствознавчих курсів у початковій школі. Громадянська та історична освітня галузь забезпечує системі шкільної освіти необхідні гуманітарний та історичний аспекти, різноманітну картину соціального, морального, комунікативного, творчого та іншого досвіду людей.

Об'єктами вивчення є минуле людей і людства в їхньому природному і соціальному розвитку (людина – природа – суспільство).

Учні повинні здобути знання, які мають загальне пізнавальне і світоглядне значення. Принцип «Світ – Європа – Україна – Рідний край» покликаний забезпечити цілісне розкриття загального, особливого та одиничного в історії.

Наприклад:

Як можна дізнатися про життя людей у різних країнах, їхні традиції, побут, чим вони займаються? Як спілкуються між собою люди різних країн? Наскільки важливе це спілкування? Доведіть.

Попрацюйте в групах/парах. Як ви гадаєте, що є найнеобхіднішим для всіх жителів нашої планети? Обґрунтуйте свої відповіді.

Чи знаєте ви, скількома мовами розмовляють земляни? Яка мова найпоширеніша у світі?

Привітайтеся іноземною мовою, яку ви вивчаєте. Чому важливо вивчати іноземні мови?

У яких країнах живуть українці? Що таке Європейський Союз (ЄС)?

У якій півкулі розташована Україна? Покажи Україну на карті світу.

Чому Україну називають європейською державою?

Хто є громадянами України? Чи є діти громадянами? Що означає бути справжнім громадянином України? Які ваші обов'язки у шкільній громаді?

Які права та обов'язки мають діти? Навіщо нам знати свої права та обов'язки? Чим права відрізняються від обов'язків? У якому документі прописано права дітей? Наведіть приклади прав, якими ви користуєтеся у повсякденному житті.

За своєю суттю почуття любові до Батьківщини - це складне соціально-психологічне утворення, витоки якого починаються із самого дитинства, закладаються спочатку несвідомо з перших днів життя. Немовля чує рідну мову з вуст своїх рідних, близьких, звикає до неї навіть без розуміння сенсу вимовлених слів і звуків. У процесі подальшого особистісного розвитку формується почуття любові до Батьківщини через усвідомлене «моє» - «мій будинок, моя вулиця, мій двір, мої друзі» тощо. Завдяки реалізації курсу «Я досліджую світ» в учнів формується почуття патріотизму, з'являється розуміння процесів, які відбуваються в країні, в історії рідного краю, своєї школи.

Нині активно розвивається волонтерський рух, до якого, крім дорослого населення, дедалі частіше залучаються діти та підлітки. Нині волонтерська діяльність носить громадянський характер і виконує функцію морального виховання, відродження в молодіжному середовищі фундаментальних цінностей, таких як громадянськість, милосердя, справедливість, гуманність, чуйність та інші важливі цінності.

Наприклад:

Доберіть із запропонованого списку синоніми до слова «волонтери».

Добровольці, компанійці, помічники, друзі.

Прокоментуйте слова письменника Марка Твена: «Доброта – це те, що може почути глухий і побачити сліпий». Продовжте цю думку. Які риси характеру мають бути притаманні людям, які захоплюються волонтерством?

Запропонуйте (на вибір) та організуйте свято, яке об'єднає усіх учнів і учениць кпасу/школи або всіх жителів вашого будинку тощо.

Проаналізуйте інформацію зі ЗМІ (засобів масової інформації). Кому і як допомогли діти? Які якості вони проявили?

Історико-культурна спадщина українського народу є надбанням та невід'ємною частиною досягнень світової цивілізації. Її збереження –найбільш ефективний засіб національного розвитку, створення повноцінних умов удосконалення особистості. Найважливішими досягненнями культури, що стали підсумком зусиль народу та його кращих представників у минулі часи, є духовні традиції.

Розв'язати проблему духовності неможливо без сутнісних змін шкільної освіти. Підґрунтям шкільної освіти мають стати знання, що

насичені змістом культурних і національних традицій, класичних зразків, досвіду, нових освітніх технологій.

Наприклад:

Пригадайте, що таке традиції. Які ви знаєте українські традиції? Яких традицій дотримуються у вашій родині?

Як ви святкуєте дні народження? Хто найчастіше є вашим гостем у такі дні? Хто наряджає ялинку до Різдвяних свят? Де ви відпочиваєте з родиною влітку?

Які страви є традиційними у святкуванні Різдва, Великодня?

Із запропонованого переліку оберіть справи, що можуть бути сімейними традиціями. Доповніть його власними прикладами.

Сімейний обід, спільні ігри дітей з участю дорослих, виконання домашніх обов'язків, перегляд фільму всією родиною, розповідання казок перед сном, зберігання та передавання з покоління в покоління сімейних реліквій.

Чи є сімейні реліквії у вашій сім'ї? Запишіть у зошит, чому вони для вас є цінними.

Проведіть дослідження «Традиції моєї сім'ї».

1. Яких звичаїв, традицій дотримуються у вашій сім'ї? Які сімейні реліквії зберігає ваша родина?
2. Хто запровадив ці традиції? Як довго їх дотримуються?
3. Складіть перелік сімейних традицій і запишіть їх у зошиті в таблицю. Ознайомте членів сім'ї з результатами свого дослідження.

Які сімейні традиції ви бажаєте започаткувати у своїй родині?

Культура народу є мірою його духовності, цивілізованості, етнічної ідентичності. Духовні цінності, що затверджуються і розвиваються суспільством, є передумовою формування національної самосвідомості, національної ідеї.

Соціальна активність, або активна життєва позиція, розвиває не тільки особистість, вона конче потрібна суспільству. Оскільки бездіяльність громадян призводить до уповільнення еволюції і прогресу, належне розуміння значущості активної життєвої позиції важливе для досягнення благополуччя як матеріального, так і духовного. Різноманітні форми активної життєвої позиції – участь у художній самодіяльності, шкільне самоврядування тощо.

Активну життєву позицію слід розвивати ще в дитячому віці. «А хто це зробить, якщо не ти?» протиставити інертним позиціям «Моя хата скраю – нічого не знаю», «Це мене не стосується» тощо.

Слід враховувати, що активна життєва позиція може бути і зі знаком мінус: егоїстична, з позиції «гострих ліктів», і «за будь-яку ціну» домагатися визнання через прояв активності заради власного благополуччя.

Позитивна, суспільно корисна громадянська позиція особистості становить основу громадянськості. Глибоко відчуте почуття громадянськості, що ґрунтується на розумінні нерозривної єдності своєї долі, усього життя із життям суспільства, - надійна основа позитивної, творчої, суспільно корисної особистості.

Національно-патріотичне виховання є однією з найбільш значущих сфер виховання, оскільки в ній формуються світоглядні орієнтації, ідеали і принципи; відбувається становлення необхідних особистісних якостей, що забезпечують життєдіяльність молодого громадянина в умовах сучасного українського суспільства.

Як результат національно-патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку може бути наявність позитивної громадянської активності. Вона виражається в бажанні і готовності виконувати цивільні обов'язки, розумно використовувати свої цивільні права.

В інтегрованому курсі «Я досліджую світ» значне місце посідають історичні теми. Оволодіння молодшими школярами методами пізнання світу передбачає знайомство дітей з методами історії, формування відповідних умінь. Відповідно до окресленої в Державному стандарті початкової освіти мети громадянської та історичної освітньої галузі учні початкової школи мають оволодіти осмисленням зв'язків між історією і теперішнім життям. Отже, мають бути реалізовані такі завдання історичної освіти:

здобуття знань про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини, людства, формування відповідного віковим можливостям розуміння змісту пам'ятних для себе та для громадян України подій;

утвердження власної гідності, формування цінності свободи і прав людини, усвідомлення своєї належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, вироблення відповідального ставлення до власної діяльності та діяльності інших;

формування умінь орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, знаходити та опрацьовувати доступну для себе суспільну інформацію, пояснювати її зміст та передавати породжені нею враження і думки.

Здобувач освіти має:

встановлювати зв’язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснювати значення пам’ятних для себе та інших громадян України дат (подій);

працювати з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізувати зміст джерел, критично оцінювати їх;

узагальнювати інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне;

представляти аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя;

усвідомлювати себе громадянином України, аналізувати культурно-історичні основи власної ідентичності, визнавати цінність культурного розмаїття.

Термін «історія» (з грец. historia – оповідь, переказ про відоме, досліджене минуле) має два значення: 1) процес розвитку природи і суспільства; 2) комплекс суспільних наук, які вивчають минуле людства. Виходячи з першого визначення, можна говорити про дві історії – історію природи та історію людського суспільства. Термін «історія» входить у назви деяких природничих наук (історична геологія, історична географія). У змісті шкільного курсу «Я досліджую світ» термін «історія» трапляється тільки в одному розумінні – як наука про минуле людства.

Сучасний етап розвитку Європейської системи освіти характеризується визначенням переліку ключових компетентностей, які слід формувати у молодого покоління. Якщо сфера життя, в якій людина відчуває себе здатною до ефективного функціонування (тобто компетентною), є достатньо широкою, йдеться про так звані ключові, чи життєві, компетентності. Якщо ж компетентність розповсюджується на більш вузьку сферу, наприклад у рамках певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну чи галузеву компетентність. Виходячи з положень компетентнісного підходу, мета шкільної історичної освіти втілюється в інтегрованому результаті – історичній предметній компетентності [3].

Для початкової ланки освіти вищезазначена мета носить пропедевтичний характер.

Історична компетентність учнів – це здатність учня самостійно пізнавати, осмислювати та оцінювати минуле України та світу, соціальний і моральний досвід минулих поколінь. Ця здатність ґрунтується на знаннях, ціннісних орієнтирах і досвіді, набутих під час навчання.

Історія допомагає молодій людині у формуванні її як особистості, як громадянина-патріота своєї Батьківщини, в правильному розв’язанні

політичних, економічних і моральних проблем у суспільстві і побуті. Історія формує різноманітну картину творчого досвіду людей.
Предметом історичної науки є вся реальна історія людства.

Хронологічна компетентність передбачає здатність учнів орієнтуватися в історичному часі, оскільки історія як безперервний процес розвивається в часі.

Просторова компетентність передбачає здатність учнів орієнтуватися в історичному просторі та знаходити взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури, довкілля.

Інформаційно-мовленнєва компетентність передбачає здатність учнів працювати з різними джерелами історичної інформації та будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних фактів, історичних постатей.
Логічна компетентність передбачає здатність учнів визначати та застосовувати теоретичні поняття, положення, концепції для аналізу й пояснення історичних фактів, явищ, процесів.

Аксіологічна компетентність передбачає здатність учнів формулювати оцінки і версії історичних подій, явищ, процесів, життя та діяльності історичних осіб [1].

Суть історичного підходу у вивченні навколишньої дійсності полягає у зверненні до минулого того об’єкта чи явища, які розглядаються. Методологічною основою тут є категорія часу. Тому розгляд історичних подій у курсі «Я досліджую світ» починають зі способів виміру часу, «стрічки часу», знайомства з календарями різних народів тощо. Історичний підхід широко використовують як у природничій галузі, так і в громадянській та історичній. У природничій він прослідкову-ється, наприклад, при вивченні таких тем: «Як утворилися корисні копалини», «Походження людини», «Як виникла Сонячна система» тощо. У цьому разі історичний підхід близький до генетичного підходу, що акцентує увагу на походження і розвиток об’єктів, які вивчають.
Отже, вивчаючи інтегрований курс «Я досліджую світ», потрібно розрізняти історію як науку, що вивчає минуле людського суспільства, та історичний підхід, який передбачає звернення до минулого об’єкта чи явища, які вивчають, незалежно від того, стосується це природи, суспільства чи питань їхньої взаємодії. Історія дає змогу акцентувати увагу школярів на детальнішому розгляді питань розвитку суспільства. Історичний підхід як методологічна основа вивчення навколишнього світу важливий для формування ідеї еволюції, розвитку не тільки суспільства, але й у цілому навколишнього світу.

Пропедевтичною метою історичної освіти у початковій школі є підготовка учнів до відповідального, осмисленого життя і діяльності в демократичній, правовій державі, що досягається формуванням у них глибоких, стійких уявлень про світ, суспільство, державу, соціальні зв'язки і відносини; розвитком моделей поведінки, мотивацій і установок, які відповідають прийнятим у суспільстві цінностям, сприяють участі кожної людини в управлінні країною, вирішенні завдань різного рівня – від загальнонаціональних, державних до сімейно-побутових.

Приклади завдань, що формують та розвивають історичну компетентність:

Що допомогло давнім людям здійснити безліч винаходів і виготовити перші знаряддя праці? З яких матеріалів було виготовлено ці знаряддя?

Як «добуває» вогонь, світло і тепло сучасна людина? Що їй у цьому допомагає? Що є найбільшим природним джерелом тепла і світла?

Припустіть, що могло б бути, якби людина:

а) не навчилася добувати вогонь;

б) не розвивала б свої трудові навички.

Пригадайте, яких тварин приручили люди. Як називають тварин, які стали жити поруч з людьми та приносити їм користь? Дослідіть, від якого слова походить ця назва.

Як називають місцину, де ви народилися, де народилися ваші батьки, росли ваші бабусі й дідусі?

Дослідіть свою особисту історію, виконавши наступні кроки:

1. З'ясуйте, хто з дорослих членів родини може вам допомогти.
2. Продумайте запитання, які ви поставите, наприклад: «Коли почали ходити? У якому віці з'явився перший зуб?».
3. Разом розгляньте світлини сімейного альбому. Обговоріть сімейні події, які відображені на світлинах.
4. За бажанням разом з дорослими зробіть слайд-презентацію «Моя сімейна історія» та поділіться з однокласниками.

Що вам найбільше сподобалось у своїй історії? Що ви відчували, коли відкривали деякі факти своєї історії?

Як називали людей, які жили багато століть тому? Що можна довідатися про історію у дорослих?

Розставте в кожному ряду слова в порядку плину часу (від того, що було, до того, що буде). Чи в кожному ряду буде лише одна відповідь?

Пригадайте, на чому малювали давні люди, на чому робили зарубки, що використовували для письма.

Припустіть, звідки можна довідатися про події в житті давніх людей, про їхні традиції.

У структурі історичної освіти гнучко поєднуються такі принципи: хронологічний, країнознавчий, регіональний, проблемно-тематичний, культурологічний тощо. Розглянемо логічну послідовність опанування школярами історичного підходу та способів його реалізації.

1. Ознайомлення учнів з поняттям «історія» та іншими близькими до історії поняттями.

Доцільно звернути увагу на терміни, які входять у поняття «історія», – процес, розвиток. Наприклад, термін «розвиток» використовують під час вивчення тем «Етапи росту і розвитку людини», «Розвиток рослин із насіння». Але суть цього складного поняття не розглядається. Під розвитком розуміють необоротну, спрямовану, закономірну зміну матеріальних й ідеальних об'єктів; у результаті розвитку виникає нова якість, стан об'єкта. Вивчення процесів може підвести школярів і до сприйняття поняття «розвиток». Часто використовують доступніший для школярів термін «зміни», наприклад сезонні зміни у природі. Також можуть розглядатися і такі поняття, як «явища», «перетворення». Усі ці поняття відображають зміни у часі, але зазвичай у теперішньому, які можна спостерігати або вивчати іншими методами, наприклад за допомогою дослідів. Історичними будуть ті, що вже минули, вивчення яких за допомогою безпосередніх спостережень неможливе, тому потрібні інші методи і джерела.

Наприклад:

2. Включення у навчальний процес методів історичних наук, долученая школярів до їхнього використання.

В історичній геології є метод, до якого доречно звернутися під час екскурсійного вивчення геологічних питань. Це метод актуалізму. Суть методу полягає в розумінні минулого за допомогою вивчення сучасного. Наприклад, під час екскурсії до місцевої річки школярі спостерігають за піщаним пляжем. Доцільно обговорити з учнями, як утворилися щ піски. Із можливих варіантів відповідей учнів учитель зупиняється на варіанті «Пісок принесла річка і відклала тут». Це формує в учнів розуміння того, що річка підхоплює зруйновані під дією зміни температур породи у вигляді піску і приносить їх сюди, де вони накопичуються.

Аналогічно можуть бути розглянуті питання накопичення глини, вапняків (відклади черепашок, скелетів морських організмів, віддалені від узбережжя, за межами зони відкладів пісків і глини). Природні процеси далекого минулого геологи вивчають на підставі палеонтологічних знахідок -

окам’янілостей давніх рослин і тварин. Скам’янілості (відбитки давніх організмів) порівнюють з рослинами, тваринами, які живуть тепер. Відбитки черепашок у шматочку вапняку порівнюють з черепашками з найближчої річки чи озера.

Важливим напрямом історичного пошуку є визначення віку знахідок. У береговому обриві річки школярі спостерігають шари вапняків, які перекриваються пісками. Знаючи, в яких умовах накопичувалися вапняки і піски, що за чим слідувало, можна визначити, які породи утворилися раніше (що глибше в геологічному розрізі містяться породи, то вони старші за віком). Також можна визначити вік дерев, розміщених поряд зі знахідкою, по річних кільцях; по записах і календарях; по вмісту в знахідці речовин, які розпадаються. Ці методи вивчення минулого цікаві з теоретичної точки зору, але недоступні для практичного освоєння школярами.

Ознайомлення і долученая школярів до реалізації історичного підходу. Після того як діти ознайомилися з поняттям «історія», з методами історичних наук, доцільно школярам пропонувати, щоб вони час від часу ставали вченими-істориками і намагалися заглянути у минуле тих об’єктів і явищ, які вивчають. Для цього є багато можливостей. Проводячи екскурсію по вулицях міста чи села, дослідіть по їхніх назвах історію населеного пункту. Вивчаючи морських ссавців, дайте інформацію про те, що їхні предки вийшли з моря на суходіл, потім знову повернулися в море.

Історичний підхід учитель реалізує як у викладі матеріалу, так і через відповідні завдання для учнів, але без використання спеціальної термінології. Під час вивчення історичного матеріалу в курсі «Я досліджую світ» пропонуються до реалізації такі методи і напрями пошукової роботи, як відновлення минулого за іменами і прізвищами людей, за назвами вулиць, за літописами, листами ветеранів, вирізками зі старих газет, фотографіями тощо. Розглядаються і такі джерела інформації, як билини і легенди, матеріали архівів, краєзнавчих музеїв.

Наприклад:

Відшукайте інформацію про те, якому князю і королю зведено пам’ятник у Львові. Чи є у вашому місті/селі вулиці, названі на честь історичних постатей?

Проведіть дослідження. Чиї портрети зображено на паперових купюрах?

Подумайте, чому ці нагороди присвячені видатним особистостям. Дізнайтеся, чи є у вашому населеному пункті люди, які отримали ці нагороди.

Дізнайтеся про відомих людей свого краю. Підготуйте повідомлення про одного з них. Запишіть у зошит.

Зміст навчання типових освітніх програм передбачає:

розвиток умінь знаходити і розрізняти інформацію історичного та культурознавчого характеру;

турботу кожного про історичну спадщину;

ознайомлення з відомими діячами культури і мистецтва України та світу з різних історичних періодів;

знайомство з історичними пам'ятками рідного краю;

співвіднесення історичних подій у часі;

порівняння відомих історичних подій і діяльність історичних діячів за наданим планом;

розрізнення благородних і ганебних учинків історичних осіб, пояснення свого ставлення до таких учинків.

У межах змістової лінії «Ми – громадяни. Ми – європейці» на прикладі відомих історичних постатей та національних героїв школярі усвідомлюють цінності патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги тощо.

Дійсне володіння методами історії можливе лише в процесі особистої участі школярів в історичному пошуку. У цьому плані продуктивною є проєктна діяльність, наприклад «Мій родовід», «Моє місто».

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які, на ваш погляд, громадянські якості є пріоритетними для громадянської освіти? Обґрунтуйте свою точку зору.

2. Чому питання про сутність громадянського виховання є досить дискусійним?

3. Яке значення національно-патріотичного виховання в процесі реформування системи освіти в Україні?

4. Складіть для вчителів початкової школи методичні рекомендації з теми «Національно-патріотичне виховання в процесі навчання».

5. Складіть педагогічний кластер до поняття «патріотизм».

6. Розробіть структуру (схему) моделі національно-патріотичного виховання учнів засобами краєзнавства.

7. Розробіть тематику дослідницької роботи для учнів 3-4 класів з патріотичного виховання.

8. Напишіть есе «Я виховую патріотів».

9. Розробіть і проведіть у формі ділової гри спеціальний урок, присвячений способам отримання інформації про минуле.

10. Проаналізуйте урок на предмет включення у зміст роботи способів самостійного пізнання світу.

11. Наведіть приклади долучення школярів до реалізації історичного підходу на уроці «Я досліджую світ».

Тема 6 Формування установки на здоровий і безпечний спосіб життя при вивченні інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Мета: формувати поняття: здоровий спосіб життя, здоровя, установка, сімейний добробут,підприємницька компетентність; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1**.** Здоровий спосіб життя

2. Підприємницька компетентність

Тезаурус: здоровий спосіб життя, здоровя, установка, сімейний добробут,підприємницька компетентність.

Рекомендована література: 1, 2, 4,5, 8, 9, 11, 12, 18, 22, 24

Зміст лекції

Концепція Нової української школи визначила найважливішу задачу діяльності педагогічних колективів: досягнення сучасної якості освіти. Невід'ємною частиною цього процесу є і збереження здоров'я учасників освітнього процесу.

Проблема збереження здоров'я учнів і формування навичок здорового способу життя нині дуже актуальна.

Здоров'я – сукупність фізичних, духовних, соціальних якостей людини, що є основою її довголіття і важливою умовою здійснення творчих планів, високої працездатності, створення міцної сім'ї, народження і виховання дітей. Здоров'я – безцінний дар, який підносить людині природа. На побутовому рівні поняттям «здоров'я» позначають зазвичай відсутність хвороби. Згідно з офіційним визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, здоров'я – це фізичне, психічне і соціальне благополуччя. Учені встановили, що здоров'я людини на 10 % залежить від діяльності системи охорони здоров'я, на 15 % –- від спадкових факторів, на 25 % – від екології, на 50% – від самої людини.

Отже, багато що залежить від вибору і поведінки людей, способу життя, який кожен визначає сам. Академік Амосов стверджував: «Щоб бути здоровим, потрібні власні зусилля, постійні і значні. Замінити їх не можна нічим».

Навчити дитину піклуватися про власне здоров'я, сформувати в неї установку на його підтримання – важлива задача освіти сьогодення. Ведення здорового способу життя – компетентність, яка прописана як ключова у Концепції Нової української школи [8], Державному стандарті початкової освіти [4], Законі України «Про освіту» [7], Законі України «Про повну загальну середню освіту» [б], необхідна кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності.

Формування поняття «цінності здоров'я та здорового способу життя» в учнів початкової школи має враховувати фактори, що істотно впливають на стан здоров'я дітей:

несприятливі соціальні, економічні та екологічні умови;

фактори ризику, що мають місце в освітніх установах, які призводять до подальшого погіршення здоров'я дітей і підлітків від першого до останнього року навчання;

активне формування комплексу знань, установок, правил поведінки, звичок з урахуванням вікових особливостей;

відсутність у дітей досвіду «нездоров'я» (за винятком дітей із серйозними хронічними захворюваннями) і сприйняття дитиною стану хвороби переважно як обмеження свободи, нездатність прогнозувати наслідки свого ставлення до здоров'я.

Спосіб життя охоплює всі головні сфери діяльності людей: працю, форми соціальної організації, побут, форми використання людьми свого вільного часу, їхню участь у політичному і громадському житті, форми задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб, що увійшли в повсякденну практику, норми і правила поведінки. Тому на способі життя позначаються не тільки економічні відносини, а й суспільно-політичний лад, культура і світогляд людей. У свою чергу, спосіб життя людей істотно впливає на їхній спосіб мислення.

У наукових джерелах уміщено різні визначення поняття «здоровий спосіб життя».

Здоровий спосіб життя – це практичні дії, спрямовані на запобігання захворюванням, зміцнення всіх систем організму й поліпшення загального самопочуття людини [11].

Здоровий спосіб життя – спосіб життєдіяльності людини, метою якого є формування, збереження і зміцнення здоров'я [1].

Здоровий спосіб життя – це все в людській діяльності, що стосується збереження і зміцнення здоров'я, все, що сприяє виконанню людиною своїх людських функцій через посередництво діяльності з оздоровлення умов життя, праці, відпочинку, побуту [10].

Здоровий спосіб життя – активна діяльність людей, спрямована на збереження і зміцнення здоров'я як умови і передумови здійснення інших аспектів способу життя, на подолання чинників ризику виникнення і розвитку захворювань, на оптимальне використання в інтересах охорони і поліпшення здоров'я соціальних і природних умов та чинників способу життя [3].

Здоровий спосіб життя у перекладі з англійської Healthy lifestyle (.Health promotion) – зміцнення здоров'я.

Поняття «здоровий спосіб життя» ґрунтується на понятті «спосіб життя». З погляду науки, спосіб життя – це сукупність форм повсякденної діяльності людини в єдності з умовами, що її визначають і спрямовують за допомогою ціннісних орієнтацій та усвідомлених потреб [3].

Складові здорового способу життя стосуються всіх сфер здоров'я

-фізичної, психічної, соціальної і духовної.

Найважливіші з них – харчування (зокрема, споживання якісної питної води, необхідної кількості вітамінів, мікроелементів, протеїнів, жирів, вуглеводів, спеціальних продуктів);

побут (якість житла, умови для пасивного й активного відпочинку, рівень психічної та фізичної безпеки на території життєдіяльності);

умови праці (безпека не тільки у фізичному, а й у психічному аспекті, наявність стимулів і умов професійного розвитку);

рухова активність (фізична культура і спорт, використання засобів різноманітних систем оздоровлення, спрямованих на підвищення рівня фізичного розвитку, його підтримання, відновлення сил після фізичних і психічних навантажень) [5].

Актуальність здорового способу життя зумовлена зростанням та зміною характеру навантажень на організм людини у зв'язку з ускладненням суспільного життя, збільшенням ризиків техногенного, екологічного, психологічного, політичного і військового характеру, що провокують негативні зрушення в стані здоров'я. У сучасних умовах рівень культури

суспільства неможливий без культури здоров'я, а картина світу не буде повного без розуміння суті здоров'я людини.

Проблема формування засад здорового способу життя найбільш актуальна для молодшого шкільного віку, оскільки в цей період відбувається становлення власної програми життєдіяльності, дитина включається в здійснення складної роботи – саморефлексії, самоконтролю та саморегуляції. Кінцевою метою, яка визначає процес формування основ здорового способу життя школярів, є культура, спрямована на формування здорового способу життя особистості.

Збереження і зміцнення здоров'я – це найважливіші складові роботи вчителя. Від життєрадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у свої сили.

Однією з ключових компетентностей Нової української школи є екологічна грамотність і здорове життя. Уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя [8].

Формування культури безпечного та здорового способу життя базується на таких принципах:

актуальності, що відображає нагальні проблеми, пов'язані зі здоров'ям дітей, гігієнічними, культурними, соціальними нормами і цінностями; забезпечує знайомство учнів з найважливішою гігієнічною інформацією;

доступності, відповідно до якого молодшим школярам пропонують оптимальний для засвоєння обсяг інформації, який передбачає поєднання викладу гігієнічної інформації теоретичного характеру з прикладами й демонстраціями, що поліпшує його сприйняття. Використання ситуаційних завдань з необхідністю вибору та прийняття рішення, рольових ігор, інформаційного пошуку, малювання, моделювання драматичних сцен;

позитивного орієнтування, відповідно до якого значна увага приділяється позитивним з погляду здоров'я стилям життя, їхньому

сприятливому впливу на здоров'я. Реалізація цього принципу, тобто показ позитивних прикладів, ефективніша, ніж демонстрування негативних наслідків щодо охорони здоров'я і поведінки;

послідовності, що передбачає виділення основних етапів і блоків, а також їхню логічну послідовність у процесі здійснення;

системності, що визначає постійний, регулярний характер здійснення, дає змогу засвоїти знання, які стосуються здоров'я, у вигляді цілісної системи;

свідомості й активності, що спрямований на підвищення активності учнів у питаннях здоров'я. Це можливо лише в разі усвідомлення відповідальності за своє здоров'я та здоров'я оточуючих.

Формування безпечного та здорового способу життя повинно проходити в єдності урочної, позаурочної та позашкільної діяльності, в спільній педагогічній роботі загальноосвітньої організації, сім'ї та інших інституцій суспільства. Воно є складовою мети та одним із завдань соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі Типових освітніх програм для початкової школи.

Основні завдання формування безпечного та здорового способу життя:

формування уявлень про основні компоненти культури здоров'я та здорового способу життя;

пробудження в дітях бажання піклуватися про своє здоров'я (формування зацікавленого ставлення до власного здоров'я) завдяки дотриманню правил здорового способу життя та організації здоров'язбережувального характеру навчальної діяльності;

формування уявлень про раціональну організацію режиму дня, навчання і відпочинку, рухової активності, дотримання режиму дня;

формування установок на використання здорового харчування; використання оптимальних рухових режимів для учнів з урахуванням їхніх вікових, психофізичних особливостей;

розвиток потреби в заняттях фізичною культурою та спортом;

розвиток готовності самостійно підтримувати своє здоров'я на основі використання навичок особистої гігієни;

формування негативного ставлення до факторів загрози здоров'ю учнів (знижена рухова активність, куріння, вживання алкоголю, наркотиків та інших психоактивних речовин, інфекційні захворювання);

формування умінь безпечної поведінки в навколишньому середовищі та найпростіших умінь поведінки в екстремальних (надзвичайних) ситуаціях;

формування потреби дитини без страху звертатися до лікаря з будь-яких питань, пов'язаних з особливостями росту і розвитку, стану здоров'я.

Залучення школярів до проблеми збереження свого здоров'я – це насамперед процес виховання. Це свідомість високого рівня душевного комфорту, який закладається з дитинства на все життя. Для формування душевного комфорту потрібні знання про закони розвитку свого організму, його взаємодію із соціальними факторами. Потрібне формування ціннісного ставлення до здоров'я.

Новий Державний стандарт початкової освіти забезпечує «...розвиток самостійності через особисту ідентифікацію, застосування моделі здорової та безпечної поведінки, збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, добробуту та сталого розвитку» [1].

Вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі включають такі обов'язкові результати навчання, як:

турбота про особисте здоров'я і безпеку, реагування на діяльність, що становить загрозу для власного життя, здоров'я, добробуту та інших осіб;

визначення альтернатив, прогнозування наслідків, ухвалення рішень з користю для здоров'я, добробуту, власної безпеки та безпеки інших осіб;

аргументований вибір на користь здорового способу життя, аналіз і оцінка наслідків і ризиків;

підприємливість та етична поведінка для поліпшення здоров'я, безпеки та добробуту [1].

Здоров’я дітей молодшого шкільного віку – проблема не тільки соціальна, а й моральна. Здоровий спосіб життя – це форма і способи повсякденного життя людини, які сприяють удосконаленню резервних можливостей організму, успішному виконанню свідомої і професійної функції, здатності до профілактики найпоширеніших захворювань.

Протиріччя між традиційною офіційною системою проведення здоров’язбережувального виховання у вигляді бесід, уроків про здоровий спосіб життя, спортивних заходів і водночас зневажливим, байдужим ставленням до свого здоров’я з боку самих школярів, недостатньою поінформованістю батьків у формуванні здорового способу життя дітей стає найбільш актуальним у теперішній час. Тому вирішення проблеми дитячого здоров’я потребує нових підходів.

Найенергійніші зусилля лікарів і медичних працівників не можуть гарантувати людині здоров’я. Ніхто не може за неї зробити зарядку, вчасно розслабитися, відмовитися від шкідливих звичок. Здоров’я кожного в його власних руках. Тому вчитель має допомогти учням створити установку на здоровий спосіб життя.

Установка – готовність людини до певної дії або до певного сприйняття навколишньої дійсності. Це вища психологічна інстанція, ніж мотивація. Установка формується на основі мотивації з безпосередньою корекцією системи цінностей, коли одні й ті самі мотиви у різних людей можуть дати початок різним установкам, що залежать від системи цінностей індивідуума.

Відповідно до законів психології, люди схильні повторювати ті види поведінки, які приносять задоволення, і уникають вчинків, які тягнуть за собою неприємності. Іноді шкідливі для здоров’я дії можуть давати на короткий час досить приємні відчуття. Вибір на користь здорового способу життя потребує високого рівня розуміння і зацікавленості.

Як можна створити в умовах шкільної освіти зацікавленість і готовність вести здоровий спосіб життя у дітей?

Педагогічні умови формування установки на здоровий спосіб життя в учнів в умовах школи:

інформування учня про здоровий спосіб життя (організація інформаційного забезпечення);

актуалізація емоційно-ціннісного ставлення учня до здорового способу життя;

збагачення досвіду здорового способу життя школяра (залучення до здоров'язбережувальної діяльності).

Реалізація педагогічних умов орієнтування учнів на здоровий спосіб життя сприяє отриманню ними знань з теорії та практики формування здорового способу життя, позитивному ставленню до створення
власного здорового способу життя, творчому підходу до реалізації здорової життєдіяльності.

У процесі формування в учнів навичок здорового способу життя вчителю доцільно керуватися такими пріоритетами:

вірити в цінність кожної дитини;

дотримуватись конфіденційності;

надавати позитивну інформацію;

бути порадником, а не моралістом;

поважати думку й позицію дитини;

акцентувати увагу дитини на власних позитивних рисах, характеристиках і здобутках.

Стійку мотивацію щодо потреби безпечного та здорового способу життя слід формувати через зміст освіти, застосовуючи наявні діагностичні, корекційні та оздоровчі заходи.

Отже, формування установки на здоровий спосіб життя у дітей шкільного віку – це ціла система суспільних та індивідуальних видів, способів, форм діяльності, активності, спрямованих на подолання чинників ризику виникнення і розвитку захворювань, оптимальне використання в інтересах охорони і поліпшення здоров'я соціальних, психологічних і

природних умов і факторів способу життя. Діяльність з формування здорового способу життя в школі повинна координувати спільні зусилля державних, громадських організацій, медичних установ, самого населення.

Досягнення мети навчальної програми «Я досліджую світ» передбачає розв'язання низки завдань, серед яких: формування дослідницьких умінь, опанування доступних способів пізнання себе та свого організму, вплив поведінки на здоров'я та безпеку, аналіз наслідків ризикованої поведінки [10]. Установка школярів на здоровий спосіб життя формується завдяки реалізації завдань соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі, що є складовою інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Реалізувати зміст інтегрованого курсу можна по-різному, наприклад відповідний зміст об'єднати в одній темі або розділі; вводити елементи здорового способу життя у зміст інших тем, де це доречно, без виділення спеціальної теми, або поєднати обидва підходи.

У підручнику «Я досліджую світ» 3 клас (автори Гільберт Т., Тар-навська С., Грубіян Л., Павич Н.) елементи здорового способу життя введено у зміст інших тем («Чому людині потрібний особистий простір», «Які бувають явища природи», «Яка роль повітря у природі», «Чому повітря потребує охорони», «Що таке сімейний добробут», «Що впливає на наш вибір» тощо), що дає змогу ширше розкрити відповідну проблему з позиції різних освітніх галузей [2].

Зміст курсу побудований на основі інтегрованого поєднання елементів знань щодо збереження і захисту життя та зміцнення здоров'я людини за концентричним принципом: у різні роки навчання в межах циклу повторюється вивчення окремих тем з розширенням та поглибленням їхнього змісту.

Зміст тем укладено відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти із дотриманням принципу системності й наступності. До кожної теми програми визначено обов'язкові результати навчання, спрямовані

на досягнення учнями здоров'язбережувальної, соціальної, загальнокультурної, природознавчої та інших компетентностей.

Важливою особливістю курсу є його спрямування на усвідомлення особистістю відповідального ставлення до свого здоров'я і навколишніх, розвиток шанобливого і дбайливого ставлення до людей з вадами здоров'я. Учні вчаться формулювати та обґрунтовувати правила екологічно грамотної і безпечної поведінки в природі, під час надзвичайних погодних явищ, моральної поведінки в побуті та суспільстві, фактори здорового способу життя, правила особистої гігієни; дотримуватися правил особистої гігієни і зміцнення власного здоров'я, необхідних заходів у разі природних стихійних лих, профілактики простудних, інфекційних захворювань і травматизму, порушення постави, зору, слуху.

На першому циклі навчання учні вивчали зовнішню будову людини. У процесі вивчення цієї теми вони набувають життєво важливих знань про організм, що становить злагоджену високоорганізовану систему, яка регулюється і управляється нервовою системою. Елементарні знання є основою виховання дітей, формування гігієнічних навичок і правил. Наприклад, неможливо сприяти усвідомленню дотримання гігієнічних правил харчування, якщо діти не уявляють, як їжа перетворюється в особливу поживну рідину, потрібну для всіх органів людського тіла. Саме ця тема спрямована на формування установок на здоровий спосіб життя, тобто здоров'язбережувальної компетенції.

Розділ «Людина та її здоров'я» є початком вивчення нового предмета з циклу біологічних наук – фізіології та анатомії людини. У сучасних умовах рівень культури суспільства неможливий без культури здоров'я, а картина світу не буде повною без розуміння суті здоров'я людини.

Значна увага приділяється вивченню людини, її організму, функціональним залежностям між органами та їхніми системами, які у здорової людини працюють злагоджено. Ця думка проводиться через весь зміст розділу і значною мірою визначає групування матеріалу, його

поурочний розподіл. Не випадково питання про будову скелета і роботу м'язів розглядають у комплексі.

Для чого людині потрібен скелет? Відповідь на це питання можна пов'язати з двома чинниками. Запропонувати учням уявити картину: людина з якоїсь причини раптово втратила свій скелет. Очевидно, що вона перетворилася б на істоту, що нагадує викинуту на берег медузу. Отже, перша функція скелета, що має чітко виражену екологічну складову, – опорна.
Екологічну складову має і друга функція скелета – захисна. Скелет утворює жорсткий каркас для багатьох внутрішніх органів і захищає їх від впливів зовнішнього середовища.

Зміна способу життя може призвести до зміни в будові скелета. Звідси випливають здоров'язбережувальні наслідки – необхідність забезпечення оптимального (безпечного) навантаження на окремі складові скелета, що насамперед пов'язано з дотриманням правильної постави, регулювання фізичного навантаження, особливо у зв'язку з підйомом важких предметів, необхідністю спеціальних вправ на розвиток гнучкості тощо.

Припустіть, який би вигляд мало тіло будь-якої живої істоти, якби в ньому не було скелета.

Скелет людини одягнений товстим шаром м'язів. Скелетні м'язи мають дві функції. По-перше, вони пружно з'єднують окремі кістки скелета, сприяючи виконанню скелетом опорної функції. По-друге, вони забезпечують рух тіла і його частин. Людина змушує працювати свій опорно-руховий апарат не тільки у зв'язку з необхідними для життя переміщеннями. Багато людей свідомо віддають перевагу фізичним навантаженням під час занять фізкультурою. Рух – це життя. Для школярів це передусім – систематичні заняття фізичними вправами, рухливими видами спорту.

Значення шкіри багатогранне. Розрізняють видільну, аналізаторну, терморегуляторну та інші функції шкіри. Дуже важлива захисна функція. Шкірний покрив:

захищає тканини тіла від механічних пошкоджень;

захищає від хімічних впливів;

не пропускає в організм мікробів;

захищає тіло від дії сонячних променів;

є хорошим захисником від електричного струму.

Доцільно через різноманітні запитання і вправи звернути увагу на екологічні аспекти гігієни опорно-рухової системи та шкірного покриву. Наприклад, у підручнику «Я досліджую світ» (Гільберт Т., Тарнавська С., Грубіян Л., Павич Н., 3 кл.) запропоновано такі завдання:

Назвіть види спорту, які розвивають м'язи рук. А м'язи рук і ніг разом?

Зігніть ліву руку в лікті, а правою помацайте м'яз. Що відчуваєте? Опустіть руку. Тримайте її вільно. Помацайте м'яз. Які зміни відбулися?

Попрацюйте в парах. Допоможіть одне одному виміряти обхват м'яза руки над ліктем у стисненому та розслабленому станах за допомогою сантиметрової стрічки. Які результати отримали? У чому різниця? Зафіксуйте дослідження в зошиті.

Я к м'язи можуть стати сильнішими? Як взаємопов'язані скелетна та м'язова системи організму?

Запитайте у дорослих, що вони робили для зміцнення м'язів. За даними розповіді складіть поради для однокласників та однокласниць «Як зміцнити м'язи» і запишіть їх у зошит.

Чому внутрішні органи потрібно оберігати? Обґрунтуйте.

Дослідіть шкіру. Зробіть висновки.

1. Розгляньте шкіру на своїй долоні. Доторкніться до неї. Яка шкіра на дотик? Візьміть пальцями шкіру зовнішнього боку долоні. Спочатку відтягніть її, а потім – відпустіть. Що ви можете сказати про шкіру?

2. Проведіть пальцем по лобі, а потім доторкніться до чистого скельця або люстерка. На ньому залишиться масна пляма. Звідки вона взялася?

3. Розгляньте шкіру через лупу. Знайдіть на шкірі маленькі отвори – пори. Припустіть, яке значення вони мають.

Шкіра м'яка, гладенька, пружна, тому вона не заважає нам рухатися.

Чому кажуть: чистота – запорука здоров'я? Як наш організм захищається від шкідливих мікроорганізмів?

Назвіть заходи, що допомагають тримати тіло в чистоті.

Вивчаючи органи дихання, потрібно звернути увагу на те, що організм пов'язаний з навколишнім природним середовищем через газообмін, здійснюваний переважно через органи дихання. Основна функція дихання - постачання до організму кисню. Людина може не дихати лише 2-5 хвилин (для порівняння: без води людина може прожити кілька днів, без їжі – до 7 тижнів).

Інший аспект проблеми, пов'язаної з газообміном, – це підтримання чистоти повітряного середовища. З антропогенним забрудненням повітря чітко корелює частота випадків захворювань, і насамперед серед дітей.

Основними установками згаданої теми є формування у школярів ідеї про необхідність підтримки чистоти повітря для збереження здоров'я; потреби в перебуванні на свіжому повітрі, підтримання здорової атмосфери в квартирі, класній кімнаті; переконання щодо шкідливості куріння тощо [9].

Основним методичним прийомом під час вивчення теми «Людина та її здоров'я» є супровід досліджуваних органів тіла людини відповідними питаннями їх охорони, збереження здоров'я в цілому.

Функціональні можливості організму дитини значною мірою пов'язані з її руховою активністю, що є біологічною потребою. У зв'язку із цим проведення бесід та інші статичні навчально-ігрові заняття рекомендується чергувати з елементами рухової активності як у приміщенні, так і на свіжому повітрі. Використання на заняттях різноманітних звернень до живописних творів, музики, народної мудрості у вигляді прислів'їв, приказок, казок,

билин допоможе організувати неформальну роботу з теми, що вивчається. У бесіді відбувається усвідомлення і запам'ятовування мудрості, закладеної в народному фольклорі.

Для створення ігрового мотиву в процесі обговорення дітям можна запропонувати, наприклад, відшукати другу частину приказки, написану на окремій картці, для того щоб зміст прислів'я (приказки) став повним. Після обговорення можливо провести гру в групах або парах на швидкість складання приказок і прислів'їв. Діти, що зібрали картки, повинні не тільки відтворити прислів'я (приказку), але і пояснити її. Наприклад:

Чому у вірша така невесела назва? Яких помилок припустився Петрик? Що ви йому порадите?

Горе-Гартування

Петрик в книжці прочитав: «Щоб загартуватись, слід холодною водою вранці обливатись». Хлопець довго не вагався, проявив старання і негайно приступив до загартування.

Вікна навстіж відчинив (хоч зима надворі)
і зубами цокотів в шортах в коридорі.

Щоб підсилити ефект, вмить загартуватись, Петрик вирішив водою в ванні обливатись.

Після горе-гартування, правди ніде діти,
довелось гірку мікстуру аж два тижні пити.

Леся Вознюк

Прочитайте прислів'я і поясніть їх.

Рибам – вода, птахам – повітря, а людині – вся Земля.

Знання – дерево, а діло – плоди.

Важливим питанням профілактики є обговорення теми, які напої можна пити. До цього заняття добре б підготувати етикетки і пакети від різноманітних напоїв. Діти розглядають етикетки і пакети, обговорюють їх, висловлюють власні думки, знаходять необхідні відомості. Під час бесіди можна використовувати прийом порівняння. Напої можуть навіть перебувати

в схожих між собою упаковках, на упаковках можуть бути намальовані схожі картинки. Як зрозуміти, який напій можна пити дитині? На що треба звертати увагу? Здебільшого цю інформацію дасть нам розташована на етикетці назва напою: сік, вино, мінеральна вода, пиво, молоко. Ці назви дають змогу визначити, що це за напій і чи можна його пити дітям. Слід приділити увагу напоям у бляшанках. Переважну більшість з них дітям пити не рекомендовано.

У процесі розмови про звички педагогу потрібно пояснити дітям, що у людини буває багато різних звичок. Звички можуть бути корисними, наприклад допомагають зручно і комфортно організувати своє життя або зберігають її здоров'я. Людина може поліпшити своє здоров'я, стати сильнішою, гарною, якщо прагнутиме до того, що корисно. Але бувають такі звички, які завдають шкоди здоров'ю людей, - це шкідливі звички. Наприклад, шкідливими є звички гризти нігті, смоктати палець, колупати в носі, небажання вмиватися, чистити зуби тощо. Якщо вони з'явилися у людини, відмовитися від них буває часом непросто. Учням пропонують завдання підготувати відповідь з поясненням наслідків, до яких призводять такі звички. Після завершення потрібно сформулювати висновок про те, що про користь чи шкоду тої чи іншої звички можна судити по її наслідках.

Внутрішньопредметні інтеграційні зв'язки – найважливіша ідея розділу «Людина та її здоров'я», яка включає ідею зв'язку організму і середовища, ідею цілісності організму. Інший найважливіший аспект - гігієнічний, згідно з яким питання анатомії (будови), фізіології (життєдіяльності) та охорони здоров'я доцільно вивчати в єдності. Отже, вивчаючи цей розділ, доцільно робити акцент на такі основні види навчальної діяльності школярів:

навчально-пізнавальну, що включає вивчення нового навчального матеріалу на уроках; виконання домашньої роботи з навчальною літературою для розширення пізнання про основи здорового способу життя, чинники ризику для життя і здоров'я, про небезпечні і надзвичайні ситуації, їхні наслідки, про здоровий спосіб життя та його складові;

аналітичну, що включає встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами і подіями, що відбуваються в навколишньому середовищі, та їхнім впливом на здоровий спосіб життя; планування особистої поведінки з урахуванням реальної ситуації й особистих можливостей;

практичну, метою якої є формування особистих переконань, якостей і звичок, що сприяють зниженню чинника ризику для життя і здоров'я в повсякденному житті й у різних небезпечних і надзвичайних ситуаціях; формування сучасного рівня культури та безпеки життєдіяльності.

Важливо, щоб здобувачі освіти зрозуміли головні особливості безпечної роботи з інформаційними джерелами та почали використовувати відповідні навички і знання під час вивчення інших навчальних предметів. Свідоме знання правил безпечної праці є одним з аспектів оцінювання якості підготовки здобувачів освіти з інформатичної освітньої галузі, що входить до інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Крім того, формування здатності безпечного та етичного використання засобів інформаційно-комунікаційної компетентності у навчанні та інших життєвих ситуаціях передбачено ключовою інформаційно-комунікаційною компетентністю.

Просвітницька і мотиваційна робота, орієнтована на здоровий спосіб життя, спрямована на формування у школярів уявлення про людину як головну цінність суспільства. Вона формує елементарні уявлення дитини про себе, про функції власного організму; дітям даються початкові уявлення про здоров'я, основні способи загартовування організму, про способи зміцнення здоров'я засобами фізичної культури і спорту.

Невід'ємною частиною уроків є фізкультхвилинки, під час яких учні 3-4 класів навчаються виконувати різні вправи для зняття втоми і підвищення розумової працездатності. Фізкультхвилинки мають бути цікавими, нескладними, легко запам'ятовуватися. Вони спрямовані на зменшення негативного впливу навчального навантаження. Цей вид фізичних вправ дуже важливий, оскільки процес звикання до умов навчання у дітей цього віку

досить напружений. Але не менш важливі вони і в наступних класах, коли збільшується розумове навантаження.

Активність у школі не обмежується уроками фізичної культури. Вільний час, такий як перерва чи обідній час, сприятливий для занять. Дослідження довели, що активність учнів на перервах відповідає 36 хвилинам помірної та енергійної фізичної активності на день. Користь від фізичних навантажень та активного способу життя для дітей молодшого шкільного віку величезна.

Розвиток. Фізична активність сприяє здоровому зростанню та розвитку. Рухаючись, дитина опановує дедалі більше рухових навичок і опрацьовує м'язи. Так вона розвиває свою силу та витривалість. Регулярні вправи на розтяжку можуть збільшити гнучкість. Нарешті, фізична активність – це можливість для дітей поліпшити свою координацію, поставу, спритність та рівновагу.

Фізичний стан. В активної людини спостерігається збільшення дихальних і серцево-судинних можливостей, що підтримують контроль маси тіла та рівня цукру і холестерину в крові. Отже, фізична активність зменшує захворювання на діабет, ризик серцевих захворювань, ожиріння та певних типів раку у зрілому віці.

Маса тіла. Фізична активність – чудовий спосіб збільшити спалювання калорій. Отже, активність може зменшити ризик зайвої маси тіла чи ожиріння. Це дуже важливо, враховуючи, що люди, які потерпають від ожиріння з дитинства, частіше мають цю ваду протягом усього дорослого віку.

Кістки. Заходи, що потребують від дитини підтримання своєї маси тіла, наприклад під час підйому, або які змушують її стрибати, збільшують щільність кісток, а отже, їхній опір. Цей вид діяльності поліпшує внутрішню структуру кісток, робить їх міцнішими.

Емоційне здоров’я. Активні діти мають кращу самооцінку, довіряють собі. Фізична активність допомагає зменшити стрес, симптоми депресії та тривоги.

Соціалізація. Фізична активність – це можливість для дітей розвивати свої соціальні навички та стосунки з іншими. Допомагає розірвати ізоляцію та сприяє соціальній інтеграції.

Навчальні здобутки. Фізична активність поліпшує успішність у школі з кількох причин. Насамперед спорт потребує запам’ятовування правил і послідовностей рухів або прийняття швидких рішень. Крім того, активує певні ділянки мозку та збільшує кровопостачання, яке вони отримують. Упевненість і розслабленість, які забезпечує фізична активність, стимулюють інтелектуальні навички дитини [12].

Виховання культури здоров’я та формування установок на здоровий спосіб життя у дітей молодшого шкільного віку здійснюються в системі оздоровчих заходів на всіх уроках, позакласних заходах (проведенні ігор, бесід, вікторин, під час виконання спеціальних здоров’язбережувальних вправ).

Методика роботи з дітьми повинна будуватися в напрямі особис-тісно орієнтованої взаємодії з дитиною, має робитися акцент на самостійне експериментування та пошукову активність дітей. Зміст занять бажано наповнювати казковими та ігровими сюжетами, персонажами.

Слід враховувати, що навіть в одному класі в учнів можуть бути різні потреби, проблеми та інтереси. Цікаві завдання, конкурси, змагання, фізкультхвилинки, пісні позитивно впливають на дітей. Різноманітні форми роботи допомагають вчителю досягти зацікавленості учнів, зробити уроки яскравішими, цікавішими, емоційнішими та такими, що запам’ятовуються.

Здоров’язбережувальна інфраструктура освітнього закладу має охоплювати:

відповідність стану та утримання будівлі та приміщень освітнього закладу санітарним і гігієнічним нормам, нормам пожежної безпеки, вимогам охорони здоров’я і охорони праці учнів;

наявність і необхідне оснащення приміщень для харчування учнів, а також для зберігання і приготування їжі;

організацію якісного гарячого харчування учнів, зокрема, гарячих сніданків;

оснащеність кабінетів, фізкультурного залу, спортмайданчиків необхідним ігровим і спортивним обладнанням та інвентарем;

наявність приміщень для медичного персоналу;

наявність необхідного (в розрахунку на кількість учнів) і кваліфікованого складу фахівців, що забезпечують оздоровчу роботу з учнями (логопеди, вчителі фізичної культури, психологи, медичні працівники).

Відповідальність за реалізацію і контроль цього блоку покладається на адміністрацію навчального закладу.

Проблема формування здорового способу життя має велике значення, оскільки здоров'я багато в чому визначає якість життя та є необхідною умовою продуктивної творчості, праці, вдосконалення людини.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Розробіть 5 прикладів проблемних завдань (запитань) з теми «Безпечний та здоровий спосіб життя» для учнів 3-4 класів та запропонуйте етапи їхнього вирішення.

2. Знайдіть у підручниках «Я досліджую світ» для учнів 3-4 класів або сформулюйте самостійно приклади творчих завдань підвищеної складності з теми «Безпечний та здоровий спосіб життя», спрямованих на накопичення учнями досвіду і формування у них навичок творчої діяльності. Назвіть критерії оцінки виконання завдань.

3. Наведіть приклади завдань з підручників, посібників з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», виконання яких спрямоване на формування і передачу учням досвіду емоційно-ціннісного ставлення до здоров'я та безпеки людини.

4. Розробіть урок для 3-4 класів в ігровій формі з теми «Активний відпочинок на природі та безпека».

5. На основі аналізу типових освітніх програм, Державного стандарту початкової освіти визначте нові для школярів знання (поняття, зв’язки, уявлення) і вміння, які формуються під час вивчення теми «Безпечна поведінка у побуті».

6. Розробіть анкету для батьків учнів 3-4 класів «Я і моя дитина -як забезпечити безпеку».

Тема 7 Методика навчання школярів правил дорожнього руху. Формування правил безпечної поведінки в природному і соціальному середовищі.

Мета: формувати поняття: безпека дорожнього руху, правила дорожнього руху, здоровий спосіб життя; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання; вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1**.** Правила дорожнього руху

2. Безпечна поведінка в природному і соціальному середовищі

Тезаурус: безпека дорожнього руху, правила дорожнього руху, здоровий спосіб життя.

Рекомендована література: 4,5, 8, 9, 11, 12, 18, 22, 24

Зміст лекції

Безпека дорожнього руху – це сукупність навичок і звичок, якими повинні володіти як пішоходи, так і водії, подорожуючи дорогами. Усе це для того, щоб уникнути нещасних випадків та захистити всіх учасників дорожнього руху. Ураховуючи безперервність і наступність з дошкільною ланкою освіти у здобутті навичок безпечної поведінки на дорозі, учні початкової школи повинні навчитися почуватися впевнено та безпечно.

Освіта з питань безпеки дорожнього руху – де не лише знання правил дорожнього руху та дорожніх знаків, але й багато інших аспектів, які повинні бути включені як пріоритет в еволюційний розвиток дітей.

Загальні завдання освіти з безпеки дорожнього руху:

Формувати та розвивати спостережливість на дорозі та психомоторні звички, пов’язані з відчуттям простору та часу.

Навчити поважати людей, що є учасниками дорожнього руху (водіїв, пішоходів).

Розкрити важливість знання правил дорожнього руху, дорожніх знаків та їхнє значення.

Підвищити обізнаність учнів про належність до громади за допомогою низки правил, звичок безпеки та поведінки на дорозі, яких вони повинні дотримуватися.

Набуття навичок і безпечної поведінки, сприяння рефлексії для уникнення ризикових ситуацій, що можуть виникнути під час переміщень дорогою.

Знати та виконувати основні правила руху пішохода та водія велосипеда.

Навчання основ правил дорожнього руху (далі – ПДР) у закладах загальної середньої освіти вирішує завдання, що відрізняються від завдань автошкіл, де опановують знання, навички та вміння, потрібні лише водіям транспортних засобів різних категорій. Правильне використання світлофорів, пішохідних переходів, уміння перетинати перехрестя, розпізнавати та інтерпретувати дорожні знаки, поважати інших та інші навити, що будуть засвоєні в дитинстві, слугуватимуть людині все життя.

Інтегрованість змісту курсу «Я досліджую світ» має тісний зв’язок, наприклад, з безпекою на транспорті в холодну пору року або за несприятливих погодних умов. Інтегрований курс передбачає повернення до тем, які вивчали раніше, але вже на новому рівні розвитку учня з придбаним навчальним і життєвим досвідом, що відкриває широкі можливості прищеплення учням усвідомленого безпечного стилю поведінки на дорозі та в дорожньо-транспортних ситуаціях, а також якісно розширює знання ПДР та вміння прогнозувати можливий розвиток ситуації.

Вибір методики навчання в кожному конкретному випадку залежатиме від багатьох чинників: від теми уроку і завдань, від контингенту учнів, їхнього віку і компетенції, від рівня розвитку навчально-матеріальної бази тощо. Отже, форма навчання як зовнішня сторона організації навчального процесу відповідатиме здебільшого стандартним формам використання класно-урочної системи, серед яких практичні уроки/заняття на майданчику з вивчення практичних дій, відпрацювання подачі сигналів жестами

регулювальника, тематичним рольовим ситуаціям «Безпечний велосипед» тощо.

Окрім стандартних форм уроків, рекомендується використовувати додаткові форми роботи, наприклад позаурочні. Це дасть змогу не тільки виконувати дидактичні завдання, а й активно залучати молодших школярів до виховної та профілактичної діяльності.

До заходів з безпеки дорожнього руху належать:

організація та проведення бесід, зокрема з участю співробітників Патрульної поліції;

проведення екскурсій, вікторин, пізнавальних ігор;

проведення конкурсів малюнків, фотографій, слайд-шоу, тематичних віршів або есе;

участь у створенні навчально-матеріальної бази: випуск стінгазет, листів інформування, шкільних радіопередач або інтернет-сторінок, оформлення куточків безпеки дорожнього руху, макетів або містечок вивчення ПДР;

участь у змаганнях на знання правил дорожнього руху та фігурне водіння велосипеда.

Методами навчання називають способи упорядкованої взаємопов’язаної діяльності вчителя та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти. Іншими словами, це способи спільної діяльності вчителя й учня з метою оволодіння учнем знаннями, навичками і вміннями, зокрема у галузі безпеки дорожнього руху. Методологія відкриває широкі можливості для прояву творчого пошуку, педагогічної майстерності, використання сучасних педагогічних технологій, серед яких й інформаційні. У пригоді стане використання групи методів проблемного навчання. До них належать:

метод проблемного викладу, коли вчитель розкриває в досліджуваному матеріалі різні проблеми і показує способи їхнього вирішення.

метод проблемного викладу, коли вчитель розкриває в досліджуваному матеріалі різні проблеми і показує способи їхнього вирішення. Частково

пошуковий метод, коли учнів поступово готують до самостійної постановки та вирішення проблем. Наприклад:

Чому дорожні знаки зрозумілі жителям різних країн світу?

Припустіть, що означає знак

. Чим відрізняються знаки

та

?

дослідницький метод, який забезпечує пошукову творчу діяльність учнів за рішенням нових для них проблем. Наприклад:

Дослідіть, з яких слів утворено слова «протиправний» та «правопорушення».

Поняття «проблема» можна визначити як стан розумового утруднення, спричиненого недостатністю знань або досвіду. Але з урахуванням віку, рівня знань і досвіду учнів говорити про повноцінне використання методів проблемного навчання не доводиться. У цьому

допоможе адаптований варіант у вигляді ігрового методу і сюжетно-рольової гри. Створюючи ігрову ситуацію-завдання, на початковому етапі пропонується кілька варіантів рішення, а під час обговорення остаточне

рішення з’являється самостійно.

Переходити колії дозволяється тільки в

_____.

Бігати по платформі _____.

Стрибати з платформи на колії _____.

Підніматися на дах поїзда суворо _____.

Використовувати навушники та мобільні телефони при перетині залізничної колії _____.

На залізничному переїзді треба орієнтуватися за сигналами світлофора та звуковою сигналізацією. Забороняється перетинати колію, коли шлагбаум

Які особливості переходу дороги в сільській місцевості? За містом?

Як ви перейдете дорогу в тому місці, де немає світлофора? Оберіть правильну відповідь.

А Перейду в будь-якому місці між машинами, що рухаються.

Б Буду шукати таку дорогу, де немає машин.

В Відшукаю перехід – «зебру». Подивлюся ліворуч. Якщо машин немає – дійду до середини дороги. Далі подивлюся праворуч і почну рухатися, якщо поруч не буде рухатися автомобіль.

Г Підніму руку або гукну, щоб машини зупинилися.

Розгляньте малюнки. Що означають для людини ці сигнали? Чи можемо ми назвати ці сигнали командами?

Переконайте своїх однокласників у необхідності використання світловідбивачів в умовах недостатньої видимості на дорогах.

Сюжетно-рольова гра відрізняється наявністю сюжету, тобто ігрова ситуація розвивається, вводяться нові учасники, подається нова інформація. Бажаний результат – це активний пошук учнями розв’язання завдання або проблеми. Темами для обговорення можуть бути, наприклад: «Що ви будете робити, якщо не встигли перейти дорогу на зелений сигнал світлофора?», «Як перейти дорогу із собакою?», «Хто допомагає регулювати рух, коли немає світлофорів і дорожніх знаків?», «Для чого існують дорожні знаки?», «Де можна гратися дітям, щоб не потрапити під колеса автомобіля?», «Як велосипедист має перейти проїжджу частину дороги на перехресті при непрацюючому світлофорі?»; «Погода зіпсувалася, стемніло, пішов сніг. Як велосипедисту рухатися проїжджою частиною дороги?» тощо.

Розгляньте дорожні знаки для велосипедистів. Поясніть, що вони означають.

Ще один важливий метод, здатний активізувати пізнавальну діяльність учнів, – змагальний. Ідеться не про спортивну діяльність, хоча природа ефективності використання духу суперництва і змагальності та сама. Змагання - це насамперед вікторини, інтелектуальні ігри, коли школярі, об’єднані у команди, вмотивовані. Відповідаючи на запитання й виконуючи завдання, учні змагаються за перемогу, першість, шукають творчі рішення.

Майданчик з імітацією доріг, перехресть, дорожніх знаків і розмітки, транспортних і пішохідних світлофорів можна використовувати для закріплення знань обов’язків пішоходів, а також правил користування самокатом і велосипедом. За відсутності стандартного майданчика його можна обладнати своїми силами на прилеглій території до школи.

Корисним матеріальним об’єктом може стати схема прилеглої до школи місцевості з нанесеними на неї основними об’єктами інфраструктури. Наявність навчальних посібників, ілюстративного матеріалу, дошок інформування, куточків безпеки дорожнього руху є бажаним компонентом навчально-матеріальної бази.

Початковий етап систематичного, програмного вивчення безпеки дорожнього руху припадає на період навчання в початковій школі. Змістові лінії соціальної та здоров’язбережувальної освітньої галузі передбачають: розвиток навичок безпечної поведінки вдома, школі, у природному і техногенному середовищі; прогнозування наслідків небезпечних дій; визначення впливів на вибір безпечної поведінки; дотримання правил дорожнього руху тощо та відповідальне ставлення до особистої безпеки й безпеки інших.

Головним і необхідним аспектом у роботі з дітьми молодшого шкільного віку є створення позитивного емоційного фону в освітньому процесі. Слід уникати докладного опису або демонстрації фотографій жертв ДТП, їхніх страждань, загибелі та інших подробиць, що травмують психіку дитини.

Рекомендується організовувати на початку навчального року, після зимових і весняних канікул екскурсії з рухом по тротуару, ознайомлення із загальними правилами перетину проїжджої частини дороги на регульованих і нерегульованих переходах, перехрестях. Для організації екскурсії необхідно узгодити з адміністрацією час, маршрут руху, уточнити склад учасників, забезпечити їх спеціальними жилетами і проінструктувати учнів щодо заходів безпеки. З метою безпеки екскурсію проводять у супроводі не менш як двох співробітників установи освіти.

Практичні дії із застосування знань ПДР, можливість проявити свої творчі здібності можуть набувати різних форм. Наприклад, участь у вікторинах та конкурсах на знання 1ІДР, малювання в зошитах зображень дорожніх знаків, сигналів світлофорів, схеми місцевості (мікрорайону) прилеглої до школи території, опис і розповідь про безпечний маршрут до школи, обговорення труднощів і можливих небезпек на маршруті.

У процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» можна виділити три підходи до розгляду основ безпечної життєдіяльності (ОБЖ): перший, коли відповідний зміст об’єднано в рамках однієї теми; другий, коли елементи ОБЖ вводяться в зміст інших тем, де це доречно, без виділення спеціальної теми; третій, що поєднує обидва згадані підходи.

Формування свідомого прагнення дотримуватися безпечної, здорової та етичної поведінки для поліпшення добробуту є одним із завдань соціальної та здоров’язбережувальної освітньої галузі Державного стандарту початкової освіти. Змістова лінія «Безпека» передбачає розвиток навичок безпечної поведінки вдома, у школі та природному і техногенному середовищі, прогнозування наслідків небезпечних дій, визначення впливів на вибір

безпечної поведінки, дотримання правил (дорожнього руху, використання побутової техніки і побутової хімії тощо) та відповідального ставлення до особистої безпеки й безпеки інших.

Інтегрований курс «Я досліджую світ» сприяє формуванню цілісного уявлення про досліджувані об'єкти, явища, сприяє кращому засвоєнню змісту предмета, встановленню більш міцних зв'язків учня з повсякденним життям і навколишнім світом, посиленню розвивальної складової програми, а також раціональному використанню навчального часу.

Отже, здоров'язбережувальна складова інтегрованого курсу «Я досліджую світ» призначена для формування в учнів свідомого і відповідального ставлення до питань особистої безпеки та безпеки інших людей, знань і умінь розпізнавати та оцінювати небезпечні ситуації, а також визначати способи захисту від них, надавати само- і взаємодопомогу.

Типова освітня програма враховує можливість отримання знань через практичну діяльність і сприяє формуванню в учнів уміння безпечно використовувати навчальне обладнання, проводити дослідження, аналізувати отримані результати, представляти і науково аргументувати отримані висновки.

Зміст предмета «Я досліджую світ» включає теорію та практику здорового способу життя, захисту людини в різних небезпечних і надзвичайних ситуаціях, надання першої медичної допомоги. Навчальні питання розподілено з урахуванням вікових і психологічних особливостей учнів, рівня їхньої підготовки. Вивчення предмета дає змогу учням отримати систематизовані уявлення про різні небезпечні ситуації та вплив їхніх наслідків на здоров'я людини, а також алгоритми безпечної поведінки.
Індивідуально-диференційований підхід, навчання і виховання в групі, в процесі діяльності, поєднання вимогливості та поваги, єдність, узгодженість, наступність, позитивне ставлення є основними принципами виховання культури безпеки.

Індивідуально-диференційований принцип передбачає:

глибоке знання та облік індивідуально-психологічних особливостей учнів;
визначення завдань відповідно до особистісних характеристик учнів;
постійний аналіз підсумків виховної роботи;
своєчасне внесення коректив у методику виховання, враховуючи особливості кожного учня.

Принцип навчання та виховання в групі полягає у:
визначенні перспектив розвитку групи, яка об'єднує думки і дії всіх учнів;
формуванні гордості за свій колектив;
умінні підпорядковувати особисті інтереси загальним;
єдності та згуртованості колективу класу;
умінні підтримувати групову думку в боротьбі з негативними явищами.

Виховання в процесі діяльності - заохочення розумної ініціативи учнів, чергування їхньої діяльності з культурним змістовним відпочинком.

Опора на позитивне в особистості та групі має на увазі:
вивчення та знання кращих позитивних індивідуально- і соціально-психологічних якостей вихованців;
вміле використання позитивного прикладу;
спонукання дітей до наполегливого та цілеспрямованого самонавчання та самовиховання;
терпляче залучення учнів у такі види діяльності, які дають їм змогу проявляти себе з кращого боку.

Учителю потрібно спиратися на знання учнів про небезпеку та безпеку, одночасно допомагаючи їм долати страхи, тривоги, вчити правильно реагувати на небезпеку. Для профілактики психотравм необхідне дотримання низки умов. Інформація про фактори ризику повинна поєднуватися з відомостями про те, як навчитися уникнути небезпеки і як діяти в небезпечній ситуації. Учні повинні навчитися аналізувати причини виникнення небезпеки і діяти так, щоб уникнути біди. Ще важливіше навчити їх правильно реагувати на фактори ризику, формувати впевненість у своїх силах, готовність у разі необхідності звернутися за допомогою до дорослих.

Дослідження науковців виявило, що рівень знань учнів з основ безпеки значно вищий у разі використання дидактичних і сюжетно-рольових ігор, ігор-тестів, віршів, загадок і прислів'їв, навчальних завдань, кросвордів, інсценівок. Тому основним завданням вчителя є підбір найефективніших форм роботи з ознайомлення молодших школярів з небезпеками та запобігання їм. І як наслідок – створення окремого напряму в позаурочній діяльності молодших школярів. У своїх стосунках з учнями слід дотримуватися «позитивної моделі». Хваліть їх щоразу, коли вони це заслужили, підкреслюйте успіхи. Це допоможе зміцнити в учнів упевненість у власних силах. Уникайте повторень слів «ні» і «не можна».

Виконання завдань з теми безпечної поведінки в природному і соціальному середовищі насамперед призначено для формування практичних компетенцій у захисті від реальних небезпек, а також для формування соціальних якостей учня, який усвідомлює себе соціально активною особистістю.

Формування основ безпечної життєдіяльності в природному середовищі

Природне середовище можна диференціювати на власне природне середовище і природне середовище, змінене діяльністю людини (антропогенне). На відміну від природного середовища антропогенне не здатне самопідтримувати себе (тобто воно руйнується без постійного регулярного впливу людини). Елементами антропогенного середовища є поля, сади, городи, штучні водойми тощо. Сюди можна віднести і домашніх тварин. Усе це є об'єктами вивчення курсу «Я досліджую світ», зокрема й у плані забезпечення безпеки життєдіяльності людини.

У процесі реалізації третього (змішаного) підходу елементи безпечної поведінки доцільно включати в різні теми природничої складової «Я досліджую світ». Можливості для цього є. Під час розгляду грибів йдеться про отруйні гриби, розглядаючи рослинний світ, згадують отруйні рослини,

тваринний світ - небезпечних тварин тощо. З метою узагальнення інформації доцільно і корисно провести спеціальний урок на цю тему.

Вивчаючи небезпечні об’єкти і явища природи, у підручниках часто пропонують правила поведінки, з якими знайомляться діти на уроках.

Правила поведінки з кішками і собаками

Правила безпечної поведінки на воді влітку

Правила безпечної поведінки на воді взимку

Правила безпечної поведінки на воді навесні і восени

Правила безпечної поведінки в лісі

Правила розведення багаття:

Орієнтування в лісі:

Правил пожежної безпеки:

Правила користування газом

Правила поведінки з незнайомими людьми

Формування основ безпечної життєдіяльності в соціальному середовищі

Соціальне середовище також умовно можна поділити на дві складові –власне соціальне середовище (світ людей) і середовище, створене людиною, яке не має аналогів в природі (житло, побутові прилади, транспорт, культурно-архітектурне середовище тощо). Щодо середовища, створеного людиною, питання безпеки життєдіяльності пов’язані з поведінкою людини на дорогах, користуванням предметами побуту, газом, електрикою, водою.

У процесі вивчення курсу «Я досліджую світ» проводять уроки й з інших небезпек, з якими можуть зіткнутися діти. Школярів знайомлять з правилами користування електричними і газовими приладами, водопроводом, як вести себе в екстремальних ситуаціях – під час пожежі, затоплення водою, ураження електричним струмом тощо.

Пригадайте, які предмети називають легкозаймистими.

Розглядаючи поняття «незнайомі люди», аналізується поведінка школярів при зустрічі на вулиці з незнайомою людиною. Театралізуються відповідні ситуації.

1. Незнайомий чоловік пропонує сісти до машини і показати йому, де розташований зоопарк.

2. Незнайомий чоловік каже, що ваші батьки попросили забрати вас зі школи.

3. Незнайомий чоловік каже, що у його кішки народилися кошенята, він пропонує їх вам подивитися і навіть обіцяє подарувати одного.

4. Незнайомий чоловік каже, що втратив на пустирищі гаманець, і просить допомогти йому в пошуках.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які фактори найчастіше впливають на дорожньо-транспортні пригоди, учасниками яких є діти? Чи ті самі фактори впливають на нещасні випадки, в яких діти не беруть участі?

2. Розробіть практичне заняття для учнів 3-4 класів з вивчення правил дорожнього руху.

3. Розробіть для молодших школярів настільну гру «Червоний, жовтий, зелений».

4. Складіть проєкт уроку (в структурі діяльнісного підходу) на тему (за вибором), спеціально спрямовану на забезпечення безпечної поведінки в навколишньому середовищі, і реалізуйте його у формі ділової гри.

5. Розробіть і реалізуйте проєкт позаурочного заходу на тему, пов’язану з ОБЖ.

Тема 8 Формування підприємницької компетентності в курсі «Я досліджую світ»

Мета: формувати поняття: підприємливість, економічні поняття, соціалізація; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1**.** Підприємливість, фінансова грамотність

2. Економічна освіта

Тезаурус: підприємливість, економічні поняття, соціалізація.

Рекомендована література: 4,5, 8, 9, 11, 12, 18, 22, 24

Зміст лекції

Інтегрований курс «Я досліджую світ» реалізує зміст освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: природничої, технологічної, інформатичної, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної із залученням елементів змісту математичної та мовно-літературної галузей. Інтеграція такої комбінації освітніх галузей дає змогу повною мірою реалізувати ключові компетентності, визначені чинним «Законом про освіту».

Компетентнісний підхід зміщує акценти з процесу накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування і розвитку в учнів здатності практично діяти і творчо застосовувати отримані знання і набутий досвід у різних життєвих ситуаціях. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури поняття «підприємницька компетентність» трактується як сукупність якостей, знань, які допомагають особистості успішно та якісно вирішувати бізнес-завдан-ня і досягати високих результатів у підприємницькій діяльності. Формування підприємницьких умінь відбувається вже тоді, коли учні беруть участь в учнівському самоврядуванні

і дослідницькій діяльності, виконують роль організаторів шкільних справ, вибирають майбутню професію, планують створення власної справи.

На сучасному етапі формування підприємницької компетентності починається з початкової школи. Учні молодшого шкільного віку вже в період активної соціалізації стикаються з різними економічними поняттями, законами, відносинами. На основі ринкових умов вони повинні ознайомитися з основами економічних явищ, понять, категорій, істин, з потребами людей.

Такі ключові компетентності, як уміння вчитися, ініціативність і підприємливість, екологічна грамотність і здорове життя, соціальна та громадянська компетентності можуть формуватися одразу засобами усіх навчальних предметів.

Наприклад:

у змісті іншомовної освітньої галузі –

Орієнтовна тема	
Я, моя родина і друзі	Виявляє ініціативу та відповідальність у плануванні робочого дня
Харчування	Складає просте меню з корисних продуктів. Раціонально розподіляє кошти під час покупки
Подорож	Обирає оптимальний вид транспорту
Свята й традиції	Розуміє необхідність планування покупок на святкування у межах бюджету

у змісті технологічної освітньої галузі – змістова лінія «Середовище соціалізації» спрямована на розвиток формування досвіду підприємливості, гостинності; виконання трудових дій у побуті, розвиток прагнення якісно і безпечно облаштовувати свій життєвий простір;

у змісті мистецької освітньої галузі – сприяння формуванню ключових компетентностей, зокрема, у процесі: проявів творчої ініціативи та намагання її реалізовувати, зокрема через втілення у практичній художньо-творчій

діяльності (індивідуальній і колективній); презентації результатів власних мистецьких досягнень (підприємливість та фінансова грамотність);

у змісті соціальної та здоров' я збережу вальної освітньої галузі -одним з головних завдань соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі у початковій школі є сприяння індивідуальному розвитку самостійності, підприємницьких якостей та поведінки свідомого споживача;

змістова лінія «Добробут» забезпечує розвиток етичної поведінки в соціумі, вміння вчитися і формування позитивного ставлення до навчання, усвідомлення важливості здорового способу життя для добробуту, розвиток підприємливості й споживчої культури для оптимального використання ресурсів та забезпечення добробуту.

Культура споживання. Власні потреби (первинні і другорядні) та їхнє задоволення. Вибір речей та продуктів харчування, необхідних для життя, на основі оцінювання їхньої якості, практичності, естетичного вигляду, ціни (користь та вартість). Матеріальні цінності (власні, своєї родини, школи, міста). Дбайливе ставлення та раціональне використання ресурсів (наприклад, збирання та утилізація сміття, збереження водних ресурсів); раціональність покупки (корисність та ціна). Роль реклами у споживанні послуг та продукції.

Підприємливість. Ідеї та можливості. Можливості для створення цінності в моїй спільноті. Бажане майбутнє (прості сценарії). Пошук ідей. Цінність ідеї (власної та інших). Правила використання ідей інших людей (доброчесність). Поведінка, приязна до навколишнього середовища, яка приносить користь спільноті.

Ресурси. Потреби, бажання, інтереси та цілі. Відповідальне використання ресурсів (природних та особистих). Час як рідкісний ресурс. Джерела допомоги для власної діяльності зі створення цінності.

Фінансова грамотність. Складання бюджету простого виду діяльності. Символи, пов'язані з грошима. Види прибутку для сімей.

Змістова лінія «Підприємливість та фінансова грамотність» спрямована на розуміння практичних аспектів фінансових питань, орієнтується на усвідомлення власних фінансових потреб; передбачає формування ініціативності, готовності брати відповідальність за власні рішення, вміння організовувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей, прийняття власних рішень.

Підприємливість – це здатність особи втілювати задуми в життя. Вона охоплює такі аспекти, як креативність, потяг до інновацій і вміння ризикувати, а також здатність планувати заходи і реалізовувати їх. Підприємливість також повинна стосуватися етичних цінностей і сприяти якісному управлінню. Підприємливість і фінансова грамотність означають спроможність здобувачів освіти генерувати нові ідеї, працювати в команді, приймати свідомі рішення і здійснювати ефективні дії.

Через свою допитливість школярі цікавляться тим, як складається сімейний бюджет, скільки коштів витрачається на сплату комунальних послуг, ремонт побутової техніки, електроніки, використану електроенергію, воду тощо.

Ознайомившись із сімейним бюджетом, учні можуть навчитися планувати раціональні покупки, що необхідно для сім'ї. Під час вивчення теми «Ціна, кількість, вартість» учні можуть ознайомитися з формуванням ціни товарів, видами витрат, різними професіями у сфері торгівлі. Завдання вчителя – систематизувати і структурувати ці знання і показати можливість їхнього практичного застосування.

За таких умов фінансова грамотність на рівні пропедевтики активно розпочала впроваджуватися з перших років навчання в початковій школі. Саме в цей період в учнів починають формуватися такі економічно значущі якості особистості, як відповідальність, діловитість, ощадливість, економність, підприємливість.

Програма інтегрованого курсу «Я досліджую світ», створена авторами підручника на основі типових освітніх програм, передбачає знайомство учнів зі світом професій, потребами людей, видами ресурсів, доходами та витратами сім'ї, чинниками, які впливають на вибір товарів, правами і обов'язками споживачів, способами заощадження води, електроенергії, зменшення витрат тепла в оселі тощо.

Результативність роботи з формування системи практико-орієнто-ваної шкільної економічної, фінансової і підприємницької освіти залежить від правильного розуміння розв'язуваних проблем, від відповідності організаційних і дидактичних завдань навчання суспільним запитам і сучасним потребам розвитку особистості, а також від ефективності взаємодії всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, регулюючих органів у сфері освіти та соціальної інфраструктури, підприємницького і фінансового співтовариства.

Якість сучасної шкільної початкової освіти потребує значних нововведень: запровадження інноваційних технологій; методично-перетво-рених і авторських розробок педагогів; нових методів, прийомів і засобів викладання і навчання; нових організаційних структур та інституційних форм.

Недостатність економічного виховання та навчання проявляється у недбалому ставленні учнів до об'єктів громадського користування, а нерідко і до власних речей. Не завжди дитина розуміє, що навіть за невеличку річ родині або школі доводиться сплачувати гроші,

Сучасні інноваційні технології дають змогу полегшити розуміння основних економічних понять на основі великої кількості фактів і прикладів; надають учителю можливість допомогти учням досягти чіткого розуміння взаємозв'язку економічних понять; формують в учнів спосіб мислення, побудований на систематичному, об'єктивному аналізі та самоосвіті; дозволяють учням застосовувати знання, вміння і навички в житті, що є безпосереднім проявом економічної грамотності.

Важливе значення у навчальному процесі має використання сучасних методів навчання, що формують способи діяльності та міркувань; передбачають створення ситуацій, що стимулюють самостійні «відкриття». Активні форми не тільки підвищують інтерес до навчання, а й дають змогу в освітньому процесі за короткий проміжок часу «прожити» економічну ситуацію, пропустити її через себе, програти ролі, які доведеться виконувати в реальному житті, робити висновки і тим самим отримати міцні знання.

Наприклад, ділові і рольові ігри, шкільні проекти наближають учнів до реального життя, де від них вимагається вирішення економічних питань, дають змогу отримати досвід у підприємницькій діяльності тощо. Ділова гра передбачає відтворення деякої дійсності. Кожен виконує завдання відповідно до визначеної ролі і знає, що його дії відображаються у спільних результатах. Таке навчання допомагає формувати навички співробітництва, формує вміння робити вибір, виховує відповідальність за якість виконаної роботи.

Сюжетно-рольова гра «Магазин», «Банк», «Базар», «Біржа», «Реклама», «Аукціон», «Шлях до успіху», «Список бажань».

Дидактична гра «Цікаві покупки», «Вгадай професію», «Супермаркет», «Продуктовий магазин», «Мій бюджет», «Як стати заощадливим?», «Скільки коштує день народження?».

Гра-заняття «Дім, у якому мешкають гроші», «Якими грошима користуються в інших країнах?», «Світ реклами».

Проблемна ситуація «Вдала покупка», «Як можна дізнатися про товар?».

Конкурс/мініпроєкт «Створюємо сімейний бюджет» (розподіл витрат, мій вклад до сімейного бюджету, вчимося економити тощо).

Наприклад, гра «Шлях до успіху», в якій гравці умовно «проходять» різні варіанти комерційної діяльності.

Варіант 1. Для участі в грі клас поділяється на команди. Учні, потрапляючи на той чи інший етап, виконують різні види діяльності.

Варіант 2. На окремих картках записані визначення, кожне з яких має номер. Кількість карток має бути на 3-4 більше кількості дітей у класі. Картки

розкладають на всі столи в класі. Завдання учнів полягає в тому, щоб за 5-7 хвилин, пересуваючись по класу, сідаючи на вільні місця, відповісти на найбільшу кількість запитань.

Враховуючи вікові та фізіологічні особливості учнів початкової школи, завдання з економічним змістом варто пропонувати у цікавій нестандартній формі із залученням казкових, мультиплікаційних, літературних чи телевізійних героїв.

Чільне місце в навчанні економіки відводиться казці. Народні казки, що увібрали віковий економічний досвід народу, використовують для виховання таких «економічних» якостей особистості, як працьовитість, ощадливість, практичність. У них економічний зміст розгортається перед дітьми у вигляді проблемних ситуацій, вирішення яких сприяє розвитку логіки, нестандартного і самостійного мислення.

Застосування казок та інших літературних творів дає змогу вводити дітей у нову – економічну – сферу соціального життя людей і сприяє формуванню моральних якостей, необхідних в економічній діяльності.

Економічний зміст казок розгортається перед дітьми у вигляді проблемних ситуацій, розв’язання яких сприяє розвитку логіки, самостійності, нестандартності мислення, комунікативно-пізнавальних навичок. Народні казки, що ввібрали віковий економічний досвід народу, сприяють вихованню поваги до праці, працьовитості, ощадливості, розважливості.

Казки з економічним змістом вдало застосовуються на уроках з математики, розвитку мовлення, інтегрованого курсу «Я досліджую світ», мистецтва, у спільній діяльності дорослих і дітей, у вільній діяльності самих дітей.

Розмова про загальнолюдські цінності – добро і працьовитість, дбайливість і ощадливість триває під час вивчення прислів’їв і приказок.

Важливу роль відіграє проектна діяльність, що дає змогу дітям самостійно або спільно з дорослими відкривати новий практичний досвід, добувати його експериментальним, пошуковим шляхом, аналізувати його і перетворювати. За допомогою проектів учні освоюють нові поняття й уявлення про світ особистих і сімейних фінансів. Можлива тема проекту, що дає змогу формувати основи фінансової грамотності школяра: «Працювати корисно і почесно».

Ситуативні завдання - навчання на прикладі аналізу конкретної ситуації. Ця технологія краще за інші методи навчає розв'язувати проблеми, що виникають, з урахуванням конкретних умов і фактичної фінансової інформації.

Розвиток дитини передбачає організацію включення її в різноманітні, швидкоплинні та мінливі ситуації, які дозволяють дізнаватися щось нове про людей, їхні сім'ї, суспільство, світ економіки і фінансів. Дитина вчиться передбачати наслідки власної поведінки, аналізувати причини того чи іншого розвитку подій. Ускладнення таких ситуацій зазвичай активізують у дитини пізнавальний інтерес, а також формують певний досвід. Освітні ситуації можна поділити на такі види: ситуації морального вибору; ситуації спілкування і взаємодії; проблемні ситуації; ігрові ситуації; практичні ситуації за інтересами дітей тощо.

Вікторини та конкурси є своєрідними формами пізнавальної діяльності з використанням інформаційно-розважального змісту. Прикладами вікторин можуть бути: «Розумні витрати казкових героїв», «Угадай професію», «Вгадай вид праці» тощо.

Одним з найбільш перспективних методів освоєння фінансової грамотності є моделювання, оскільки мислення учня початкової школи вирізняється предметною образністю і наочною конкретністю. Метод наочного моделювання розробив відомий дитячий психолог Л. А. Венгер, який шляхом досліджень дійшов висновку, що розвиток розумових здібностей дитини ґрунтується на оволодіванні діями заміщення і наочного

моделювання. Цей метод відкриває перед педагогом низку додаткових можливостей в інтелектуальному розвитку дитини, в тому числі і в ознайомленні з навколишнім світом.

Мета моделювання – забезпечити успішне засвоєння дітьми знань про особливості об'єктів навколишнього світу і світу природи, їхні структурні зв'язки і відносини, що існують між ними, збереження і відтворення інформації, ефективне запам'ятовування структури розповіді, розвиток мови. Учні відкривають для себе економічну сферу соціального життя людей під час роботи над сюжетними завданнями.

Виконання завдань підприємницького змісту має великі можливості для створення проблемних ситуацій і індивідуальної, групової роботи, завдань різного рівня складності. Нестандартні завдання з математики з економічною інформацією сприяють усвідомленню змісту економічної термінології, підвищують інтерес до математики, сприяють загальному розвитку молодших школярів, розширюють кругозір.

Завдання з економічним змістом у початковій школі сприяють отриманню початкової економічної грамотності, носять практичну спрямованість, що спонукає учнів до мисленнєвих операцій та виконання арифметичних дій. Така діяльність збагатить соціально-моральний досвід та математичне мовлення, розширить уявлення про навколишній світ, закладе підґрунтя початкових основ економічних знань та сприятиме розвитку якостей особистості, потрібних в умовах ринкової економіки; допоможе виховати почуття патріотизму, аналізувати реальні життєві ситуації та розвивати здатність приймати самостійні рішення.

Отже, економічна освіта школярів не тільки наближає дитину до реального життя, навчаючи її орієнтуватися в тому, що відбувається, а й формує ділові якості особистості. Раннє розумне економічне виховання є основою правильного світорозуміння та організації ефективної взаємодії дитини з навколишнім світом, є підготовкою підростаючого покоління до майбутньої життєдіяльності. Незалежно від того, який предмет викладається,

головне, щоб процес навчання був цікавим для учнів, ставив перед ними конкретні завдання і допомагав знаходити їхнє вирішення, давши простір для прояву творчої самостійності, що ґрунтується на отриманих знаннях і уміннях.

Запитання і завдання для самоконтролю

1 Доберіть художні твори (вірші, прислів'я, оповідання тощо):

у яких розкривається суть економічних понять;

формується економічне ставлення до світу речей (предметів).

2. Розробіть ділову гру (проєкт), що сприяє формуванню уявлень про права споживачів під час купівлі товарів і надання послуг.

3. Розробіть фрагмент уроку, мета якого сформувати уявлення про економіку свого міста/села та затребувані професії свого населеного пункту.

Тема.9. Дидактична суть методів навчання.

Мета: формувати поняття: метод навчання, пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемне викладання навчального матеріалу, частково пошуковий, або евристичний, дослідницький; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1**.** Метод навчання

2. Класифікація методів

Тезаурус: метод навчання, пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; проблемне викладання навчального матеріалу, частково пошуковий, або евристичний, дослідницький.

Рекомендована література: 3,6, 8, 9, 10,11, 12, 18, 22, 24

Зміст лекції

Державним стандартом початкової освіти у другому циклі навчання (3-4 класи) передбачено організацію освітнього процесу із застосуванням діяльнісного підходу на інтегровано-предметній основі. Реалізація мети початкової освіти передбачає всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості.

Підвищення ефективності навчання безпосередньо залежить від доцільності добору та використання різноманітних, найбільш адекватних навчальній темі, методів навчання, а також від активізації всього навчального процесу.

На вчителя початкових класів покладається завдання щодо удосконалення процесу навчання, що дасть змогу учням ефективно, якісно засвоювати програмовий матеріал, оволодівати конкретними вміннями, навичками. Перед учителем постають питання, як зробити урок цікавим, сучасним, щоб учні були свідомими та вмотивованими до навчання; як виховати людину, яка б уміла поєднати свій духовний світ, знання, практику, творчість; які відшукати цікаві методи роботи з дітьми, обрати певну тактику, стиль роботи; як створити умови для позитивного розвитку, творчої реалізації особистості учнів.

Процес реформування освіти в Україні є спробою застосування нових форм роботи в межах традиційної системи. Організація процесу навчання здійснюється за допомогою різноманітних методів навчання. Щоб методи навчання стали засобом творчої діяльності вчителя, потрібно усвідомити суть методу як дидактичної категорії: його характеристику (ознаки, структуру), різноманітність методів навчання (оптимальну класифікацію), критерії вибору методів і поєднання їх у кожній конкретній ситуації навчання школярів.

У філософській літературі метод характеризують як спосіб досягнення мети, певним чином впорядковану діяльність, спрямовану на об’єкт. Спосіб діяльності розглядають як систему послідовних дій, які забезпечують досягнення визначеної мети. Отже, традиційне тлумачення терміна методи навчання – це упорядковані способи взаємопов’язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв’язання навчально-виховних завдань.

На практиці буває важко визначити чіткі межі між різними методами навчання: вони інтегруються, перетинаються, доповнюють одне одного,

утворюють систему прийомів, за допомогою яких педагог і учні реалізують поставлені цілі.

Щоб спроектувати метод як модель своєї діяльності, суб'єкт повинен насамперед визначити й усвідомити мету. Без цього не може бути цілеспрямованої діяльності. Саме мета зумовлює вибір системи послідовних дій, які ведуть до її досягнення, до порівняння проміжних і кінцевих результатів. Спосіб діяльності реалізується за допомогою розумових, практичних і предметних засобів. Кожна дія здійснюється відповідними засобами, необхідними не тільки для її виконання, а й для контролю та регулювання, і має три компоненти: моторний, сенсорний і центральний, функції яких - виконання, контроль і регулювання дії.

У процесі навчання об'єктом діяльності учителя (суб'єкта) є учень, клас, а предметом – навчально-пізнавальна діяльність кожного школяра. Власне педагогічною метою діяльності вчителя є всебічний розвиток особистості учня, що досягається тільки в результаті навчально-пізнавальної діяльності дитини. Так, скільки б учитель не розповідав матеріал, якщо учень не слухає, не мислить, не запам'ятовує і вольовими зусиллями не зосереджує увагу тощо, він не оволодіє цим змістом, не розвиватимуться його мислення, пам'ять, почуття, ставлення до навколишнього світу.

Учитель визначає дидактичні цілі своєї діяльності, аналізуючи зміст (теми, розділу, блоку, модуля тощо) навчального предмета. Вони передбачають:

формування в учнів елементів знань (уявлень, понять, закономірностей про об'єкти природи та різні способи діяльності) та умінь застосовувати їх;

розвиток психічних процесів і якостей особистості кожної дитини.

Власне педагогічна ціль досягається не через безпосередній вплив на учня (об'єкт), а через організацію процесу навчально-пізнавальної діяльності самого учня.

Учитель управляє учінням школярів, тобто планує, організовує, стимулює, контролює, регулює, коригує, аналізує й оцінює кінцевий та

проміжні результати. Зміст управлінської діяльності учителя визначається об'єктивними механізмами процесу оволодіння школярами змістом навчального предмета та внутрішніми можливостями дітей («зоною актуального розвитку» і «зоною найближчого розвитку»). Така зумовленість пояснюється тим, що властивості, ознаки, закономірності зміни об'єкта в будь-якій діяльності, і в навчанні також, визначають характер і способи дій на нього.

Отже, метод навчання – це спосіб цілеспрямованої взаємопов'язаної діяльності учителя й учнів, яка включає управлінські дії учителя (планування, організація, стимулювання, контроль, коригування, аналіз і оцінювання результатів) та навчально-пізнавальні дії учнів (засвоєння і застосування компонентів змісту навчального предмета, самоуправління), що забезпечує освіту, розвиток і виховання особистості кожного школяра. «Метод навчання – де серцевина процесу навчання, ланка, яка зв'язує запроектовану мету і кінцевий результат».

Реалізація можливостей кожного методу в здійсненні навчання, виховання й розвитку учнів початкової школи пов'язана насамперед з реалізацією об'єктивного змісту навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі оволодіння певним змістом навчального предмета та взаємодією вчителя, учня, колективу.

Головними, найістотнішими ознаками методу навчання є:

спосіб отримання інформації та оволодіння учнями уміннями і навичками;

спосіб спільної діяльності вчителя і учнів, керівництва навчально-пізнавальною діяльністю учнів;

сукупність упорядкованих прийомів, дій і операцій, достатніх для отримання результатів спільної діяльності вчителя і учнів;

спосіб і форма руху змісту навчального матеріалу за правилами індуктивної чи дедуктивної логіки його розгортання;

спосіб і рівень руху пізнавальної самостійності й активності учнів, спосіб стимулювання і мотивації учіння, спосіб емоційних переживань, спосіб формування оцінних суджень.

Методи навчання виконують освітню, розвивальну і виховну функції, крім того, ще й стимулювальну, комунікативну, діагностико-кори-гувальну функції, які потрібні для нормального функціонування навчального процесу.

Класифікація методів навчання - це впорядкована за певними ознаками система методів; групування методів навчання за певними ознаками та встановлення між ними зв'язків. Нагадаємо, що універсальної класифікації методів навчання немає, оскільки є безліч критеріїв для групування наявних. Кожен з методів навчання має певні переваги і недоліки. Ефективність застосування їх визначається специфікою конкретного процесу навчання. Універсальних рекомендацій щодо складу та застосування методів навчання не існує. З метою максимальної ефективності процесу навчання учитель самостійно приймає рішення про використання того чи іншого методу, ґрунтуючись на власному досвіді.

Як і для I циклу навчання (1-2 класи), у II циклі (3-4 класи) вибір методів навчання зумовлюється: загальними цілями навчання; змістом навчального матеріалу та специфікою предметної галузі; темпом і терміном процесу навчання; стилем навчання та рівнем педагогічної майстерності педагога; дидактичним і матеріально-технічним забезпеченням процесу навчання; рівнем підготовки учнів, їхніми можливостями, віковими особливостями, умінням навчатися.

Під час планування уроків учителю потрібно враховувати, що будь-який метод навчання має тією чи іншою мірою забезпечувати:

активну участь учнів у процесі навчання;

встановлення зворотного зв'язку в системі «вчитель - учень»;

можливість застосування набутих навичок і знань у навчальних та реальних життєвих ситуаціях;

самостійну творчу діяльність роботи учнів у малих групах;

мотивацію учнів до підвищення ефективності своєї діяльності на уроках;

формування бажання учнів до творчої, продуктивної праці;

прагнення учнів до активних дій, що допомагають досягати успіхів, мотивують власну поведінку;

моделювання поведінки, необхідної для успішної професійної та підприємницької діяльності.

Так, на одному уроці інтегрованого курсу «Я досліджую світ» може бути використано кілька різних методів залежно від змісту його частин. Демонстрація змінюється бесідою та практичною роботою. Різні методи можуть поєднуватись так, що переважатиме котрийсь один або кілька методів. Наприклад, бесіда чергується з невеликою розповіддю або поясненням, пояснення – з демонстрацією або з практичною роботою та ін. Але, поєднуючи методи, варто виділити на уроці головний (провідний), а інші – допоміжні.

У ІІ циклі навчання широкого застосування набуває група методів навчання, що класифікуються за рівнем пізнавальної діяльності учнів:

пояснювально-ілюстративний;

репродуктивний;

проблемне викладання навчального матеріалу;

частково пошуковий, або евристичний; дослідницький.

Ця класифікація враховує здебільшого рівень пізнавальної діяльності учнів, без зосередження уваги на джерелах знань, що підтверджує її недостатню обґрунтованість.

Найвищою формою навчальної діяльності учня, що є формою самоосвіти, є самостійна робота. Саме одним з основних завдань початкової ланки освіти є формування та розвиток в учнів навички самостійного уміння. Для цього підбирають такі методи та організаційні форми навчання, які сприятимуть розвитку самостійності учнів. Науковці розглядають визначення поняття «пізнавальна активність» у тісному зв’язку з поняттям «самостійність», хоча ці поняття не є тотожними.

Самостійна робота тільки тоді досягає найбільшого успіху, коли учні усвідомлюють свої досягнення як результат самостійної діяльності, аналізують свої помилки, допущені в процесі роботи. Значну роль у цьому відіграє аналіз учителем роботи учнів, коли він спрямовує учнів на самоконтроль результатів своєї навчальної діяльності.

Конкретними методами організації навчальної роботи, які на різному рівні забезпечують пізнавальну самостійність школярів, є виклад навчального матеріалу вчителем у формі проблемної розповіді, практичні роботи, спостереження, досліди, робота учнів з підручником, художньою і науково-популярною літературою.

Упровадження компетентнісного підходу ставить перед здобувачами освіти нове завдання – уміти вчитися, а для вчителя – навчити вчитися. Комплексними засобами для реалізації цього завдання є сформованість і подальший розвиток навчальної самостійності, що широко і різнобічно реалізується на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у формі самостійних робіт.

Застосовуючи відповідні методи в процесі навчання, учитель одночасно привчає дітей до певних логічних операцій, формує в них науковий світогляд, розвиває здібності, волю, інтерес, допомагає виробленню свідомої мотивації навчання. Методи, крім освітнього значення, мають і виховне, - ось чому під час вивчення предмета потрібно застосовувати різні методи, не надаючи переваги лише одному з них.

У загальному вигляді структура самостійних робіт учнів така:

отримання завдання від учителя та обміркування його змісту;

усвідомлення мети майбутньої діяльності, мобілізація знань, умінь, накопиченого практичного досвіду;

планування майбутньої діяльності;

виконання завдання; внесення корективів у роботу, якщо це потрібно, здійснення самоконтролю;

аналіз результатів роботи (порівняння їх з метою).

Учитель організує, скеровує (поточний інструктаж) і контролює дії учнів під час виконання самостійної роботи, надаючи їм різну допомогу, стимулюючи і заохочуючи успіх у роботі, підбиває підсумки та оцінює.

Для того щоб самостійна робота учнів на уроках (заняттях) з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» була ефективною, потрібно дотримуватись певних умов:

завдання для самостійної роботи мають бути доступними і посильними;

чітка, конкретна постановка завдань перед учнями;

характер завдань для самостійної роботи та їхня складність на різних етапах навчання мають змінюватися та урізноманітнюватися;

завдання для самостійної роботи повинні бути диференційованими щодо рівня підготовки учнів;

має дотримуватись систематичність і послідовність застосування самостійної роботи учнів у процесі навчання;

повинен існувати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи.

Ефективність самостійної навчальної діяльності учнів зростає, якщо на різних етапах уроку використати систему навчальних завдань (за зразком, репродуктивних, варіативних, творчих) та пізнавальних завдань, побудованих за принципом зростання рівня пізнавальної активності.

Самостійну роботу застосовують на всіх етапах уроку, але з об'єктивних причин у початковій школі майже не організовують на етапі вивчення нового матеріалу.

Метод як сукупність методичних прийомів

Будь-який метод реалізується за допомогою прийомів, органічно поєднаних між собою в певну систему. В окремих ситуаціях прийом може бути методом навчання, і, навпаки, метод може бути прийомом, тому що вони діалектично взаємозв'язані. Наприклад, бесіда – самостійний метод навчання, але коли педагог епізодично використовує її під час практичних занять, то стає прийомом навчання, що входить до методу практичних дій. Метод і прийом можуть мінятися місцями. Свою назву той чи інший метод навчання дістає за

провідним дидактичним прийомом, який використовують на конкретному занятті (уроці).

Методичний прийом – це елемент того чи іншого методу, який виражає певну дію вчителя і учнів у процесі навчання. Наприклад, запис на дошці, певна інтонація голосу, логічні акценти, повторення думки декілька разів тощо. До негативних прийомів можна віднести: швидку, метушливу ходу по класу, занадто голосне декламування, моралізування, що не дає змоги учням зосередитись на уроці.

Відповідний методичний прийом спрямовує діяльність учнів на розв'язання якогось певного часткового дидактичного завдання. Використання різних дидактичних прийомів забезпечує активізацію пізнавальної діяльності учнів, поглиблене засвоєння навчального матеріалу.

Усі прийоми, залежно від навчальної мети уроку, вчитель узгоджує з основними методами. Наприклад, застосовуючи метод бесіди, вчитель може використовувати для створення проблемної ситуації або як опору для розв'язування евристичних завдань навчальні таблиці, натуральні об'єкти та інші засоби. Під час розповіді вчитель може поступово зарисовувати схему об'єкта на дошці, що значно підвищує активізацію навчання.

Ефективність процесу навчання значною мірою залежить як від вдалого вибору методів, так і від їхніх внутрішніх структур, умілого поєднання прийомів зовнішньої діяльності вчителя і внутрішньої пізнавальної самодіяльності учнів. Для стимулювання мислення і пізнавального інтересу учнів початкових класів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у ІІ циклі навчання застосовують різноманітні прийоми. Головними з них є збагачення навчального матеріалу новими цікавими фактами, які відсутні в підручнику, здійснення проблемного підходу до навчання, використання елементів цікавого, емоційних стимулів; демонстрування різних видів натуральних об'єктів, схем, діапозитивів, слайдів, фотографій, муляжів, моделей тощо.

Методичні прийоми можна класифікувати за певним характером та систематизувати у відповідні групи. Передусім можуть бути виділені прийоми, які присутні майже в кожному методі, а саме: логічні, організаційні і технічні.

До логічних належать прийоми збудження і розвитку пізнання, виявлення істотних ознак об'єктів або явищ, порівняння об'єктів (виявлення однакових і відмінних рис), висновки, узагальнення. Ці прийоми забезпечують розвиток мислення учнів, самостійність їхньої роботи. Наприклад, постановка проблеми, порівняння, визначення, виявлення спільних та відмінних ознак, узагальнення, висновки.

Організаційні прийоми спрямовують увагу на сприймання і роботу учнів. До них належать індивідуальні, фронтальні, групові види проведення робіт; різні типи завдань (однакові, різні, індивідуальні); виготовлення і використання певних карток, інструкцій тощо. Наприклад, складання плану, демонстрування об'єктів учителем, розгляд учнями об'єктів у власних руках тощо.

До технічних належать прийоми, якими досягається підготовка робочого місця, використання різного обладнання, допоміжних матеріалів і засобів (поводження з виучуваними об'єктами або матеріалами, приладами та ін.). Наприклад, записи у зошити, заповнення схем і таблиць, знаходження відповідей у книжці, добір об'єктів тощо.

Варіанти поєднання різних прийомів можуть бути різними залежно від змісту навчального матеріалу. Творча активність і педагогічна майстерність учителя залежать від умілого використання існуючих і розроблення нових прийомів, застосування яких підвищує рівень навчання і виховання учнів.

Запитання і завдання для самоконтролю

1 Дайте визначення методу навчання та методичному прийому.

2. Позначте визначення, яке відповідає поняттю «моделювання природних об’єктів». Це:

А метод дослідження об’єктів природи за допомогою глобуса, іграшок, схем

Б графічне зображення об’єктів природи в процесі моделюючої діяльності

В створення будь-чого матеріального або уявного, що відображає об’єкт, замінює його і дає певну інформацію про нього

Г схематичне зображення об’єктів природи в процесі моделюючої діяльності

3. Вибір проблемних методів навчання у процесі засвоєння молодшими школярами змісту природознавства визначається такими критеріями:

А локальна і загальна готовність учнів, зміст навчального матеріалу

Б зміна послідовності вивчених у підручнику фактів, пояснень описів

В необхідність залучення додаткової інформації, яка виходить за межі змісту поняття, що передбачено програмою

Г методична підготовка вчителя

4. До евристичних (частково-пошукових) методів навчання природознавства належать:

А створення вчителем проблемної навчальної ситуації, поетапне її розв’язування з аналізом послідовності і логіки вирішення завдання

Б способи елементарного засвоєння творчої діяльності (певних її етапів) під час роботи з об’єктами природи

В формулювання вчителем риторичних запитань, на які він сам відповідає

Г проблемна розповідь, під час якої діти знайомляться з ходом розв’язання проблемної ситуації

Тема 10 Характеристика словесних, наочних, практичних методів навчання.

Мета. Формувати поняття: методи навчання, словесні, наочні, практичні, пояснення, розповідь, бесіда, інсерт,ілюстрація, демонстрація, спостереження, фенологія, дослід, практична робота; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Характеристика словесних методів навчання
2. Характеристика наочних методів навчання
3. Характеристика практичних методів навчання

Тезаурус: методи навчання, словесні, наочні, практичні, пояснення, розповідь, бесіда, інсерт,ілюстрація, демонстрація, спостереження, фенологія, дослід, практична робота.

Рекомендована література: 3, 4, 5, 7, 10, 15, 17, 19, 20.

Зміст лекції

Під час використання словесних методів у процесі навчання джерелом знань стає слово. Усі словесні методи можна розподілити на монологічні (розповідь, робота з текстами книг) та діалогічні (бесіда, полілог).

Пояснення – словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів тощо. Метод пояснення переважно використовують під час викладання нового матеріалу, а також у процесі закріплення, особливо тоді, коли вчитель бачить, що учні щось не зрозуміли.

Розповідь – послідовне розкриття змісту навчального матеріалу. У структурі розповіді можна виділити три частини: вступна (створення проблемної ситуації – зав'язки); основна (розкриття основного змісту – кульмінація); заключна (розв'язання проблеми). Види розповіді за характером викладу основного матеріалу: розповідь-опис; розповідь-оповідання; розповідь-пояснення; розповідь-міркування.

Види розповіді за рівнем пізнавальної самостійної діяльності: репродуктивна розповідь, проблемний виклад. Розповіді поділяють на: художні, наукові, науково-популярні, описові.

Художня розповідь – образний переказ фактів, вчинків дійових осіб (але під час викладання дисципліни «інформатика» – не використовують).

Науково-популярна розповідь ґрунтується на аналізі фактичного матеріалу, тому виклад пов'язаний з теоретичним матеріалом, з абстрактними поняттями.

Розповідь-опис дає послідовний виклад ознак, особливостей предметів і явищ навколишньої дійсності.

Методи пояснення, розповіді використовують здебільшого під час повідомлення нових знань і меншою мірою - в процесі закріплення, їхня перевага полягає в тому, що учням за порівняно короткий час може бути повідомлено значний обсяг знань.

Бесіда – метод навчання, що передбачає запитання – відповіді. За призначенням у навчальному процесі розрізняють:

вступну бесіду, яку проводять з учнями як підготовку до лабораторних занять, екскурсій, до вивчення нового матеріалу;

бесіду-повідомлення, що базується переважно на спостереженнях, організованих учителем на уроці за допомогою наочних посібників,
записів на дошці, таблиць, малюнків, а також на матеріалі текстів літературних творів, документів;

бесіду-повторення використовують для закріплення навчального матеріалу;
контрольну бесіду – для перевірки засвоєних знань.

Уміння ефективно читати можна і потрібно розвивати, використовуючи прийом інсерт (або insert). Він є простим у застосуванні та дієвим прийомом розвитку критичного мислення, допомагає удосконалювати вміння швидко та осмислено читати, а головне – якісно опрацьовувати великі обсяги інформації. Основний принцип полягає у взаємодії з текстами та їхньому ґрунтовному аналізі, критичному осмисленні нових і глибокій рефлексії до вже здобутих раніше знань.

З погляду практичного застосування, інсерт – це технологія ефективного читання. Вона складається із системи знаків, організованих у таблицю, яку потрібно заповнювати під час вивчення нового матеріалу.

Під час роботи з текстом учні навчаються ділити його на смислові елементи (слова, речення, абзаци тощо) та позначати їх спеціальними символами. Це допомагає ефективно сприймати інформацію та диференціювати її за ступенем важливості. Для зручного позначення автори створили систему позначок:

«V» – Я вже знаю цю інформацію.

« + » – Це нові факти для мене.

«-» – Я мав іншу думку щодо цього.

«?» – Цей матеріал містить щось, чого я не можу зрозуміти/мені потрібні пояснення чи уточнення.

Для того щоб застосування прийому інсерт не загрожувало псуванням підручників, варто вкладати вузькі смужки паперу та робити позначки на них.
Переваги технології інсерт

Процес навчання тісно пов'язаний із читанням. Від його ефективності та вміння дитини аналізувати і сприймати прочитане значною мірою залежить її успішність і перспектива подальшого навчання та самореалізації. Прийом інсерт має такі переваги:

сприяє успішній актуалізації вже вивченого матеріалу;

допомагає у процесі усвідомлення нової інформації;

розвиває вміння критично мислити та аналізувати прочитане;

підвищує можливості рефлексії отриманої інформації та вміння працювати самостійно.

Інсерт також дає змогу обрати ефективну стратегію використання часу, якого, як відомо, завжди не вистачає. З одного боку, вчитель коригує роботу та пояснює конкретному учневі певний аспект навчального матеріалу. З іншого – діти розвивають уміння самостійно працювати з підручником та знаходити проблемні питання, розгляд яких потребує додаткової уваги чи допомоги вчителя. Крім того, працюючи за цим прийомом, діти отримують додатковий імпульс для розкриття їхнього творчого та оранізаторського потенціалу.

Для успішного застосування прийому в початковій школі варто спростити систему позначок для роботи з текстами. Можна обмежитись лише двома позначками: «знаю» та «не знаю». Якщо діти демонструватимуть стабільні успіхи, бажано додавати нові категорії. При цьому спочатку треба ввести позначку «факти є незрозумілими», а вже потім – «протиріччя щодо

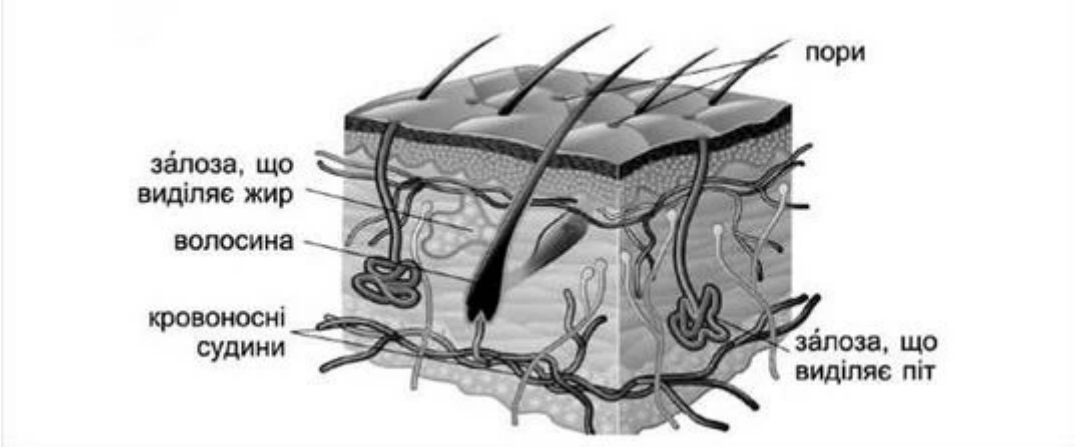
того, про що я дізнався». Такий порядок зумовлено тим, що для заповнення останньої категорії діти мають уже володіти певними навичками аналізу та порівняння інформації. Поясніть дітям, що вони повинні не просто швидко читати текст, а й уважно та сконцентровано сприймати кожен рядок прочитаного.

Для учнів початкової ланки інсерт є надзвичайно актуальним. Бо вміння працювати з великими обсягами інформації неодмінно знадобиться їм для подальшого навчання у середній та старшій школі. Якщо діти показуватимуть високі результати, попросіть, щоб вони запропонували власний набір слів і символів, які б давали змогу робити короткі, але дуже змістовні позначки .
Приклади застосування інсерту на уроках/

Використовувати технологію інсерт можна на уроках із більшості предметів. Головне, щоб була можливість працювати з текстами. Наприклад:

«V»	Пригадайте, що ви знаєте про шкіру. Як ви за нею доглядаєте? Шкіра – це зовнішній покрив тіла людини, який захищає його від різноманітних ушкоджень, холоду, спеки, бере участь у регулюванні температури тіла. Завдяки шкірі в організм людини не проникає вода, мікроорганізми. Головна роль шкіри - захист внутрішніх органів тіла від різних пошкоджень
«V»	Мікроорганізми – крихітні живі організми, які можна побачити лише за допомогою мікроскопа

«V»	Чому внутрішні органи потрібно оберігати? Обґрунтуйте
«+»	Дослідіть шкіру. Зробіть висновки. Розгляньте шкіру на своїй долоні. Доторкніться до неї. Яка шкіра на дотик? Візьміть пальцями шкіру зовнішнього боку долоні. Спочатку відтягніть її, а потім – відпустіть. Що ви можете сказати про шкіру?

	Проведіть пальцем по лобі, а потім доторкнися пальцем до чистого скельця або люстерка. На ньому залишилася жирна пляма. Звідки вона взялася? Розгляньте шкіру через лупу. Знайдіть на шкірі маленькі отвори - пори. Припустіть, яке значення вони мають. Шкіра м'яка, гладенька, пружна, тому вона не заважає нам рухатися
«+»	Із чого складається шкіра? Розкажіть про шкіру за малюнком.
	
«—»	Крізь отвори – пори на поверхню шкіри виступають жир і піт. Жир вкриває шкіру тоненьким шаром, робить її м'якою і пружною, захищає від пересихання. Піт випаровується з поверхні шкіри і охолоджує тіло людини. Завдяки цьому організм людини не перегрівається під час спеки, важкої роботи. З потом також видаляються з організму шкідливі речовини. Пил, порох, змішуючись із жиром і потом, забруднюють шкіру. Бруд закриває пори. На брудній шкірі може оселитися багато бактерій. Крізь подряпинки на шкірі вони проникають в організм людини і спричиняють різноманітні захворювання. Тому потрібно дбати про чистоту шкіри
	Пори – це отвори, що виводять на шкірну поверхню жир і піт
«+»	Уся шкіра на тілі дорослої людини важить приблизно 3 кг
«?»	Чому кажуть, що «Чистота – запорука здоров'я»? Як наш організм захищається від хвороботворних мікроорганізмів?

Якщо вчитель застосовує прийом інсерт, учні зможуть:

розвивати здатність до самонавчання та самоорганізації, а це значно підвищить навчальну мотивацію;

збільшити зацікавлення навчальним матеріалом завдяки стимулюванню самостійної пошукової та творчої роботи;

напрацьовувати власну культуру письма та усвідомити принципи написання текстів різних жанрів;

тренувати інформаційну грамотність, здатність аналізувати інформацію під час роботи з текстами;

розвивати вміння критично оцінювати інформацію;

навчити робити узагальнення та висновки на основі здобутих знань.

Наочний метод – візуально-чуттєве сприйняття предметів та явищ навколишнього світу в їхньому натуральному або штучному, символічному зображенні. Особливість цих методів навчання полягає у використанні зображень об'єктів і явищ, конкретних образів, які безпосередньо сприймають учні. До таких методів належить ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження.

Ілюстрування – використання у навчальному процесі наочності (плакатів, карт, рисунків на дошці, картин та ін.) для оптимізації засвоєння знань. У навчальному процесі нерідко ілюструють натуральні предмети (рослини, тварин, мінерали, техніку та ін.), зображення об'єктів, які вивчають (фотографії, картини, моделі та ін.), схематичні зображення предметів вивчення (географічні, історичні карти, графіки, схеми, діаграми тощо). Такі ілюстрації допомагають учням ефективніше сприймати навчальний матеріал, формувати конкретні уявлення, точні поняття.

Демонстрування – використання приладів, дослідів, технічних установок та ін. Цей метод ефективний, коли всі учні мають змогу сприймати предмет або процес, а вчитель зосереджує їхню увагу на головному, допомагає виділити істотні сторони предмета, явища, роблячи відповідні пояснення. Під час демонстрування дію складного механізму розчленовують

на елементи, щоб докладно ознайомити учнів з окремими процесами, які відбуваються одночасно. Демонструючи діючі моделі, виробничі процеси на підприємстві, слід подбати про дотримання правил техніки безпеки. Учитель повинен забезпечити всебічний огляд об'єкта, чітко визначити головне, детально продумати пояснення, залучати учнів до пошуку потрібної інформації.

Спостереження – це цілеспрямоване, планомірне сприймання об'єктів навколишньої дійсності, яке підпорядковане конкретно визначеним цілям й потребує вольових зусиль. Учень не просто повинен слухати, а прислухатись, не просто дивитись, а придивлятись, усебічно розглядати об'єкт, щоб створити необхідне уявлення про нього. Спостереження – це суб'єктивна діяльність, оволодіння якою призводить до формування уміння спостерігати. Із цим умінням пов'язаний розвиток такої якості, як спостережливість.
Спостережливість – це прагнення й уміння найповніше помічати особливості предметів і явищ, серед яких й такі деталі, які здаються зовні недостатньо помітні і на перший погляд малоістотні, уміння помічати незначні відмін
ності, зміни в предметах і явищах.

Спостережливість – важлива риса особистості. Вона впливає на структуру і зміст інших психічних процесів, оскільки спостережлива дитина більше сприймає, глибше мислить і розуміє. Це полегшує засвоєння знань та умінь, забезпечує кращі результати в навчанні, позитивні емоції, розвиває пізнавальні інтереси, впливає на поведінку.

Спостереження – це метод пізнавальної діяльності, що спирається передусім на роботу органів чуття (слуху, зору, нюху, дотику тощо). Спостереження дають знання про предмети та явища навколишнього світу, їх використовують на уроках під час розповіді вчителя під час демонстрування різних посібників, на предметних уроках, уроках-екскурсіях, а також у позаурочний час у кутку живої природи, полі, садку, на городі.

За тривалістю проведення Л. К. Нарочна, Г. В. Ковальчук і К. Д. Гончарова поділяють спостереження на:

короткочасні, які потребують незначного відрізку часу на уроці або вдома при виконанні домашніх завдань. Метою цього виду є сприймання ознак, властивостей конкретних об'єктів;

довготривалі, які проводять у позаурочний час; об'єктом їх є процеси, явища, події, які розвиваються, змінюються протягом певного часу.

За формою організації діяльності учнів В. М. Пакулова і В. І. Кузнєцова класифікують спостереження на:

фронтальні: здійснює увесь клас за однаковим завданням під безпосереднім керівництвом учителя;

групові: завдання виконують групи по 2-3 учні. Групи можуть складатися з учнів з однаковим і різними рівнями підготовки;

індивідуальні: виконує кожен учень самостійно.

У процесі навчання спостереження за часом проведення їх Т. М. Бай-бара поділяє на:

випереджувальні, які проводять ще до засвоєння нових знань. їхні результати є чуттєвою основою формування уявлень у наступних темах, застосовують до тих об'єктів, які неможливо сприймати безпосередньо на уроці, або вони потребують тривалого часу;

опорні, які організовує вчитель у процесі засвоєння нових знань (уявлень, понять, встановлення залежностей, способів діяльності тощо);

розширювальні, які використовують після засвоєння теоретичних знань, потрібні для конкретизації, розширення і поглиблення сформованих знань.

За характером пізнавальної діяльності спостереження бувають репродуктивними (спрямовані на сприймання та відтворення зовнішніх ознак, властивостей, частин явищ і предметів та зовнішніх зв'язків) і творчими (є способом розв'язання проблеми). З перших уроків у школі вчитель повинен організувати систематичні, цілеспрямовані спостереження за погодою, сезонними змінами в рослинному, тваринному світі. На спостереження не відводять навчальні години, вчитель планує цю роботу щоденно. Метеорологічні та фенологічні спостереження починають з перших

днів навчання, вони тривають протягом усіх чотирьох навчальних років. Саме тому, зазначає С. І. Балашова, потрібно дотримуватись певних вимог:

1. Спостереження мають бути регулярними.
2. За одним і тим самим об'єктом спостереження ведуть протягом кількох років.
3. Паралельно з метеорологічними спостереженнями проводять фенологічні.

Залежно від змісту навчальної програми діти поступово навчаються спостерігати за погодою і позначати явища погоди умовними знаками. Крім того, вони навчаються опрацьовувати отримані матеріали спостережень, пояснювати явища неживої природи. Відповідно до цього визначають такі об'єкти метеорологічних спостережень: температура повітря, стан неба (ясно, похмуро, хмарно), опади, напрямок вітру, тривалість дня, довжина тіні гномона від полуденного сонця. Усі отримані дані учні записують у календар погоди. Як відомо, підсумки спостережень за погодою учні підбивають щомісячно. Вони навчаються порівнювати результати метеорологічних спостережень за квартал. Водночас, спостерігаючи за змінами в неживій природі, школярі встановлюють зміни, які відбуваються в живій природі (листопад, відліт птахів на зимівлю тощо).

Разом із метеорологічними спостереженнями проводять фенологічні. Фенологія – наука про сезонні явища в живій і неживій природі. Вона реєструє і вивчає явища, пов'язані зі зміною пір року, наприклад, строки утворення та сходження снігового покриву, сезонні фази розвитку рослин і активності тварин (сплячка, линяння, міграції). Фактично – це система знань про сезонний розвиток організмів (рослин і тварин).

Поняття сезонності пов'язане зі змінами температурного режиму, тривалості світлової частини доби, інтенсивності освітлення, кількості та стану опадів з низкою інших природних особливостей, які називають «екологічними факторами». У сукупності їх об'єднують у поняття - «умови існування». Отже, умови існування визначають стан організму. Це може бути

стан спокою, весняного пробудження, інтенсивного чи сповільненого росту і розвитку тощо.

Фенологічні спостереження – це спостереження за етапами росту, розвитку рослин і тварин, які проявляються у добре помітних зовнішніх змінах (у рослин), а у тварин – і в їхній поведінці. Ці етапи називають «фенологічними фазами».

Фенологічна фаза – це період у сезонному розвитку природи: окремих видів рослин (цвітіння, достигання плодів тощо), їхніх угруповань, характерних сезонних явищ у житті тварин (перельоти птахів, їхні гніздування, виліт пташенят з гнізда), що помітно відрізняється від інших. Сам процес спостереження за динамікою розвитку окремих рослин чи тварин полягає у чіткому фіксуванні початку, закінчення, тривалості кожної фази. Крім того, не варто забувати про згадані вимоги до ведення спостережень. Вони обов'язкові тому, що лише систематичність спостережень дає змогу простежити динаміку розвитку організму. Під час проведення спостережень з учнями вчитель має постійно дотримуватись основних дидактичних принципів, зазначає О. А. Біда:

спостереження мають бути посильні для дітей, учителю треба враховувати їхні вікові особливості;

проводити спостереження треба систематично і послідовно у зв'язку із сезонними особливостями явищ природи;

особливу увагу слід звертати на місцеві природні умови, рослини, тварин, тобто дотримуватись краєзнавчого принципу;

необхідно звертати увагу на наступність програмового матеріалу з дошкільних установ і початкової школи.

Уже з перших днів школярі спостерігають за погодою, за станом неба і навчаються розрізняти, яке небо вважати ясним, яке – хмарним, яке – похмурим. Відразу знайомляться з умовними позначеннями стану неба (О - ясно; 3 - хмарно; # - похмуро), опадів (§8 - дощ;
- сніг), вітру (—►) тощо.

Від першокласників вимагається, щоб вони розрізняли, коли надворі тепло, коли холодно, коли дуже холодно, сьогодні тепліше, ніж учора, тощо. Учні повинні доводити, чому вони визначили погоду такою. Це привчає дітей аналізувати явища, які вони спостерігають. Щотижня потрібно підводити підсумки спостережень.

Важливо привчати дітей розповідати про свої спостереження та вчити узагальнювати матеріали проведених спостережень. Така робота сприяє розвитку мислення й мови дітей. Усі спостереження учні фіксують у класних календарях. У 1 класі діти отримують безліч нових вражень. Щоб запобігти їхньому перевантаженню, щоденні спостереження організовувати недоцільно. До цієї роботи першокласників залучають поступово. У 2 класі уявлення дітей розвиваються, розширюються та систематизуються. Спостереження стають різноманітнішими. Учні вчаться аналізувати дані своїх спостережень, підбивати підсумки, виявляти причинні зв'язки між явищами природи, а також між ними і практичною діяльністю людини. Другокласники помічають менш яскраві й менш помітні явища природи, точніше деталізують їх, ніж першокласники. Наприклад, діти спостерігають за сходом і заходом Сонця, за його висотою над горизонтом у різні пори року і протягом дня.Починають розрізняти силу вітру, розуміють причини утворення туману, інію, помічають поступове похолодання восени і потепління навесні; виявляють, що взимку при похмурій погоді теплішає, а у морозні дні буває сонячно. Наприкінці місяця робота з календарем підсумовується – складаються елементарні зведення про те, скільки було протягом місяця ясних днів, скільки – хмарних, похмурих, з дощем, снігом тощо. У 2 класі слід навчити учнів характеризувати погоду за місяць (за календарем природи).

У 3 класі ведення календаря ускладнюється. Учитель показує учням, якими умовними знаками будуть позначати температуру повітря після вивчення теми «Термометр». У 4 класі учні систематично ведуть спостереження за погодою. Вони відмічають стан неба, опади, температуру повітря, напрямок вітру. Для цього діти повинні навчитись користуватися

компасом, флюгером. Опади вимірюють опадоміром, висоту снігового покриву визначають снігомірною рейкою, лінійкою. Такі дослідження з використанням приладів стають конкретнішими.

У 3-4 класах потрібно навчити учнів детальніше обробляти матеріал спостережень: робити зведення: скільки днів у минулому місяці було хмарних, скільки – сонячних, із дощем, снігом і без опадів, скільки вітряних, безвітряних, який напрямок вітру переважав тощо. Доцільно зводити місячні дані у графіки температури, діаграми хмарності. Такі зведення дають можливість скласти чітке уявлення про характер погоди за кожний місяць.

Спостереження за неживою природою треба поєднувати зі спостереженнями за змінами в рослинному і тваринному світі, а також звертати увагу на тісний природний взаємозв'язок між живою і неживою природою. Наприклад, з настанням весни Сонце піднімається над горизонтом вище, день стає довшим, теплішає повітря, тане сніг, прогрівається ґрунт, пробуджуються рослини і комахи, які живляться рослинами. Пробудження комах зумовлює приліт птахів, які ними живляться, пробуджуються й інші тварини (жаби, ящірки, їжаки та ін.). У 3-4 класах рекомендується проводити дослідження за змінами в розвитку дерев і кущів у весняний період й виділяти фази розвитку за певними ознаками. Результати досліджень доцільно заносити до таблиці. Наприклад, на початку кожного сезону учні одержують завдання перевіряти певні народні прикмети. Завдяки такій роботі в учнів розвивається спостережливість, бажання розгадувати таємниці природи, якомога більше дізнатися про вже відоме. Варто організувати з учнями спостереження за тим, наскільки правильно можна прогнозувати погоду за певною прикметою. Кожен учень вибирає одну прикмету і перевіряє її. Результати проведених спостережень учні занотовують у таблиці.

Для того щоб провести спостереження, як проростає насінина, а згодом розвивається рослина: росте, цвіте та плодоносить, потрібно посадити насіння огірка в горщик з ґрунтом і спостерігати за його зростанням.

Отже, є кілька методичних умов, виконання яких забезпечує успішне використання наочних засобів навчання:

чітке виокремлення основного в процесі демонстрування ілюстрацій, оскільки вони часом містять елементи, що відволікають;

детальне продумування пояснень вступних, основних (під час демонстрування) і заключних, необхідних для з'ясування сутності демонстраційних явищ, а також для узагальнення засвоєної навчальної інформації;

залучення учнів до знаходження бажаної інформації в наочному посібнику чи демонстраційному пристрої, постановка перед ними проблемних завдань наочного характеру.

Практичні методи навчання використовують для безпосереднього пізнання дійсності, поглиблення знань, формування вмінь і навичок. До них належать: вправи, дидактичні ігри, моделювання, проєктування, спостереження, дослід і практична робота. З раннього дитинства у повсякденному житті діти стикаються з багатьма явищами і тілами природи. Проте в них ще не розвинені увага і спостережливість, діти не розуміють значення природи в житті людини. Це призводить до зневажливого ставлення до природи, до неправильного розуміння предметів і явищ.

Отже, з перших днів перебування дітей у школі вчитель повинен допомагати дітям пізнавати навколишнє середовище, навчати любити та оберігати природу, у доступній для розуміння дитини формі розкривати складну систему взаємозв'язку предметів і явищ, навчати розуміти красу природи, розвивати логічне мислення.

Творчі вправи – виконання учнями самостійних дій на основі набутих раніше способів діяльності («перетвори», «домалюй», «склади», «придумай»).

Навчальний дослід – це елементарний навчальний експеримент. Він, як і спостереження, є одним з важливих методів пізнання природи, накопичення чуттєвого досвіду

В інтегрованому курсі «Я досліджую світ» використовують короткочасні і довготривалі досліди.

Короткочасними є досліди, які виконують у межах одного етапу уроку: засвоєння нових знань, умінь і навичок; їх застосування; перевірка.

Довготривалі досліди зазвичай носять випереджувальний характер і необхідні для засвоєння учнями фактичного матеріалу, який є основою теоретичних узагальнень. Ці досліди застосовують також з метою конкретизації теоретичних положень, пояснення і доведення їхньої правильності. Результати довготривалих дослідів отримують через 1-2 тижні або навіть через 1-2 місяці.

Дослід – це спосіб вивчення об'єктів та процесів природи у спеціально створених штучних умовах і виявлення з різноманітного комплексу зовнішніх впливів на об'єкт або процес лише одного, заздалегідь визначеного фактору.

На уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» учитель проводить демонстраційні досліди. Проте вони не можуть розв'язати всіх завдань виховного навчання. Діти мають проводити нескладні досліди власноруч. Ці учнівські досліди або лабораторні роботи виконують на предметних уроках, а також під час вивчення тем «Властивості води», «Повітря навколо нас» тощо. Наприклад, у 3 класі, вивчаючи тему «Властивості води», діти на уроці проводять досліди, які дають змогу дізнатися про властивості води (текучість, прозорість, немає форми, без кольору і смаку, розчиняє деякі речовини). Після ознайомлення з властивостями води розчиняти деякі речовини (сіль, марганець, крейду) можна дати дітям самостійно провести аналогічні досліди із цукром, піском, содою тощо; зробити відповідні висновки; встановити, які речовини мають спільну властивість.

Учнівський дослід учні виконують безпосередньо під керівництвом учителя. Пізнавальна цінність учнівського досліду полягає в тому, що у процесі його виконання учні самостійно добувають знання, спостерігають наслідки власної діяльності. При цьому конкретизуються їхні уявлення про

процеси і явища навколишнього середовища, активізується мислення, підвищується інтерес до вивчення інтегрованого курсу.

Організовуючи проведення учнями дослідів на уроках, учитель спрямовує їх на самостійний, свідомий, творчий пошук за допомогою послідовно поставлених запитань і добивається того, щоб вони самостійно доходили висновку про властивості певних предметів навколишнього середовища. В одних випадках учні виконують досліди за вказівкою вчителя, в інших - проводять більш або менш самостійне дослідження.

Учитель керує лабораторними дослідами учнів, даючи їм можливість самостійно вести пошук відповідей на поставлене запитання. Такі досліди та їхні результати обговорюють у процесі бесіди. Під час вивчення об'єктів природи за допомогою дослідів спостерігають не тільки їхню форму, забарвлення, величину, стан та ін., ай виявляють зміни, що відбуваються під впливом різних зовнішніх факторів (температури, вологості повітря та ін.).

Готуючись до уроку із застосуванням дослідів, учитель заздалегідь добирає і готує потрібне обладнання і матеріал, попередньо проробляє і перевіряє порядок проведення дослідів, складає низку послідовних запитань. Щоб учні свідомо поставилися до роботи, щоб збудити їхній інтерес, учитель доводить дітям необхідність постановки дослідів. Після цього записує на дошці запитання, на які треба дати відповіді після виконання досліду.

Перед початком проведення досліду вчитель показує учням прилади, які буде використано, вказує, за чим вони повинні спостерігати. Однак під час виконання досліду вчитель не повинен пояснювати явище або процес, який відтворюють у досліді.

Дуже важливо, коли учитель правильно керує спостереженнями дітей, їхнім мисленням, щоб учні самостійно дійшли до потрібних висновків. Наприклад, запитанням «Що ви спостерігаєте?» учитель спрямовує увагу дітей на певне місце приладу, на перебіг процесу; «Чому це відбувається?» –примушує шукати пояснення причин явища; «Який висновок із цього можна зробити?» – спонукає до мислення, розкриває істотні ознаки; «Де можна

спостерігати подібне явище в природі?» – привчає дітей зіставляти свої спостереження з процесами явищ природи.

Учитель допомагає учням правильно сформулювати висновки, зробити узагальнення. Досліди проводять у такому темпі, щоб діти змогли запам'ятати всі етапи роботи, пояснити послідовність спостережуваного явища, кінцеві наслідки роботи.

Отже, учнівські досліди допоможуть дітям зрозуміти певні явища природи та зміни, що відбуваються у довкіллі під впливом різних зовнішніх факторів, а також з'ясувати їхні причинно-наслідкові зв'язки. Завдання вчителя – навчити дітей бачити дійсні явища природи.

Дослід, який учні виконують самостійно, – один з найскладніших, трудомістких і водночас важливих методів навчання. Він відіграє величезну роль у формуванні та розвитку природничих понять, активізації пізнавальної і практичної діяльності школярів. Виконуючи досліди, учні стають дослідниками, які активно шукають відповіді на поставлені запитання.

У дидактичній і методичній літературі часто застосовують термін «практична робота». Ним позначають один з практичних методів навчання, однак не існує чіткого визначення його дидактичної сутності. Л. К. Нарочна, Г. В. Ковальчук, К. Д. Гончарова про практичну роботу як метод навчання зазначають, що в початковій школі практичні роботи проводять на шкільному подвір'ї, географічному майданчику, навчально-дослідній ділянці. їхнє значення полягає у засвоєнні учнями програмного матеріалу, виробленні умінь і навичок у процесі виконання практичних робіт, підготовці учнів до праці.

Практична робота – це навчально-пізнавальна діяльність, у процесі якої учні виконують практичні дії з об'єктами в матеріальній або матеріалізованій формі. При цьому предмети і явища або умови існування їх у природі не змінюються. У процесі виконання практичних робіт учні оволодівають практичними уміннями. Отже, їхньою основною метою є формування практичних умінь і навичок. Крім того, внаслідок виконання дій з об'єктами в

одних випадках здобуваються факти, що є основою формування нових уявлень, понять і встановлення зв'язків, а в інших – засвоєні знання стають засобом здійснення практичної діяльності, тобто знання засвоюються на новому рівні – застосування за зразком і в новій ситуації.

Види практичних робіт визначають за різними ознаками. Так, оволодіння кожним передбаченим програмою практичним умінням відповідає загальним закономірностям формування. На цьому ґрунті будується система практичних знань. Вона включає:

завдання, які виконують за зразком;

завдання, які виконують шляхом перенесення способу практичної дії в подібну ситуацію, тобто виконуються ті самі дії, але з новими об'єктами, які охоплюються об'ємом уявлення чи поняття, що складають зміст орієнтовної основи дії;

завдання, які виконують шляхом перенесення способів практичних дій і власне предметних знань у нові умови.

Для виконання таких завдань (щодо усвідомлених цілей) відбирають засвоєні прийоми і з них конструюють нові способи практичної діяльності. За часом виконання практичні роботи бувають різні, але більшість з них забирає порівняно незначну частину уроку.

Практичні завдання виконують на різних етапах уроку, а отже, вони мають різні дидактичні цілі. Зокрема, на етапі засвоєння їх використовують для актуалізації опорних знань та умінь, постановки проблеми, як джерело нових знань; на етапі застосування засвоєних знань і умінь -для їхнього закріплення; на відповідних етапах – для систематизації, узагальнення, а також перевірки засвоєних знань та умінь.

Практичні роботи передбачають практичну, самостійну діяльність школярів, оволодіння знаннями, вміннями і навичками. Особливе місце серед практичних методів навчання посідають практичні роботи з приладами (компасом, термометром, глобусом, телурієм тощо), планом місцевості і фізичною картою, з розпізнавання і визначення тіл природи.

За умов правильної організації практичної роботи учні виконують низку логічних операцій: порівняння, виявлення подібності й відмінності, класифікація, висновок, узагальнення. Наприклад, дитина має відрізнити одну зернову рослину від іншої. Організація і проведення практичної роботи з формування поняття «зернові культури» спрямовує мислення дітей на самостійні пошуки спільних і відмінних ознак, тобто активізує елементи дослідницької діяльності учнів, підвищує рівень засвоєння учнями цього матеріалу. Роботу з розпізнавання виконують не лише на уроках, а й під час екскурсій у природі. Учитель дає завдання для розпізнавання тварин, рослин.

У 3-4 класах діти починають працювати з приладами (компасом, термометром, глобусом, телурієм тощо). Наприклад, вивчаючи тему «Термометр», учні знайомляться з будовою термометра, виконують досліди, які пояснюють принцип його роботи, та навчаються ним користуватись. Після цього проводиться практична робота, під час якої учні вимірюють температуру повітря (у класі, коридорі, на вулиці), свого тіла, води (в акваріумі, з криниці, водопроводу). Результати спостережень записують у зошитах. Під час вивчення теми «Компас. Орієнтування на місцевості» спочатку вивчають принцип роботи компаса на його моделі, після цього діти вчаться користуватись компасом (роздавальні компаси, шматочки заліза і магніту). Далі учні вправляються у визначенні сторін горизонту за допомогою компаса. Після цього на шкільному подвір'ї виконують практичну роботу «Орієнтування на місцевості», під час якої учні визначають розміщення предметів один щодо одного та напрямок, у якому вони перебувають від предметів. Одержані результати фіксують у зошитах у вигляді малюнків, умовних позначень.

Значну роль на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» відіграє робота з географічною картою (виміри відстані, орієнтування тощо).

Моделювання – система дій з побудови, перетворення та використання моделі, елементи і відношення якої подібні до елементів і відношень реального об'єкта. Моделі можуть бути матеріальними (з використанням

предметів-замінників: модель екосистеми «ліс», пустелі, легень людини тощо) та ідеальними, побудованими за допомогою схем, графіків, формул, символів: модель колообігу води в природі, ланцюги живлення, руху повітря тощо.

Проектування передбачає створення учнями навчальних проектів, під якими ми розуміємо особистий чи колективний продукт спеціально організованої дослідно-творчої діяльності, в основі якої лежить суб'єкт –суб'єктна взаємодія учасників педагогічного процесу. Ознаками проекту є:

наявність проблеми, ключового питання;

наявність дослідно-творчої діяльності;

отримання творчого продукту;

кінцева презентація творчого продукту.

Проєкти учні можуть здійснювати як протягом одного уроку (мі-кропроєкти), так і протягом тижня, семестру, навчального року (ма-кропроєкти).

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Поясніть особливості словесних методів навчання в інтегрованому курсі «Я досліджую світ», наведіть приклади використання їх на уроках.
2. Поясніть особливості наочних методів навчання, наведіть приклади їх використання на уроках інтегрованого курсу.
3. Поясніть особливості наочних та практичних методів навчання, наведіть приклади їх використання на уроках інтегрованого курсу.
4. Поясніть особливості практичних методів навчання, наведіть приклади використання їх на уроках інтегрованого курсу.

Тема 11 Інтерактивне навчання в інтегрованому курсі.

Мета. Формувати поняття: процес навчання, інтерактивні методи, інтерактивне навчання, рефлексія; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Процес навчання
4. Інтерактивні методи навчання

Тезаурус: процес навчання, інтерактивні методи, інтерактивне навчання, рефлексія.

Рекомендована література: 3, 4, 5, 7, 10, 15, 17, 19, 20.

Зміст лекції

Великого значення набуває пошук нових або реконструкція старих, добре відомих педагогічній науці методів навчання, які б найбільшою мірою забезпечували активність учнів в освітньому процесі.

Процес навчання – не автоматичне вкладання навчального матеріалу в голову учня. Він потребує напруженої розумової роботи дитини та її власної активної участі в цьому процесі. Пояснення й демонстрація самі по собі ніколи не дадуть справжніх стійких знань. Цього можна досягти тільки за допомогою активного (інтерактивного) навчання.

Лекція – 5 % засвоєння.

Читання – 10 % засвоєння.

Відео/аудіо матеріали – 20 % засвоєння.

Демонстрація – 3О % засвоєння.

Дискусійні групи – 50 % засвоєння.

Практика через дію –75 % засвоєння.

Навчання інших/застосування отриманих знань відразу – 90 % засвоєння.

Учіння у загально-психологічному розумінні – це цілеспрямоване засвоєння знань, а також умінь і навичок з метою наступного використання їх у подальшому житті, у практичній діяльності. Учіння виступає у формі інтелектуальних або фізичних дій і є притаманною для школяра діяльністю.

Уміння і бажання навчатися – це той фундамент, який має закласти вчитель. Тому під час підготовки до уроку вчитель має відповісти на запитання: як побудувати навчальну роботу, щоб вона сприяла емоційному піднесенню в учнів, а також позитивно впливала на їхні почуття та мислення, збагачувала їх досвідом самостійних пошуків і роздумів.

Актуальним способом роботи вчителя у класі, тренера в групі та педагога в будь-якому освітньому закладі є інтерактивні методи навчання. Класифікацією інтерактивних методів навчання за формами навчання залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів об’єднано у групи (за О.І. Пометун):

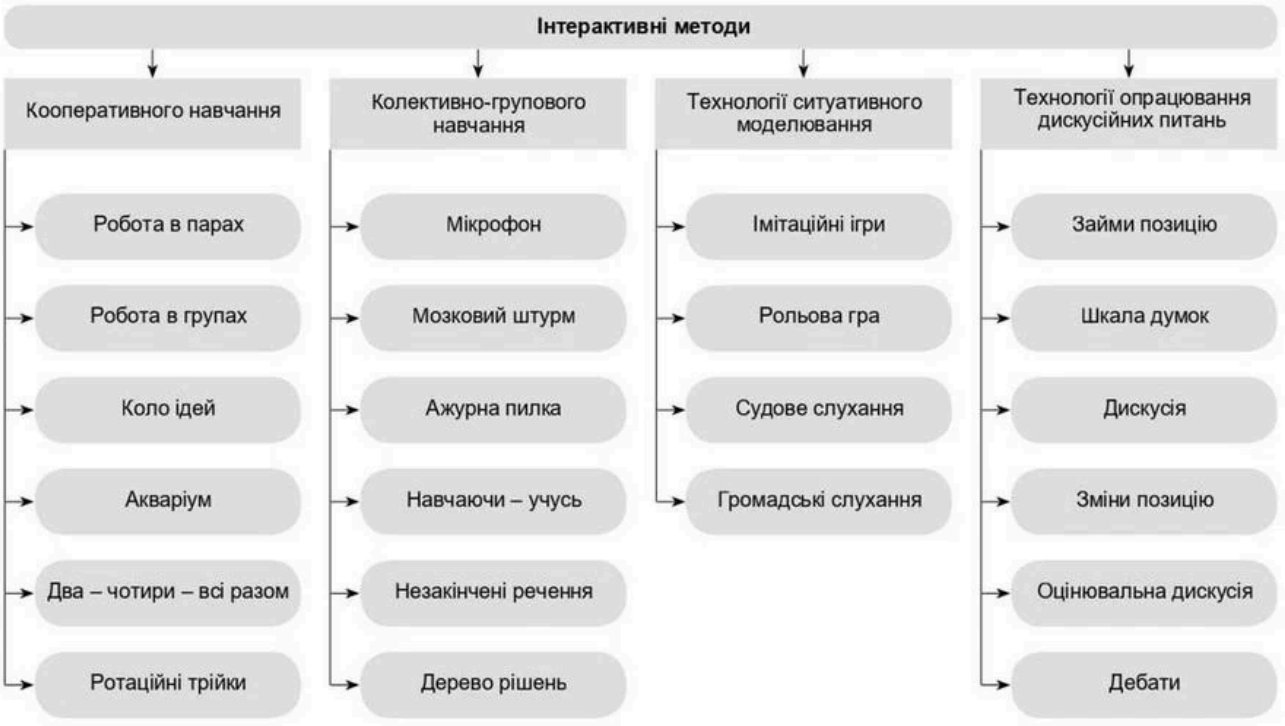

Рис. 11.1

Інтерактивні методи навчання, на відміну від традиційних, базуються на активній взаємодії учасників освітнього процесу. При цьому основна перевага надається взаємодії учнів між собою. Такий підхід дає змогу активізувати освітній процес, зробити його цікавішим. Важливо викликати інтерес до навчальної теми, перетворювати аудиторію пасивних спостерігачів на активних учасників навчального процесу.

Активні форми навчання будують на інтерактивних методах, коли існує взаємозв'язок не лише між учителем та учнем, а й між учнями у навчанні. Слово «інтерактив» (у перекладі з англійської inter – «взаємний», act – діяти) означає взаємодіяти. «Інтерактивний» – означає сприяти, взаємодіяти чи перебувати в режимі бесіди, діалогу з будь-чим (комп'ютером) чи з будь-ким (людиною).

Інтерактивне навчання – це насамперед діалогове навчання, у процесі якого здійснюється взаємодія вчителя та учня з метою взаєморозуміння, спільного вирішення навчальних завдань, розвитку особис-тісних якостей учнів. Інтерактивне навчання передбачає фронтальну роботу учнів.

Найефективніші результати можна отримати під час організації роботи учнів малими групами.

Інтерактивне навчання має на меті створення умов для залучення всіх слухачів до процесу пізнання; надання можливості кожному слухачеві розуміти і рефлексувати з приводу того, що він знає і думає; вироблення життєвих цінностей; створення атмосфери співпраці, взаємодії; розвиток комунікативних якостей і здібностей; створення комфортних умов навчання, які б викликали у кожного учня відчуття своєї успішності, інтелектуальної спроможності, захищеності, неповторності, значущості.

Правила організації інтерактивного навчання:

1. У роботу мають бути залучені (тією чи іншою мірою) всі учні.
2. Активна участь учнів у роботі має заохочуватися.
3. Учні мають самостійно розробляти та виконувати правила роботи у малих групах.
4. Загальна кількість учнів під час інтерактивного навчання не повинна перевищувати 30 осіб. Тільки тоді можлива продуктивна робота у малих групах.
5. Навчальна аудиторія повинна бути підготовлена до роботи у великих і малих групах.

Практика показує, що при використанні інтерактивного навчання учні запам’ятовують 80 % того, що висловлювали самі; 90 % того, що робили самі. Водночас поліпшується не тільки запам’ятовування інформації, але й здатність використання її в повсякденному житті. Використання інтерактивних методів навчання в малих групах сприяє розвитку таких особистісних якостей, як комунікабельність, співробітництво, уміння відстоювати свою точку зору, йти на компроміси тощо.

Активні методики поділяють на:

вступні, які додають змогу створювати атмосферу доброзичливості, довір’я;

основні (ключові), під час яких розв'язується основна проблема (обговорення, інтерактивні лекції, мозковий штурм (брейнстормінг), рольові ігри, «кейс стаді», карусель, акваріум, мікрофон тощо);

завершальні підсумкові (сенкан, вернісаж, групова дискусія);

допоміжні (енерджайзери) – включають тоді, коли необхідно зняти напруження, змінити вид діяльності, перейти від одного етапу до іншого.

Інтерактивні методи створюють атмосферу уваги та зацікавленості, захоплюють учнів, пробуджують у них інтерес, дають мотивацію, навчають самостійного мислення та дій.

Використання інтерактивної стратегії змінює роль і функції вчителя – він перестає бути центральною фігурою і лише регулює освітній процес, забезпечує його загальну організацію, визначає загальний напрям (готує до уроку необхідні завдання, формулює запитання для обговорення у групах, контролює час і порядок виконання наміченого завдання, дає консультації, допомагає за потреби).

Структура етапу уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» із застосуванням інтерактивних методів має чотири етапи.

1. Підготовка – передбачає організаційні моменти, такі як: роздат-ковий матеріал, вирішення питань місця проведення та необхідних технічних засобів.

2. Вступ – важливі пояснення правил, мети, технічно сформоване завдання, об'єднання у групи, розподіл ролей та нагадування учням про кількість відведеного на «гру» часу.

3. Проведення – обов'язковим є обговорення заданих викладачем ситуацій, самостійний або груповий пошук рішень, формування відповідей.

4. Рефлексія та результати – обговорення результатів «гри», оцінювання, зворотний зв'язок.

Інтерактивне навчання поліпшує загальну ефективність навчального процесу. У результаті оптимального використання різних методів навчання змінюються позиції вчителя й учнів у навчально-виховному процесі. З носія

готових знань учитель перетворюється на організатора пізнавальної діяльності учнів, а школярі стають рівноправними суб'єктами в навчанні.

Запитання і завдання для самоконтролю

1 Дайте визначення поняттю «інтерактивний урок».

2. Назвіть етапи виконання творчого проекту.

3 Працюючи в малих групах, визначте основні вимоги до методики застосування трьох інтерактивних методів навчання в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» та придумайте приклади застосування їх на уроках у 3-4 класах.

4. Оберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «інтерактивне навчання».

А. моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу відповідної навчальної ситуації, урахування психологічних вікових особливостей учнів та педагогічних прийомів і методів

Б. взаємодія передбачає домінування одного учасника навчального процесу над іншими, однієї думки над іншою

В. прийом використовують під час обговорення дискусійних питань і проведення вправ, у яких потрібно зайняти та чітко обґрунтувати визначену позицію з обговорюваної проблеми

Г. групове навчання, що є формою діяльності учнів у малих групах, ефективне для розвитку навичок спілкування в малих групах, удосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою думку

Тема 12 Сучасний підручник як засіб побудови процесу навчання.

Мета. Формувати поняття: Державний стандарт, Типові освітні програми, навчально-методичні комплекти, метазнання, підручник, посібник; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Навчально-методичні комплекти
2. Аніз підручників для початкової школи

Тезаурус: Державний стандарт, Типові освітні програми, навчально-методичні комплекти, метазнання, підручник, посібник.

Рекомендована література: 3, 4, 5, 9, 11,17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24.

Зміст лекції

Упровадження нового Державного стандарту початкової освіти потребує появи принципово нових підручників і навчальних посібників, а отже, їхньої об'єктивної експертизи для визначення відповідності змісту сучасним науковим уявленням, а головне – віковим і психологічним особливостям учнів початкової школи.

Сучасний школяр має отримати не стільки «носія» інформації, скільки навігатора, що допомагає орієнтуватися у бурхливому потоці інформації. Тому нові підручники мають змінитися не лише в змістовому плані, а й структурно. Підручник має бути технологічний, зручний, інформативний, сучасний.

Для розвитку сучасної шкільної української освіти характерна підвищена увага до проблеми формування у школярів здатності адаптуватися до умов сучасного життя. Важливими умовами, які сприяють досягненню соціальної адаптації і соціальної мобільності, є вільне володіння рідною та іноземною мовами, навичками самостійної навчальної діяльності, долучення підростаючого покоління до творчої, інтелектуальної, дослідницької діяльності, вирішення проблем і прийняття рішень.

Саме цю мету, пов'язану із соціальною адаптацією і формуванням життєвих компетенцій, реалізують навчально-методичні комплекти (НМК) з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для 3 та 4 класів. Вони включають: підручник (у 2 частинах); навчальну програму та орієнтовні календарно-тематичні планування, створені відповідно до Типових освітніх програм (далі – ТОП), розроблених під керівництвом О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна; робочий зошит (навчальний посібник) у 2 частинах; альбом з технологій; розробки уроків для вчителів «Конструктор уроків з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»; дидактичні та діагностичні тест-картки; електронний контент для вчителя та шкільні атласи.

Навчальна програма, що охоплює третій та четвертий роки навчання, побудована в логічному зв'язку з курсом другого та першого років навчання.

Наступність і послідовність тем полягає у розширенні змісту модулів (розділів) та відповідних тем, які вивчали у попередніх роках. Відповідно й вимоги до учнів мають враховувати досягнення попереднього етапу їхнього розвитку. Особливістю цих комплектів є те, що вони втілюють сучасні ідеї, закладені в Концепції НУШ та Державному стандарті початкової освіти.

Кожний розділ підручника «Я досліджую світ» – це інтегративна сукупність низки логічно пов'язаних тем з таких галузей: природничої, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, технологічної, інформативної та елементів математичної, мовно-літературної. Саме в інтеграції зазначених галузей і реалізується метапредметна спрямованість НМК.

Метапредметний підхід передбачає, що учень опановує не тільки систему знань, а також універсальні способи дій, за допомогою яких зможе самостійно добувати інформацію про світ, набувати життєвого досвіду. Відповідно метапредметними компетентностями є універсальні способи діяльності, які можна застосовувати як у рамках освітнього процесу, так і в реальних життєвих ситуаціях. Результатом метапредметного навчання є процес формування ключових ком-петентностей, які характеризуються доповненням учнівського досвіду з різних предметів.

Метазнання – знання про отримання знань, тобто прийоми й методи пізнання та можливості роботи з ними. Вони виступають як цілісна картина світу з наукової точки зору, лежать в основі розвитку людини, перетворюючи її із «тієї, що знає», в «таку, яка думає». Тому основна світоглядна ідея метапредметного підходу – навчити учнів мислити. Необхідність виявляти метапредметні зв'язки у процесі створення підручників нового покоління може виявитися ключовою у подоланні низки протиріч: між наявним і необхідним потенціалом середньої освіти для успішної соціалізації випускника;

між сучасним станом дидактичного супроводу навчання шкільних предметів та існуючим запитом на рівень наукових розробок; між зростанням

вимог до якості вмотивованості допрофесійної підготовки і станом системи шкільного навчання як генеруючої ланки цілепо-кладання життєдіяльності; між необхідністю розбудови взаємозумов-лювальних структурних метапредметних освітніх ланок і недостатнім урахуванням цієї проблеми для проектування навчальноосвітньої траєкторії особистості.

У підручниках широко й різнобічно використовують традиційні форми навчання, що забезпечують системність і наступність у засвоєнні теоретичного матеріалу, поряд із нетрадиційними. До нетрадиційних можна віднести, наприклад, прийом логічно-структурних схем презентації нового теоретичного матеріалу, проблемного навчання, що виражається в тому, що вивчення нової теми зазвичай починають з формулювання проблеми, яка стає об'єктом пильного вивчення, аналізу та опорою у практичній діяльності учнів.

Оскільки теми різноманітні та відкриті для цікавих життєвих ситуацій і змісту, що близький до дитячого досвіду, можна пов'язати їх, тобто поєднати з діяльністю на інших предметах; створити невеликі міждисциплінарні (міжпредметні) проекти. Встановлення зв'язку з іншими галузями створює природний зв'язок з повсякденним життям і, нарешті, - відкриває шлях до корисних знань.

Найбільш раціональним та виправданим способом у навчанні є спонукання учнів спостерігати, співвідносити, відкривати та відображати (фіксувати), а також аналізувати різні аспекти понять. Такий спосіб дає змогу якісно і системно підтримувати процес усвідомлення та організації засвоєння знань.

Саме такі способи реалізують сучасні вимоги Державного стандарту початкової освіти, пов'язані з формуванням в учнів елементарних навичок проведення дослідницької діяльності. Таку роботу здійснюють на всіх етапах навчання в 1-4 класах з урахуванням вікових, психологічних, індивідуальних особливостей учнів. У результаті поступово, поетапно формується здатність проводити самостійну дослідницьку діяльність: введення серії вправ

«Проводимо самостійне мінідослідження» (індивідуальна, парна, групова робота); складати план спостереження чи дослідження, добирати обладнання, висувати припущення, гіпотези, фіксувати отримані результати, оформляти їх у вигляді невеликих за обсягом висловлювань, схем, таблиць, малюнків, умовних позначень, мультимедійних презентацій, формувати навички самостійної роботи з використанням довідників, енциклопедій, словників (зокрема, й у режимі онлайн), мультимедійних засобів, ресурсів інтернету; робити висновки і узагальнення тощо. Зазначені навички стають стартовими для учнів, що беруть участь у різноманітних формах проектної діяльності.

Узгодженість викладу тем та формування понять у підручнику і робочому зошиті забезпечують змістовне та ефективне навчання, підвищують мотиваційний рівень учнів та сприяють розробленню загальної стратегії розуміння програмових цілей. Посилити цей напрям у навчанні дають змогу спеціальні завдання, які регулярно пропонують учням на всіх етапах навчання.

Системність у сприйнятті і засвоєнні матеріалу досягається також широким упровадженням прийому пропедевтичного і поетапного введення важких для засвоєння учнями понять курсу, що сприяє системному засвоєнню матеріалу, усвідомленню внутрішньопредметних зв’язків і розвитку здатності враховувати їх у практичній діяльності. Системнодіяльнісний підхід, на якому ґрунтуються підручники, дає змогу збагатити новими прийомами традиційні підходи до навчання.

Поєднання завдань і проблем з різних галузей дає змогу інтегрувати природний, соціальний і технічний контенти. Логічне переплетення цілей та змісту є відправною точкою для вивчення різних предметів у подальшому навчанні. Цілі та завдання в межах одного розділу або кількох тем можуть бути інтегративними рамками для зв’язку з іншими предметами. Це природний спосіб бачити певні явища з різних сторін (аспектів) з метою формування понять і розуміння навколишнього світу. Постійне, функціональне засвоєння понять можливе, якщо учні покладаються на

попередній звичний або на контекстуально близький новий досвід. Так вони інтегрують свої несистемні, спонтанні знання у змістовні, впорядковані системи понять. Критерії інтегрування мають бути чіткими і точними.

Навчально-методичний комплект у цілому реалізує принципи рівневої диференціації. Це проявляється у тому, що в кожній темі підручника (робочого зошита) теоретичний матеріал поділено на основний (обов'язковий для вивчення) і додатковий. Водночас підручник дає змогу значно активізувати пізнавальні здібності учнів, формувати у них позитивну мотивацію до навчання, свідоме ставлення до навчальної діяльності.

Принцип доступності навчального матеріалу послідовно і цілеспрямовано реалізується в усій лінійці підручників від 1 до 4 класу. Для реалізації цієї мети в підручниках представлена система різноманітної диференційованої педагогічної допомоги:

пам'ятки для підготовки усного повідомлення чи опису об'єкта, проведення дослідження, реалізації проекту, виготовлення виробу, поведінки у природі, соціумі;

інструкції для виконання конкретної вправи або серії вправ; додаткова допомога у вигляді малюнка, схеми;

наведення алгоритму виконання завдання, довідки чи словничка; посилання на аналогічні завдання, виконані раніше;

наявність відповіді (ключа) або результату виконання завдання;

підказка розв'язання у вигляді вказівки на певну асоціацію (робота зі схемами, графічними малюнками, фотоколажами, малюнками-завданнями, картами);

постановка прямих запитань.

Такі підказки допомагають учневі правильно організовувати навчальну діяльність, свідомо уникати типових помилок під час виконання певного виду діяльності та опановувати раціональними способами перевірки результатів виконання роботи. Принципово важливим є також використання вправ, у яких учням пропонують самостійно вибрати для виконання одне завдання.

При цьому вчитель отримує додаткову педагогічну інформацію про самооцінку учнем своїх індивідуальних можливостей і за необхідності корегує діяльність школяра.

Важливим моментом під час розроблення підручників є ідея орієнтації процесу навчання на очікувані результати. Ця вимога реалізується у рамках диференційованого підходу і виражається в тому, що в підручниках з 1 класу вводяться матеріали, спрямовані на формування умінь, навичок і ставлень.

Особистісно орієнтований характер процесу навчання, його спрямованість на кінцеві результати досягаються ще й тим, що в підручниках експлікована система цілепокладання, тобто винесена назовні, відкрита не тільки для вчителя, а й для учня. Це дає змогу підсилити мотиваційний аспект викладання, домогтися від учнів розуміння практичної важливості отриманих знань і вмінь, а також усвідомлення очікуваних результатів навчання на певному фрагменті навчального процесу, здатності самостійно оцінювати свою власну працю, стежити за просуванням у засвоєнні матеріалу.

У підручниках багатопланово подано краєзнавчий аспект: формується уявлення про малу батьківщину, Україну як духовну цінність, національне надбання українського народу; широко використано відомості з історії, мистецтва. Через тексти підручника, словникові рубрики формується мовна компетентність з національно-культурним компонентом, пояснюється значення слів, особливості їх вживання.

Культурознавча складова курсу реалізується через текстовий, ілюстративний, дидактичний матеріали підручників. Спеціальні тексти знайомлять учнів з біографічними відомостями з життя діячів науки, мистецтва, спорту тощо. Подібна інформація дає змогу вирішувати завдання виховного, естетичного характеру.

Підручник виконує також виховну роль, тому справедливою є думка про те, що у викладі наукового матеріалу в підручнику певною мірою має домінувати діалогічний стиль. Підручник «розмовляє» з учнем живою мовою, а в навчальному матеріалі використано образні, такі що запам’ятовуються,

порівняння й аналогії, викликаючи у свідомості учнів яскраві асоціації. Категорично не виправдане в підручниках та взагалі в освітньому процесі використання лише художніх текстів для формування природничої, світоглядної компетентностей.

М. М. Скаткін робить важливий і справедливий висновок: «У шкільній практиці явно недооцінюють роль емоцій у навчанні. Ми створили навчальний процес дуже розумний, логічний, але він дає мало поживи для позитивних емоцій, а у багатьох школярів викликає нудьгу, страх та інші негативні переживання, що позбавляють бажання вчитися з повним напруженням».

Особливе значення при реалізації виховної функції підручника має гуманізація його змісту і форм представлення навчальної інформації. Кожна сторінка підручника – це знайомство з навколишнім світом, із життєвими ситуаціями у найрізноманітніших їх виявах: у текстах різних стилів і жанрів, прислів'ях і приказках, крилатих висловах; у текстах соціальної реклами; у піснях, віршах, загадках, уривках з драматичних творів; у дидактичних іграх тощо.

Змістовий та ілюстративний апарат підручника спрямований на те, щоб забезпечити необхідний рівень розумового та емоційного напруження дитини, що багато в чому визначає результативність роботи. Продумане і системне представлення учням найважливіших фонових знань супроводжують процес реалізації очікуваних результатів навчання з предмета і допомагають сформувати цілісну картину світу.

Як наслідок, учні не втрачають інтересу до навчання, поступово оволодівають здатністю думати, точно і грамотно висловлювати власні думки в письмовій та усній формах, дбайливо ставитися до оточуючих, своїх обов'язків, оволодівають навичками самостійної навчальної діяльності, із цікавістю ставляться до різноманітної інформації про рідний край, здатні отримувати інформацію з різних джерел і переробляти/подавати її у різний спосіб.

Підручник є поліфункціональним дидактичним засобом організації навчального процесу, в якому вирішується величезна кількість предметних і метапредметних завдань, пов'язаних з навчанням, розвитком і вихованням підростаючого покоління. Такий підручник стає джерелом і стимулом підвищення професійної кваліфікації вчителя, озброює його сучасними перспективними підходами у викладанні інтегрованого курсу як дисципліни, що виконує в школі метапредметну функцію.

Різноманітніше і послідовно представлено систематичне повторення вивченого на кожному етапі навчання (введено додаткові завдання та вправи; реалізовано прийом багатоаспектного аналізу ситуацій, що дає змогу вдосконалювати різні види діяльності, встановлюючи при цьому внутрішньопредметні й міжпредметні зв'язки).

Отже, для підручників лінійки «Я досліджую світ» характерно спрямованість на всебічний розвиток особистості засобами інтегрованих освітніх галузей: розвиток мислення і мовлення учнів, їхньої емоційно-вольової сфери, інтелектуальних здібностей, дослідницької діяльності, здатності обстоювати власну думку та сприймати думки інших, потреби самопізнання та самовдосконалення, свідомого прагнення дотримуватися безпечної, здорової та етичної поведінки для поліпшення добробуту, утвердження власної гідності, формування цінності свободи і прав людини; усвідомлення своєї належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу; формування умінь орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі.

Матеріали підручників спрямовані на те, щоб учні могли зрозуміти роль наукових знань у житті людини, усвідомити багатство і красу нашої Батьківщини.

Учителі, відповідно до власної академічної та професійної свободи (самостійності), можуть обирати різні види діяльності для досягнення цілей програми, тобто результатів. Вибір методів і засобів навчання; форми організації навчального процесу (виду роботи) - індивідуальна, парами,

групова, колективна тощо; форми виконання завдань - з повним чи коротким поясненням, аргументацією, коментуванням тощо; форми фіксації чи озвучування роботи – усно, письмово; послідовності виконання завдань є прерогативою вчителя.

Запропоновані заходи (завдання, проекти тощо) можуть бути реалізовані на уроках, у шкільному просторі, на подвір'ї чи поза шкільним середовищем.

Бажано, щоб учні дізнавалися про різні явища та події в природному та соціальному середовищах через безпосередній досвід. Такий підхід сприяє застосуванню різних способів пізнання, тобто вони можуть навчатися через спостереження, аналіз, синтез, класифікацію, сортування, приєднання, редагування, дослідження, експериментування, моделювання тощо. Учителі, використовуючи практичний досвід, можуть розробляти та створювати нові види діяльності, що відповідають потребам учнів, сприяють цілісності результатів початкової освіти, перенесенню умінь у нові ситуації та реалізують поставлені цілі доцільнішим способом у конкретно визначеній ситуації.

Підручник, як і будь-який інструмент, можна правильно виміряти лише в контексті його використання. Занадто багато «академічних» досліджень, що аналізують підручники, втрачають значну частину своєї актуальності, оскільки вони зосереджуються виключно на змісті підручника, не враховуючи його ефективного впровадження в шкільному середовищі.

Універсальними (інтегрованими, метапредметними) результатами навчання мають бути:

оволодіння навичками самостійного здобуття нових знань, організації навчальної діяльності, постановки цілей, планування, самоконтролю й оцінки результатів своєї діяльності, уміннями передбачати можливі результати своїх дій;

розуміння відмінностей між вихідними фактами й гіпотезами для їхнього пояснення, теоретичними моделями й реальними об'єктами, оволодіння

унівесальними навчальними діями на прикладах гіпотез для пояснення відомих фактів і експериментальної перевірки висунутих гіпотез, розробки теоретичних моделей процесів або явищ;

формування вмінь сприймати, переробляти й передавати інформацію в словесних, образних, символічної формах, аналізувати й переробляти здобуту інформацію відповідно до поставлених

завдань, виокремлювати основний зміст прочитаного тексту, знаходити в ньому відповіді на поставлені запитання й викладати його;

набуття досвіду самостійного пошуку, аналізу й відбору інформації з використанням різних джерел і нових інформаційних технологій для вирішення пізнавальних завдань;

розвиток монологічного й діалогічного мовлення, уміння висловлювати свої думки й здатність чути співрозмовника, розуміти його погляди, визнавати право іншої людини на іншу думку;

освоєння прийомів дій у нестандартних ситуаціях, оволодіння евристичними методами й методами розв’язання проблем;

формування вмінь працювати в групі з виконанням різних соціальних ролей, викладати та обстоювати свої погляди й переконання, вести дискусію.

Отже, цілі, зміст та інші елементи сучасних підручників мають відповідати одне одному, оскільки цілісність і логічність розробленої навчальної книжки є умовою ефективності її реалізації.

Аналіз змісту підручника не має обмежуватися фактичними елементами, які він містить. Ці елементи є частиною наукової теорії, навіть якщо це не завжди очевидно; вони стосуються певного погляду предметних знань; їхня реалізація керується певною дидактичною стратегією; і макет, друк та «дизайн» дедалі більше стосуються дидактичного дискурсу.

Шкільний підручник має бути найважливішим компонентом процесу навчання, зміст якого бере участь в організації пізнання, засвоєння, відтворення, оволодіння певною діяльністю учня, тим самим послідовно реалізуючи цілі навчального предмета.

Багатовекторна спрямованість методичних форм і методів з опорою на метапредметний підхід дасть змогу значно підвищити якість освоєння школярами універсальних навчальних дій (пізнавальних, регулятивних, комунікативних), а також інтенсифікувати співпрацю вчителя та учнів.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Підготуйте фрагмент уроку з використанням метапредметних результатів та інтерактивних вправ.

2. До методів що відображають внутрішню сторону пізнавальної діяльності учнів, належать:

А бесіда, розповідь, пояснювально-ілюстративний метод, практична робота

Б репродуктивний метод, дослідницький метод, дедукція, індукція

В виконання вправ, евристичний метод, робота з підручником, дослід

Г спостереження за розвитком рослин, тварин, за поступовими сезонними змінами в житті рослин, тварин

3. Вибір проблемних методів навчання у процесі засвоєння молодшими школярами змісту природознавства визначається такими критеріями:

А локальна і загальна готовність учнів, зміст навчального матеріалу

Б зміна послідовності вивчених у підручнику фактів, пояснень описів

В необхідність залучення додаткової інформації, яка виходить за межі змісту поняття, що передбачено програмою

Г методична підготовка вчителя

4. Створіть сенкан до кожної з тем розділу «Сучасні методи навчання інтегрованого курсу»:

1- й рядок - іменник (тема) -

2- й - прикметники (розкривають тему) -

3- й - дієслова (описують дію) -

4- й - речення (ставлення до теми) -

5- й рядок - 1 слово-резюме (синонім теми) -

Тема 13 Реалізація права вчителя початкових класів на академічну свободу.

Мета. Формувати поняття: академічна свобода, автономія вчителя, децентралізація; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Академічна свобода
2. Автономія вчителя

Тезаурус: академічна свобода, автономія вчителя, децентралізація.

Рекомендована література: 3, 4, 5, 9, 11,17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24.

Зміст лекції

Для ефективного провадження освітньої діяльності в умовах реформування системи загальної середньої освіти важливого значення набуває право вчителя на академічну свободу.

Нового забарвлення проблема академічної свободи вчителя в Україні набула з ухваленням Концепції «Нова українська школа». Серед ключових компонентів формули нової школи виокремлено умотивованого вчителя, який «має свободу творчості й розвивається професійно». Потреба в академічній свободі є у творчого та відповідального вчителя, який постійно працює над собою. Така свобода полягає у підготовці власних авторських навчальних програм, власноруч обраних підручниках, методах, стратегіях, способах і засобах навчання; а також в умінні активно виражати власну фахову думку. Тобто свобода творчості визнається необхідною умовою професійного розвитку педагога, а також характеристикою сучасного вчителя Нової української школи. Іншим важливим компонентом, який безпосередньо пов'язаний з ефективним професійним розвитком вчителя, виділено «децентралізацію та ефективне управління, що надасть школі реальної автономії». Отже, у концепції наголошено на взаємозв'язку академічної свободи вчителя з реальною автономією закладу та децентралізацією управління, а Нова українська школа може бути успішною в разі ефективного поєднання цих компонентів.

Поняття автономії вчителя належить до професійної незалежності вчителів у школах, особливо до того, наскільки вони можуть приймати самостійні рішення щодо того, чому вони навчають учнів та як вони цього навчають. Більше можливостей для реалізації права на академічну свободу дістали вчителі закладів освіти з ухваленням Закону України «Про освіту».

Чимала частина закладених у законі норм підпорядкована саме цій меті, для досягнення якої закладам освіти, педагогам, батькам і самим здобувачам освіти надається велика свобода дій. Від практики репродуктивних (на відтворення) вправ з великим обсягом інформації українська шкільна освіта переходить до компетентнісних, творчих, тих, що потребують залучення

критичного мислення, ініціативності, логічного обґрунтування, вміння моделювати та керувати емоціями, оцінювати ризики та самостійно приймати рішення, співпрацювати у колективі тощо.

Закон розтлумачує поняття академічної свободи як «самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом»; та автономії – як «право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності у прийнятті рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових та інших питань діяльності, що провадиться в порядку та межах, визначених законом.

Поняття «академічна свобода» включає свободу вчителів, учнів та установ освіти сповідувати самовіддане прагнення істини та знань як свою мету без надмірного чи необгрунтованого втручання. Академічна та організаційна автономія закладів освіти в межах, визначених законом, є одними із засад державної політики та принципів освітньої діяльності.

Заклади освіти та педагоги самостійно формуватимуть навчальні програми, які за поданням педагогічної ради затверджуватиме керівник закладу. Єдина вимога – відповідність їх державним стандартам освіти. Учитель зможе вільно працювати за власного програмою та обирати форми донесення матеріалу до дітей. Водночас міністерство розроблятиме типові програми для тих учителів, які не хочуть чи не можуть розробити власні.

Термін «автономія» трактується як незалежність, самостійність та як академічна свобода вчителя. Автономією можна визначити здатність учня у різних ситуаціях і контекстах перебирати на себе ініціативу щодо власного навчання, а також здатність вчителів усвідомлено приймати рішення та виконувати їх, а також вміння організувати прийнятне навчальне середовище,

знаходити ситуації, сприятливі для навчання, до рефлексії. Автономія як ресурс у робочому середовищі вчителя сприяє особистісному зростанню та досягненню цілей. Відсутність самостійності вчителя є однією з причин його стресів. Дослідження науковців вказують на те, що автономія тісно пов'язана з позитивом та задоволенням роботою працівників. Учителі виявляють, що ступінь самостійності є показником їхньої задоволеності роботою.

Не можна заперечити, що на сьогодні існує тривожна тенденція втрати академічної свободи з боку вчителів. Її відсутність підриває належну педагогічну практику, оскільки може змусити деяких учителів використовувати методи навчання, в які вони не вірять, а також працювати над досягненням цілей, які не є частиною їхніх пріоритетів. Робота вчителя, що підпорядкована «рецептурним формулам» з бюрократичним контролем, підриває автономію викладання.

Відмова вчителів від «автономії» суперечить якості та справедливості освіти, оскільки саме вчитель щодня стикається з певними (унікальними) ситуаціями в класі і саме він повинен вирішувати, що і як вчиняти.

Автономія та академічна свобода вчителя виникають із соціальної вимоги уникати репресивного контролю та створювати простір критичної дистанції для захисту певних демократичних соціальних цінностей. Учитель повинен прийняти зміст, але він може адаптувати його до потреб своєї групи учнів; демократично ухвалювати рішення щодо педагогічних стратегій, які адаптуються до цієї конкретної групи. Академічна свобода потребує високого ступеня відповідальності та соціальної прихильності. Тому академічна свобода може бути особливо важливою в учительській професії.

Учитель відіграє вирішальну роль у силі соціальних змін, а тому його «автономія» означає свободу навчання та викладання й повинна передбачати свободу інновацій, застосовування відповідних методів спілкування, а також діяльність, що відповідає потребам і можливостям, які цікавлять громаду. Якщо вчитель має гарні звички чи якості, він може передати це своїм учням і зіграти важливу роль у формуванні громадян держави. Ця робота передбачає

також зосередження уваги на різних аспектах потреби в автономії та професійній незалежності вчителя.

Потреби автономії вчителя.

– Автономія вчителя має важливе значення для забезпечення навчального середовища, яке відповідає різноманітним потребам дітей.

– Автономія вчителя зумовлена потребою в особистих та професійних удосконаленнях, щоб самодостатній вчитель протягом своєї кар'єри міг шукати можливості для подальшого розвитку.

– Автономний учитель відчуває особисті обов'язки та висуває нові ідеї в класі.

– Автономія вчителя означає здатність розвивати відповідні навички, знання та ставлення до себе, як до вчителя у співпраці з іншими.

– Учитель повинен мати свободу інновацій, розробляти відповідні методи спілкування та діяльності, що відповідають потребі та можливостям громади.

– Автономний учитель почувається впевненіше у віртуальному навчальному середовищі.

– Автономія вчителя потрібна для того, щоб мати можливість реагувати на потреби учнів, інтереси й мотивацію та індивідуалізувати свій підхід.

– Автономія вчителя визначається «здатністю взяти під контроль своє викладання».

Узагальнюючи характеристики «автономії», можна виокремити такі з них:

– самостійна професійна діяльність;

– здатність до самостійних професійних дій;

– свобода від контролю за професійною діяльністю;

– самостійне підвищення кваліфікації;

– здатність до самостійного професійного розвитку;

– свобода від контролю за професійним розвитком.

Прагнення вчителів до самостійності тісно пов'язане з їхнім бажанням працювати якісно. Крім того, вчителі сприймають самостійність не тільки, як важливий фактор для задоволення власної потреби, але й як основу для

здатності реагувати на мінливі потреби учнів. Вищі рівні «автономії» додають упевненості вчителям, а отже, допомагають їм досягати навчальних цілей. «Автономія» стосується здатності до ініціативи, вміння приймати рішення. Учитель, який вміє користуватися «автономією», ні від кого не залежить, тобто здатний до самоврядування. Ступінь автономності кожного вчителя звичайно є різним і залежить від його професійного рівня.

Створення умови для реалізації прав та обов'язків усіх учасників освітнього процесу, в тому числі реалізації академічних свобод педагогічних працівників, індивідуальної освітньої траєкторії та/або індивідуальної програми розвитку учнів, формування у разі потреби індивідуального навчального плану покладаються на керівника закладу загальної середньої освіти.

Закон України «Про повну загальну середню освіту» декларує реальну педагогічну автономію вчителя у:

– створенні програм;

– розробленні власної системи оцінювання та заохочення учня (зі створенням шкали переведення у 12-бальну шкалу);

– підвищенні кваліфікації за власним вибором та за кошт держави.

Автономія вчителя має бути забезпечена академічною свободою, включно зі свободою викладання, свободою від втручання в педагогічну, науково-педагогічною та науковою діяльністю, вільним вибором форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі, розробленням та впровадженням авторських навчальних програм, проектів, освітніх методик і технологій, методів і засобів, насамперед методик компетентнісного навчання.

Важливу роль у просуванні власної автономії має безпосередньо вчитель. Сприятимуть такому просуванню такі пропозиції:

– учитель/учителька повинен/-на багато читати, вивчати нормативну базу, щоб бути знайомим/-мою з поточними проблемами;

–учитель/учителька повинен/-на мати можливість спостерігати за собою;

– учителі повинні співпрацювати з колегами;

– учитель/учителька повинен/-на спостерігати один за одним, щоб надавати відгук за спостереженнями уроку;

– необхідно бути відкритими для критики;

– учитель/учителька має оцінювати свою діяльність, робити записи в кінці уроку;

– передбачати отримання та відповідне реагування на відгуки учнів, що надані вчителю;

– учитель/учителька повинен/-на мати можливість розвинути власну автономію;

– потрібно розробляти ретельний план уроків.

Учитель має право на вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників.

Під час розроблення календарно-тематичного та системи поурочного планування вчитель має самостійно вибудовувати послідовність формування очікуваних результатів навчання, враховуючи при цьому послідовність розгортання змісту в підручнику.

Зауважимо, шо зазначений у навчальних програмах розподіл годин між розділами є орієнтовним. У разі потреби вчитель має право самостійно змінювати обсяг годин у межах розділу, а також послідовність вивчення розділів.

Учитель може переносити теми уроків, відповідно до того, як учні засвоїли навчальний матеріал, визначати кількість годин на вивчення окремих тем. Адміністрація закладу загальної середньої освіти або працівники методичних служб можуть лише надавати методичну допомогу вчителю з метою поліпшення освітнього процесу, а не контролювати його.

Календарно-тематичне та поурочне планування здійснює вчитель у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних

джерел тощо. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичних планів та поурочних планів-конспектів є індивідуальною справою вчителя. Встановлення універсальних стандартів таких документів у межах закладу загальної середньої освіти міста, району чи області є неприпустимим.

У разі виникнення потреби в організації дистанційного навчання у межах академічної автономії питання організації освітнього процесу, виконання освітньої програми, навчального плану є внутрішніми питаннями кожного закладу загальної середньої освіти, його педагогічної ради та завданням педагогічних працівників.

Отже, під час дистанційного навчання учителі мають вжити заходів щодо виконання календарно-тематичних планів з додержанням вимог державних стандартів освіти за допомогою використання технологій дистанційного навчання та, за потреби, ущільнення відповідного матеріалу (на розсуд учителя) з організацією повторення окремих тем на початку очного навчання. На допомогу вчителям розроблено методичні рекомендації «Організація дистанційного навчання в школі», розміщені за посиланням https://nus.org

.

ua/news/yak-nalagodyty-dystantsijne-navcliannya-posibnyk-dlyashkil-vid-go-smart-osvita-ta-mon/.

Під час реалізації права вчителя на академічну свободу можливий певний конфлікт інтересів, який виникає між окремим учителем та загалом колективом закладу освіти, права якого реалізуються через орган самоуправління - педагогічну раду. Розв’язання конфлікту між правом закладу освіти на академічну автономію і правом вчителя на академічну

свободу залежить від соціально-політичних, економічних факторів, але публічний, колективний інтерес зазвичай превалює .

Нині система адміністративних ієрархій та контролю, перевірок і централізованого планування реформи навчальних програм обмежує автономність учителя. Навіть коли існує навчальна свобода, вчителі не впевнені, що можуть її реалізувати. Тому перед адміністрацією освітнього закладу постає завдання підтримати вчителів у здійсненні вибору. Відносини між учителями та адміністрацією закладу повинні
забезпечуватися рівністю та взаємною повагою, а рішення мають ухвалюватися за допомогою діалогу та обговорення. Потрібно заохочувати атмосферу, яка сприяє спільним зусиллям учителів.

Автономія вчителя та його академічна свобода зумовлені потребою в особистому та професійному вдосконаленні протягом своєї кар'єри. Якщо вчитель володіє цими якостями, то він буде автономним, а стиль його викладання - найефективнішим.

Концепція академічної свободи є потенційно потужним джерелом для вирішення проблем, пов'язаних з професійною автономією вчителів, для посилення участі вчителів у розробленні нормативно-правової бази, що регулює їхню роботу. Учителі початкових класів працюють з наймолодшою віковою групою учнів, а тому підпорядковуються більш жорстким нормам громадської відповідальності.

У демократичній державі, де захист демократичних інститутів закріплений як найвищий обов'язок, шкільна освіта має бути лабораторією демократичної освіти. Академічна свобода та демократія пов'язані між собою. Забезпечення академічної свободи означає забезпечення демократії.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Чи існує правова основа академічної свободи для вчителів приватних шкіл? Обґрунтуйте відповідь.
2. Що є автономією вчителя?

Автономія вчителя – це незалежність, самостійність та відповідальність

Автономію вчителя можна пояснити виключно психологічним, технічним чи політичним змістом.

Автономія вчителя – це статична сутність, якою володіють деякі люди, а інші ні.

Автономія вчителя – це додаткові обов'язки, покладені на нього.

Автономія вчителя означає абсолютне обмеження свободи.

3. Серед зазначених проблем закладів освіти стосовно управління Новою українською школою назвіть п'ять найактуальніших. Запропонуйте механізми вирішення обраних вами проблем.

Недостатнє опанування вчителями початкової школі принципів і методів інтегрованого навчання.

Відсутність психологічної готовності педагогів до впровадження педагогіки партнерства в початкових класах Нової української школи.

Низька мотивація вчителів початкових класів до змін у професійній діяльності в умовах Нової української школі.

Невідповідність авторитарної моделі управління закладами освіти принципу академічної свободи вчителя початкових класів Нової української школі.

Невідповідність змісту, форм і методів науково-методичного супроводу впровадження Концепції Нової української школі потребам учителів початкових класів.

Недостатня підтримка з боку батьків процесів оновлення змісту та методів навчання в початкових класах.

Відсутність необхідного науково-методичного забезпечення управління впровадженням Концепції Нової української школі в початкових класах.

Недостатній рівень обізнаності керівників закладів освіти щодо управлінського забезпечення оновлення освітнього процесу в початкових класах.

Недостатнє опанування керівниками закладів освіти нормативної бази змін в освітньому процесі початкових класів.

Недостатній рівень володіння вчителями методикою оцінювання навчальної діяльності учнів початкових класів.

Тема 14 Загальні питання оцінювання освітніх результатів молодших школярів ІІ циклу навчання.

Мета. Формувати поняття: вміння вчитися, оцінювання, формувальне, підсумкове,усне, письмове опитування,тестування; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання: вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Оцінювання освітніх результатів.
2. Формувальне оцінювання здобувачів освіти.
3. Підсумкове оцінювання

Тезаурус: оцінювання, формувальне, підсумкове оцінювання,усне, письмове опитування,тестування.

Рекомендована література: 4, 5, 6, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 22, 24, 26, 27.

Зміст лекції

Оцінювання досягнутих очікуваних результатів здобувачів освіти становить для вчителя подвійний інтерес – як засіб підвищення ефективності освітнього процесу і як найважливіша навчальна діяльність, яку повинен опанувати учень у процесі навчання. Уміння вчитися – це здатність учня самостійно успішно засвоювати нові знання, формувати вміння й компетентності, включно із самостійною організацією цього процесу.

Одна з функцій навчальної діяльності забезпечує учневі можливість самостійно ставити навчальні цілі, шукати і використовувати необхідні засоби і способи досягнення їх, вміти контролювати й оцінювати навчальну діяльність та її результати.

Основним об'єктом оцінки ключових компетентностей слугує сформованість низки особистісних, регулятивних, комунікативних і пізнавальних дій, наприклад, уміння здійснювати інформаційний пошук тощо.

Особистісна діяльність дає змогу зробити вчення осмисленим, забезпечує учневі значущість вирішення навчальних завдань, пов'язуючи їх з реальними життєвими цілями і ситуаціями. Вона спрямована на усвідомлення, дослідження і прийняття життєвих цінностей, дозволяє зорієнтуватися серед моральних норм, правил, виробити свою життєву позицію стосовно світу, людей, самого себе і свого майбутнього. Наприклад, завдання «Ознайомся з текстом. З якими твердженнями автора ти згоден/згодна?».

Критерієм сформованості регулятивної діяльності може стати здатність:

– обирати засоби для своєї поведінки;

– планувати, контролювати і виконувати дію за заданим зразком, правилом, з використанням норм;

– планувати результати своєї діяльності (володіти навичками результативного, процесуального та прогностичного самоконтролю);
– адекватно реагувати на труднощі і не боятися зробити помилку;
– починати і закінчувати свої дії в потрібний момент.

Найважливішим завданням учителя з розвитку регулятивної діяльності є навчити учнів адекватно оцінювати виконану ними роботу та виправляти помилки.

Основним критерієм сформованості комунікативної діяльності можна вважати комунікативні здібності дитини, що включають у себе:
– бажання вступати в контакт з оточуючими (мотивація спілкування «Я хочу!»);
– знання норм і правил, яких необхідно дотримуватися при спілкуванні з оточуючими;
– уміння організовувати спілкування, у тому числі вміння слухати співрозмовника, вміння вирішувати конфліктні ситуації.

Результатом формування пізнавальної діяльності є вміння учня:
– виділяти тип завдань і способи їхнього вирішення;
– здійснювати пошук необхідної інформації, яка потрібна для виконання завдання (розв’язання проблеми);
– розрізняти обґрунтовані і необгрунтовані судження;
– обґрунтовувати етапи вирішення навчального завдання;
– проводити аналіз і перетворення інформації;
– проводити основні розумові операції (аналіз, синтез, класифікації, порівняння, аналогія тощо);
– встановлювати причинно-наслідкові зв’язки;
– володіти загальним прийомом вирішення завдань;
– створювати і перетворювати схеми, необхідні для вирішення завдань;
– вибирати найефективніший спосіб вирішення завдання, виходячи з конкретних умов.

Під час оцінювання особистісних результатів діагностується сформованість внутрішньої позиції школяра, яка виявляється в емоційно –ціннісному ставленні до себе й навколишнього світу. Учитель не може залишити без уваги оцінювання моральних або, навпаки, аморальних суджень, вчинків учнів. Таке оцінювання відбувається в словесній формі, наприклад: «ти вчинив правильно», «ти – молодець» тощо. У процесі оцінювання учень у певній ситуації опиняється в позиції морального вибору. Завжди слід пам'ятати, що таке оцінювання має відбуватися у формі психологічної безпеки та емоційного комфорту для учнів.

Зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ» передбачає можливість формування та оцінювання всього спектру особистісних компетенцій.

У системі оцінювання велика увага акцентується на динаміці (індивідуальному поступу) освітніх досягнень учнів. Індивідуальний поступ –це різниця між результатами учня/учениці на початку (вхідна діагностика) і в кінці навчання (вихідна діагностика).

Об'єктами оцінювання навчальних досягнень школярів є ключові та предметні компетентності, а також динаміка (поступ) освітніх досягнень. При цьому об'єктами формувального оцінювання є як процес навчання учня, зорієнтований на досягнення визначеного очікуваного результату, так і сам результат навчальної діяльності на певному етапі навчання.

Традиційно процедура оцінювання була прерогативою вчителя. У нових умовах ситуація змінюється. До процесу оцінювання очікуваних результатів навчання долучається і сам учень. Мало того, навчання школярів оцінці власних результатів, досягнень своїх товаришів стає однією із цілей освіти. У початкових класах має відбуватися взаємодія вчителя і учня в процесі оцінювання освітніх результатів здобувачів освіти.

Під час оцінювання за точку відліку приймається не «ідеальний зразок», а необхідний для продовження освіти і реально досягнутий більшістю учнів опорний рівень освітніх досягнень. Досягнення цього

опорного рівня інтерпретується як навчальний успіх дитини, як виконання ним вимог державного стандарту.

Контроль та оцінювання навчальних досягнень здобувачів здійснюються на суб'єкт-суб'єктних засадах, що передбачає систематичне відстеження їхнього індивідуального розвитку в процесі навчання. За цих умов контрольно-оцінювальна діяльність набуває для здобувачів формувального характеру. Контроль спрямований на пошук ефективних шляхів поступу кожного здобувана у навчанні, а визначення особистих результатів здобувачів не передбачає порівняння з досягненнями інших і не підлягає статистичному обліку з боку адміністративних органів.

Упродовж навчання в початковій школі здобувані освіти опановують способи самоконтролю, саморефлексії і самооцінювання, що сприяє вихованню відповідальності, розвитку інтересу, своєчасному виявленню прогалин у знаннях, уміннях, навичках та їх корекції.

Оцінювання очікуваних результатів навчання здобувачів освіти в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» ґрунтується на таких принципах:

– позитивного підходу, де оцінювання орієнтується на рівень досягнень і поступ учня, не наголошуючи на його невдачах. Для досягнення реального впливу на результати навчання акцент повинен здійснюватися на стимулюючому та мотиваційну функції оцінки;

– чіткого визначення результатів навчання. Визначення очікуваних результатів навчання має відповідати критеріям (на етапі визначення мети – узагальнити всю наявну інформацію, встановити прийнятні терміни роботи, визначити достатність ресурсів, надати всім учасникам процесу ясні, точні, конкретні завдання);

– багатовимірне є ті. Оцінюватися мають одночасно всі визначальні складники поведінкової компетентності учнів: знання і вміння їх застосовувати; емоційно-ціннісне ставлення до себе, інших людей і навколишньої дійсності; сформованість конкретних умінь і навичок здорової і безпечної поведінки; фактична поведінка в реальних життєвих ситуаціях;

– урахування індивідуальних стилів навчання. Оцінка результатів має здійснюватися з урахуванням домінантних стилів навчання учнів (візуального, слухового, тактильного), а також з урахуванням різних видів компетентностей (мовної, логічної, музичної, просторово-візуальної, кінестетичної, внутрішньої міжособистіс-ної, природничої);

– адекватності інструментів. Система інструментів оцінювання (методів і способів) має відповідати навчальним завданням, об'єктам і суб'єктам оцінки, стилям навчання учнів і функціям оцінювання;

– дотримання балансу суб'єктів оцінювання. Сучасна концепція оцінювання передбачає, що тільки 20 % оцінювання здійснює вчитель, 50 % – сам учень і 30 % відбувається через взаємооці нювання .

Навчальні досягнення здобувачів освіти в 3-4 класах підлягають формувальному та підсумковому (тематичному і завершальному) оцінюванню.

Формувальне оцінювання має на меті: підтримати навчальний розвиток дітей; вибудовувати індивідуальну траєкторію їхнього розвитку; діагностувати досягнення на кожному з етапів процесу навчання; від-стежувати навчальний поступ учнів; вчасно виявляти проблеми й запобігати їхньому нашаруванню; аналізувати хід реалізації навчальної програми й ухвалювати рішення щодо корегування програми і методів навчання відповідно до індивідуальних потреб дитини; мотивувати прагнення здобути максимально можливі результати; виховувати ціннісні якості особистості, бажання навчатися, не боятися помилок, переконання у власних можливостях і здібностях.

У 4 класі критерії формувального оцінювання визначає вчитель/ учителька спільно з учнями відповідно до кожного виду навчальної діяльності учнів, спрямованого на досягнення певних результатів навчання та компетентностей учнів початкової школи, визначених Державним стандартом початкової освіти II циклу навчання (3-4 класи) й відповідних очікуваних

результатів, що зазначені в освітній програмі закладу загальної середньої освіти.

Формувальне оцінювання здійснюється за допомогою:

– педагогічного спостереження вчителя за навчальною та іншими видами діяльності здобувачів освіти;

– аналізу портфоліо учнівських робіт, попередніх навчальних досягнень учнів, результатів їхніх діагностичних робіт;

– самооцінювання та взаємооцінювання результатів діяльності учнів;

– оцінювання особистісного розвитку та соціалізації учнів їхніми батьками;

– застосування прийомів отримання зворотного зв'язку щодо сприйняття та розуміння учнями навчального матеріалу.

Результати формувального оцінювання відображаються в оцінних судженнях учителів/учнів/батьків, що характеризують процес навчання та досягнення учнів. Оцінні судження вчителя/вчительки мають бути об'єктивними, конкретними, чіткими, лаконічними, доброзичливими, слугувати зразком для формування оцінних суджень учнями. В оцінному судженні зазначають прогрес (поступ) учнів та поради щодо подолання утруднень (за їх наявності) у досягненні очікуваних результатів навчання відповідно до програмових вимог.

Підсумкове оцінювання передбачає зіставлення навчальних досягнень здобувачів з очікуваними результатами навчання, визначеними освітньою програмою. Здобувані початкової освіти проходять державну підсумкову атестацію, яка здійснюється лише з метою моніторингу якості освітньої діяльності закладів освіти та якості освіти.

З метою неперервного відстеження результатів початкової освіти, їхнього прогнозування та коригування можуть проводитися моніторингові дослідження навчальних досягнень на національному, обласному, районному, шкільному рівнях, а також на рівні окремих класів. Аналіз результатів моніторингу дає можливість відстежувати стан реалізації мети і завдань початкової освіти та вчасно приймати необхідні педагогічні рішення.

Однією зі складових підсумкового оцінювання є накопичувальна система – портфоліо учнів (портфель досягнень), що розуміється як колекція робіт і результатів учнів, яка демонструє його зусилля, поступ, прогрес, досягнення. З курсу «Я досліджую світ» це можуть бути: щоденники спостережень, оформлені результати мінідосліджень та міні-проєктів, інтерв'ю, аудіозаписи усних відповідей, творчі роботи, матеріали самоаналізу та рефлексії тощо. Крім того, можуть включатися й результати, досягнуті учнем у позаурочній навчальній діяльності.

Підсумкове оцінювання (тематичне, семестрове, річне) здійснюється за рівневою шкалою, а його результати позначають так: П – початковий, С – середній, Д – достатній, В – високий. Підсумкове тематичне оцінювання здійснюється за результатами виконання діагностичних робіт, розроблених на основі компетентнісного підходу, які можуть бути усними чи письмовими, у формі тестових завдань, у цифровій формі, у формі комбінованої роботи, практичної роботи, усного опитування тощо. Форми та види оцінювання, зміст завдань учитель/учителька добирає самостійно з урахуванням особливостей учнів класу. Обсяг діагностичних робіт з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» визначається з розрахунку прогнозованого часу на виконання окремих завдань учнями, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, їхньої готовності до виконання того чи іншого завдання. (У 4 класі тривалість виконання діагностичної роботи не повинна перевищувати 35 хв, додатково виділяється 5 хв на інструктаж.)

Орієнтирами для оцінювання навчальних досягнень учнів за різними його формами (формувальне, підсумкове) є окреслені в типових освітніх програмах очікувані результати навчання, об'єднані за галузями та проіндексовані відповідно до обов'язкових результатів навчання Державного стандарту початкової освіти.

Очікувані результати навчання слід використовувати для:

– встановлення цілей уроку, окремих видів діяльності учнів, вправ тощо;

– постійного спостереження за навчальним поступом учня/учениці з боку вчителів, батьків і самих учнів (при цьому особливості учня/учениці можуть впливати на темп навчання, внаслідок чого учні можуть досягати згаданих результатів раніше або пізніше від завершення зазначеного циклу чи рівня);
– поточного, зокрема й формувального, оцінювання;
– підсумкового оцінювання (для другого циклу навчання).

На основі очікуваних результатів навчання вчитель/учителька може формулювати індивідуальні результати навчання учня/учениці відповідно до опанування ним/нею конкретного вміння (наприклад, намагається визначати ключові слова, визначає ключові слова, впевнено визначає ключові слова тощо), таким чином відстежуючи поступ учня за конкретний проміжок часу.
Спостереження за навчальним поступом учнів та оцінювання цього поступу розпочинається з перших днів навчання дитини у школі і триває постійно. Невід'ємною частиною цього процесу є формування здатності учнів самостійно оцінювати свій поступ.

Форми організації контролю і оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти за інтегрованим курсом «Я досліджую світ»
Усне опитування потребує від учнів усного викладу засвоєного матеріалу. Це може бути монологічний виклад або фронтальне опитування. Монологічна форма усної відповіді для початкової школи не є поширеною. На уроках «Я досліджую світ» її можна використовувати, коли потрібно перевірити вміння давати характеристику об'єкту, що вивчається, явища в певному порядку, наприклад, характеристику природної зони на основі географічного підходу. При цьому характеризувати (описати) об'єкт може один або кілька школярів. Найчастіше використовують фронтальне опитування по тій чи іншій конкретній темі у формі бесіди, під час якої учні дають короткі обґрунтовані відповіді. Відповіді школярів оцінюють.

Письмове опитування полягає в проведенні різних самостійних, діагностичних робіт. Самостійна робота – невелика за часом (10-15 хв) письмова перевірка знань, умінь школярів за певного темою курсу. Така

робота може здійснюватися під час фронтального поточного або підсумкового контролю з досить великої теми. Особливою формою письмового контролю можуть бути графічні роботи: малюнки, знаково-символічні моделі (діаграми, схеми, креслення).

Тестування є особливою формою оцінювання, що передбачає вибір правильної відповіді з кількох запропонованих, написання дуже короткої відповіді, дописування букв, слів, доповнення частин схеми тощо. За допомогою цих нескладних завдань у результаті тестування вдається накопичувати значний статистичний матеріал, піддавати його математичній обробці, отримувати висновки в межах тих завдань, які використовують для тестової перевірки. Тестування може проводитися в усній чи письмовій формі. Письмова форма тестування забезпечує вищу об'єктивність, сприяє розвитку логічного мислення, глибшому осмисленню суті питання, привчає до точності, лаконічності відповідей.

Під час підготовки матеріалів для тестування слід дотримуватися таких основних правил:

1. Не можна включати відповіді, неправильність яких на момент тестування не може бути обґрунтована учнями.
2. Неправильні відповіді треба конструювати на основі типових помилок і робити правдоподібними.
3. Правильні відповіді серед усіх пропонованих розміщувати у випадковому порядку.
4. Запитання не повторюють формулювання підручника.
5. Відповіді на одні запитання не є підказками для відповідей на інші.
6. Запитання не повинні містити «пасток».

У формуванні тематичної оцінки враховують усі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми. Водночас проведення окремої тематичної атестації під час здійснення відповідного оцінювання не передбачається.

Семестрове оцінювання здійснюють на підставі тематичних оцінок. При цьому мають враховуватися динаміка особистих навчальних досягнень учня/учениці з предмета протягом семестру, важливість теми, тривалість її вивчення, складність змісту тощо.

Річне оцінювання здійснюють на підставі семестрових або скоригованих семестрових оцінок. Річна оцінка не обов'язково є середнім арифметичним від оцінок за I та II семестри. Під час виставлення річної оцінки мають враховуватися: динаміка (поступ) особистих навчальних досягнень учня/учениці з предмета протягом року; важливість тем, які вивчались у 1 та 2 семестрах, тривалість їхнього вивчення та складність змісту; рівень узагальнення й уміння застосовувати набуті протягом навчального року знання тощо. Відповідно до чинних нормативних актів і семестрова, і річна оцінки можуть бути скориговані.

Підсумкове оцінювання результатів навчання здобувачів початкової освіти на етапі закінчення початкової школи здійснюється у формі Державної підсумкової атестації, яку проводять для моніторингу якості освітньої діяльності закладів освіти та якості освіти.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Що є предметом оцінювання в початковій школі?

2. Яка процедура оцінювання досягнутих результатів?

3. Користуючись матеріалами курсу педагогіки, змісту державних стандартів, дайте відповідь на запитання: «Що розуміється під діагностуванням навченості школярів?».

Тема 15 Домашнє завдання як форма самостійної роботи учнів.

Мета. Формувати поняття: домашнє завдання, інтелектуальний розвиток, функціональні, поліфукціональні можливості домашніх завдань; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Домашні завдання.
2. Види та функції домашніх завдань

Тезаурус: домашнє завдання, інтелектуальний розвиток, функціональні, поліфукціональні можливості домашніх завдань.

Рекомендована література: 3, 4, 5, 9, 11, 12, 23, 24, 25, 26, 27.

Зміст лекції

Реалізація Концепції Нової української школи торкнулася не тільки мети та завдань, що стоять перед вітчизняною шкільною освітою, а й безпосередньо організації діяльності вчителя, навчально-пізнавальної діяльності учнів, а також такого компоненту педагогічного процесу, як домашнє завдання. У сучасних умовах пошук шляхів зміни цілей, форм, методів, обсягу домашнього завдання орієнтується на учня, будується з урахуванням інтересів, можливостей учня. Незважаючи на достатній резерв дидактичних можливостей домашнього завдання, у практичній діяльності цей потенціал учителі часом реалізують недостатньо.

Темп життя різко зростає, тому потрібно вже за шкільною партою вводити учня в цей ритм, і протягом сорока хвилин уроку він повинен дізнатися, засвоїти, осмислити, проаналізувати тощо. З іншого боку, повноцінний творчий підхід, глибоке дослідження несумісні з поспіхом: роздуми потребують часу, що виходить за рамки тривалості уроку та може бути його продовженням при виконанні домашнього завдання. Це протиріччя спонукає до думки про те, що домашні завдання потрібні, але варто змінити підхід до їхньої організації.

Особистісно-орієнтоване навчання визначає роль учня, його головне завдання не тільки у здобуванні знань про існуючі в навколишньому світі та в описаних моделях залежності, але й в оволодінні методологією творчого пошуку. Зауважимо, що навчання має пристосовуватися до процесу отримання фактів, а не до навчання учнів фактами. За висловлюванням відомого українського психолога і філософа С. Л. Рубінштейна, процес

накопичення знань і умінь називається вченням, а процес придбання здібностей – розвитком.

Одним із шляхів вдосконалення процесу навчання є впровадження нових форм організації та утримання домашніх завдань з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Різноманітність домашніх завдань – не самоціль, а один із засобів досягнення головної мети – інтелектуального розвитку учнів, формування якостей мислення, характерних для дослідницької діяльності і необхідних людині для повноцінного життя в суспільстві. Повнота, різнобічність і різноманітність змісту програмного матеріалу з інтегрованого курсу зумовлюють необхідність застосування різних видів домашніх завдань. У зв'язку із цим, спираючись на педагогічний досвід, виділимо наступні головні цілі вчителя:

– обґрунтування виду домашнього завдання залежно від досліджуваного матеріалу;

– правильне поєднання видів домашніх завдань у кожному класі.

Домашнє завдання – це одна з форм самостійної роботи учнів, що сприяє не тільки узагальненню, закріпленню та поглибленню знань, умінь і навичок учнів, а й розвитку творчої самостійності, здатності до самоосвіти та рефлексії. Його можна розглядати як специфічний педагогічний засіб організації та управління самостійною діяльністю учнів. Самостійна діяльність формується різними засобами, з яких найбільш поширеними є самостійна робота і домашнє завдання. Тобто домашнє завдання є однією з форм самостійної роботи учнів.

Організація самостійної роботи – відповідальна і складна робота кожного вчителя. Виховання активності і самостійності слід розглядати як складову виховання учнів. Самостійна робота не самоціль. Вона є засобом у досягненні глибоких і міцних знань учнів, засобом формування в них активності й самостійності як рис особистості, розвитку їхніх розумових здібностей. Самостійна робота сприяє поглибленню та розширенню знань,

формуванню інтересу до пізнавальної діяльності, оволодінню прийомами процесу пізнання, розвитку пізнавальних здібностей.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що «індивідуальні завдання, контрольні заходи, що сплановані й організовані для досягнення визначених результатів навчання, входять до єдиного комплексу освітніх компонентів освітньої програми. Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає: самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей)».

Саме в самостійній діяльності відбувається складний процес формування особистості, що характеризується якісною зміною самої діяльності, в якій людина виступає як суб'єкт. Отже, самостійна робота призначена не тільки для оволодіння навчальними дисциплінами, а й для розвитку здатності брати на себе відповідальність, самостійно знаходити конструктивне рішення проблеми тощо.

До основних принципів самостійної роботи учнів належать: комплексність, безперервність, системність, відповідність, що визначає характер і вид джерел інформації, форми та методи інформаційного забезпечення самостійної роботи.

Самостійна домашня робота учнів – найважливіша частина навчального процесу. Вона тісно пов'язана з навчанням у школі та його природним продовженням. У процесі самостійної індивідуальної робо ти закріплюється навчальний матеріал, отриманий школярами на уроці. В учнів удосконалюються вміння, навички та звички самостійної навчальної роботи, формується готовність долати труднощі, гартується відповідальність та дисциплінованість.

Домашнє завдання (або домашня робота) – це не лише завдання вчителя (повторити, прочитати, розв'язати тощо) за попередньою, поточної або

наступною темою, а особлива форма навчання, що тісно пов'язана зі шкільними уроками і має свої переваги та недоліки порівняно з ними.

Недоліки:

– неможливість контролю та допомоги з боку вчителя під час виконання домашнього завдання;

– слабо виражена можливість групової та командної роботи;

– відсутність можливості контролювати час і тривалість виконання завдання.

Переваги:

– максимально комфортні умови для роботи учня, оскільки він працює вдома в зручний для себе час;

– можливість індивідуального навчання, коли кожен учень не тільки виконує індивідуальне завдання, а й сам процес виконання завдання не залежить від інших учнів.

Отже, домашнє завдання сповна відповідає вимогам індивідуального навчання і дає змогу впровадити елементи індивідуального навчання в заклади загальної середньої освіти, де повна загальна середня освіта може також «здобуватися за сімейною (домашньою) формою. У разі здобуття освіти за сімейною (домашньою) формою за бажанням учня та/або його батьків складається індивідуальний навчальний план, що є складовою індивідуальної освітньої траєкторії учня».

Домашні завдання з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є обов'язковим компонентом освітнього процесу. Вони спочатку визначаються на уроці та, пройшовши через самостійну роботу учнів, знову стають предметом розгляду й перевірки у школі. Домашні завдання є природним продовженням уроків і сполучними ланками між ними. Те, що дається на одному уроці, відтворюється й засвоюється в домашніх умовах, а потім знову використовується на наступному уроці як обов'язкова передумова для засвоєння нового.

Добре засвоєний матеріал у позаурочний час слугує основою для подальшого просування учнів в оволодінні компетентностями. Від успішного

виконання домашнього завдання залежить успішність проведення майже кожного наступного уроку. Під час виконання домашніх завдань учням надається більша самостійність в роботі, коли вони можуть працювати кожен у своєму темпі, використовуючи різні способи для запам'ятовування досліджуваного, приділяючи окремим видам завдань більше уваги (наприклад, розв'язання завдань кількома способами, проведення додаткових спостережень тощо). Домашні завдання сприяють розвитку здібностей, нахилів і обдарувань учнів.

У теперішній час значно розширюються та видозмінюються функції освіти як важливого чинника соціальної стабільності,
виховання творчої, вільної, активної та відповідальної особистості, що в свою чергу віддзеркалюється на функціях домашньої навчальної роботи.

Для забезпечення розв'язання освітніх та навчальних завдань можна виокремити такі функції домашніх завдань:

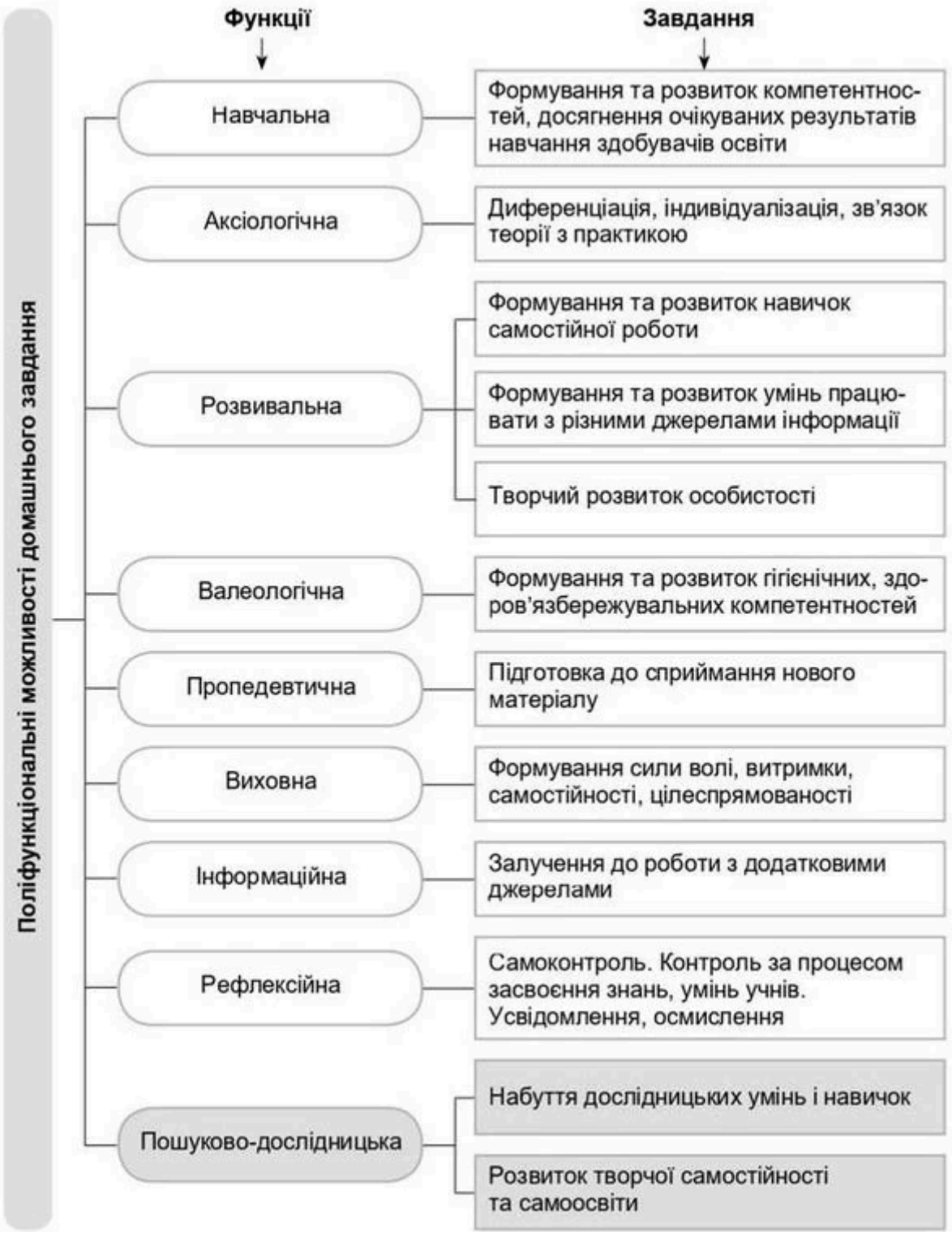

Рис. 15.1 Функції та завдання домашніх завдань

Найважливіші функції, які реалізує домашня навчальна робота відповідно до свого призначення. Насамперед це поглиблене засвоєння і закріплення знань, умінь і навичок - навчальна функція. Як відомо, будь-яка навичка стає міцною лише після достатньої кількості вправ, число яких

залежить від особливостей матеріалу і від індивідуальних особливостей учнів. Одні учні досягають необхідних результатів уже на уроці, а вдома лише контролюють вправами якість навички. Іншим вдома потрібно за допомогою інструкції в підручнику або зошиті ще раз пройти всі етапи формування досвіду і неодноразово виконати вправи.

На уроці матеріал не засвоюється однаково міцно усіма учнями. «Один швидко розбирається в суті закону, теореми, правила і майже одразу запам'ятовує головне, істотне; інший добре розуміє навчальний матеріал при першому сприйнятті, але швидко забуває; третій не вміє відразу виділити і запам'ятати істотне, головне, цього він домагається лише вдома, повторюючи ще раз матеріал за підручником, конспектом». Щоб домашня навчальна робота дала користь і не заподіяла шкоди, вона не повинна бути копією того, що було на уроці. У зв'язку із цим В. О. Сухомлинський писав: «Школи розумові зусилля не повинні направлятися тільки на закріплення в пам'яті, на заучування. Припиняється осмислення - припиняється і розумова діяльність, починається зубріння ...». «Зубріння згубно відбивається на моральному обличчі вихованця. Виконуючи день у день протягом багатьох років цю важку, але безглузду роботу, учень отримує неправильне уявлення про розумову діяльність взагалі, ненавидить вчення. Зрештою він перестає працювати».

Інша функція домашньої самостійної роботи – формування самостійності в навчально-пізнавальній діяльності (розвивальна функція). Щоб успішно впоратися з виконанням домашньої роботи, учень повинен володіти загальними навчальними вміннями і навичками, передусім - уміннями планувати свою роботу, розподіляти її в часі, працювати з книжкою, контролювати себе тощо. З іншого боку, ці вміння і навички формуються в процесі самостійної навчальної роботи. Найважливіше те, що самостійність у навчально-пізнавальної діяльності є умовою формування самостійності як риси особистості.

Виховання морально-вольових якостей є також однією з найважливіших функцій домашньої навчальної роботи. Це виховна функція. Так, систематичне виконання у визначений термін завдання привчає до відповідальності, старанності, акуратності, виховує працьовитість. Однак, як показує практика, реалізація цієї функції є найважчим завданням, тому що вже в п'ятому класі частина учнів перестають виконувати домашні завдання. Відомо, що виховні можливості будь-якої діяльності реалізуються, якщо учні беруть активну участь у ній, виконують її з бажанням. Щоб ставлення до виконання домашнього завдання було активним, потрібно, щоб воно було педагогічно продуманим і включало елементи творчості.

Отже, розвивальна функція домашньої навчальної роботи тісно пов'язана з її виховною функцією. Виділяти різні функції домашньої навчальної роботи можна лише умовно. На практиці вони тісно пов'язані, взаємопроникають і взаємозумовлюють одна одну. Слід зазначити також, що функції домашньої навчальної роботи мають свою специфіку в різних вікових групах. У початкових класах зміст, характер і форма домашнього завдання, методика його виконання і, особливо, перевірка (щоденна перевірка письмових робіт у 3-4 класах) містять елементи, насамперед спрямовані на виховання охайності, працьовитості, відповідальності учнів.

Функціональні можливості домашньої навчальної роботи успішно реалізуються лише за певних умов: забезпеченні різноманітності видів домашніх завдань з метою формування в учнів пізнавального інтересу до виконуваних завдань і актуалізації мотивів навчання; коректному педагогічному керівництві й контролі з боку викладачів і батьків; дотриманні вимог дидактичних принципів.

За дидактичною метою всі функції домашніх завдань можна розділити на такі групи: освітня, виховна, розвивальна, що повинні реалізовуватися з використанням різноманітних методів. Домашня робота виконує зазначені функції тільки в разі відповідної організації.

Усі функції домашнього завдання взаємопов'язані між собою. Наприклад, реалізація розвивальної функції, виражена в творчому розвитку особистості, включає в себе реалізацію інших завдань, таких як розвиток особистого підходу до досліджуваного матеріалу, осмислення, формування навичок самостійної роботи, індивідуалізації тощо.

Різноманіття функцій домашнього завдання зумовлює існування досить великої кількості видів домашніх завдань, які класифікують за такими критеріями:

– за дидактичними цілями та завданнями (вивчення нового матеріалу; засвоєння нових знань; застосування знань, навичок і умінь; узагальнення та систематизація знань; перевірка знань, навичок, умінь; комбіновані роботи, що мають кілька дидактичних цілей);

– за характером пізнавальної діяльності учнів (за зразком, реконструктивні, частково - пошукові, дослідницькі);

– за рівнем самостійності учнів (завдання за зразком; завдання із зазначенням до їхнього виконання; завдання варіативного характеру; завдання творчого характеру);

– за формою організації (групові, фронтальні, індивідуальні);

– за тривалістю виконання (регламентовані і без встановленого терміну виконання);

– за ступенем індивідуалізації (загальні, диференційовані та індивідуальні).

На практиці використовують різні види домашньої навчальної роботи: робота за текстом підручника (читання, розуміння матеріалу, ознайомлення з новим текстом, виписування незрозумілих понять, виразів, формування запитань); виконання письмових і графічних робіт (написання відповідей на запитання, запропонування шляхів розв'язання проблеми, виготовлення схеми, малюнка, заповнення контурних карт, складання хронологічних таблиць історичних подій, кросвордів тощо); виконання усних вправ (підбір прикладів із життя, підготовка виступу, повідомлення, інформації про об'єкт чи явище тощо); самостійна практична робота, яка потребує певних

спостережень (за погодою, рослинами, тваринами, вивчення рельєфу місцевості, водойм, явищ природи тощо); виконання різноманітних вправ і розв'язання задач; читання науково-популярних статей дитячих журналів; проведення дослідів; виготовлення моделей тощо.

За формою організації домашні завдання можуть бути індивідуальними та груповими. Індивідуальні домашні завдання можуть переслідувати різні цілі. Якщо учень проявляє інтерес до предмета, то завдання повинні допомогти поглибити знання із цього предмета, якщо учень інтересу до предмета не проявляє, то мета завдань - привернути увагу до предмета. Крім того, вони можуть бути спрямовані на розвиток індивідуальних особливостей учнів, на ліквідування прогалин у навчальних досягненнях тощо.

Нині широко застосовують групові домашні завдання. Вони вносять у домашню навчальну роботу громадське забарвлення, сприяють вихованню колективізму, дружби. Під час виконання групових домашніх завдань кожен учень виконує певну частину загального завдання і разом з іншими членами групи відповідає за його повноту та якість.

Культура навчальної праці з виконання домашніх завдань включає в себе дотримання і виконання ряду правил і вимог, що ґрунтуються на психолого-педагогічних закономірностях навчально-пізнавальній діяльності. Сюди входять уміння роботи з підручником, прийоми активного відтворення досліджуваного матеріалу, прийоми самоконтролю, прийоми раціональної навчальної праці та ін. Велику увагу техніці домашнього навчання приділяє відомий педагог І. Ф. Харламов. Зокрема, він виявив основні правила домашньої навчальної роботи.

Правило 1. Процес осмислення і засвоєння знань повинен носити розосереджений характер. «Це означає, що для всебічного осмислення і міцного засвоєння програмного матеріалу слід вдумливо вчити уроки не в один «присід», а звертатися до їхнього вивчення кілька разів протягом деякого часу. Тільки за цієї умови в пам'яті залишається «глибоко вторований слід», а знання зберігаються на довгий час». Як писав М. А. Данилов: «На

кожному етапі засвоєння знань до відомого приєднується невідоме, до головного і суттєвого, що було розкрито на попередньому етапі, приєднується похідне, менш істотне, але теж важливе для обґрунтування знань про предмет, що вивчається».

Правило 2. Домашнє завдання потрібно виконувати в день їх отримання. Встановлено, що сприйнятий на уроці новий навчальний матеріал найшвидше забувається в перший час (перші 10-12 годин після сприйняття). Німецький психолог Г. Еббінгауз (1850-1909) сформулював навіть особливий психологічний закон, згідно з яким завчений, але не повторюваний матеріал швидше забувається в перші години після його сприйняття, тож, що в ці години зберігається в пам'яті, в подальшому забувається повільніше.

Згадане психологічне явище І. Ф. Харламов пояснює з точки зору фізіології. Відомо, що новоутворені нервові зв'язки неміцні й легко гальмуються. Найпотужніше гальмування проявляється одразу після сприйняття як процесу утворення тимчасової зв'язку. Тому забування відбувається найбільш інтенсивно одразу ж після сприйняття. Отже, щоб запобігти забуванню матеріалу, засвоєному на уроці, слід провести роботу щодо його закріплення в день його сприйняття.

Правило 3. Під час виконання домашніх завдань потрібно створити психологічний настрій на їхнє акуратне виконання і міцне засвоєння матеріалу, що вивчається. Для цього потрібно детально продумати ту мету, яку потрібно досягти під час виконання домашнього завдання. «Щоб зробити цей настрій більш дієвим, мету корисно проговорити кілька разів вголос, щоб вона більш міцно закріпилася в свідомості й перетворилася на уявну «програму дій».

Правило 4. «Якщо домашнє завдання включає в себе засвоєння матеріалу за підручником і виконання різних вправ, то його підготовку потрібно починати з роботи над підручником. Порядок роботи з підручником такий: спочатку потрібно пригадати те, що залишилося в пам'яті від уроку. Потім слід звернутися до вдумливого читання параграфа підручника,

виділяючи в ньому найважливіші положення, правила, висновки, прагнучі до їхнього глибокого осмислення і засвоєння. Після цього потрібно застосувати прийоми відтворення й самоконтролю: переказ матеріалу вголос, відповіді на запитання підручника». Така методика ефективна переважно у молодших і середніх класах. Значний за обсягом і порівняно важкий навчальний матеріал доцільно розбивати на смислові частини, кожну з яких повторювати й відтворювати окремо з перервою 5-10 хвилин.

Правило 5. Перед виконанням практичних завдань слід уважно подивитися ті вправи, які виконували по темі, яку вивчали на уроці. Це допомагає учням установити зв'язок домашньої роботи з тренувальними вправами в класі й самостійно виконати завдання. Слід звернути увагу на специфічні особливості виконання творчих робіт (написання творів, рефератів та ін.), які полягають у розосередженні в часі й розчленуванні на низку етапів.

Правило 6. «Між підготовкою домашніх завдань з окремих предметів потрібно робити перерви в 10-15 хвилин для відпочинку і психологічного перемикання на інший вид діяльності. Встановлено, що після сприйняття і засвоєння матеріалу, що вивчається, процес його закріплення в свідомості учнів триває і після того, як навчальна робота припиняється. Це «приховане затвердіння» знань відбувається протягом 10-20 хвилин, що і спонукає до згаданої перерви».

Правило 7. Під час перерви слід спокійно погуляти на свіжому повітрі, виконати легку фізичну роботу тощо. Не можна допускати сильних зовнішніх впливів, зокрема, дивитися телевізор, дискутувати тощо. Це пов'язано з фізіологічними закономірностями, які полягають у тому, що наступне за сприйняттям сильне подразнення спричиняє появу в мозку нових вогнищ збудження, що призводять до гальмування тих, що утворилися.

Правило 8. Домашнє завдання слід виконувати щодня в один і той самий час і на постійному місці. «Не вважайте це правило дуже дріб'язковим.

Якщо є звичка до певного місця роботи, то вам досить лише сісти за стіл, щоб негайно відчути бажання взятися за справу».

Правило 9. «Після підготовки домашніх завдань до уроків, які були сьогодні, потрібно зробити 20-30-хвилинну перерву і повторити матеріал до занять на завтрашній день із застосуванням прийомів самоконтролю, здійснюючи таким чином розосереджене засвоєння знань».

Правило 10. Перед сном варто побіжно повторити вивчений матеріал. Це сприяє подальшому перебігу уві сні внутрішньомолекулярних процесів у клітинах головного мозку.

Щоб використовувати ці правила в процесі виконання домашньої роботи, потрібна систематична робота щодо їхнього осмислення і учнями, і вчителями. Така робота повинна включати в себе етапи: формування потреб і мотивів, які стимулюють засвоєння правил раціональної організації домашньої розумової праці; формування умінь раціональної організації розумової праці вдома; формування умінь самоконтролю; вдосконалення сформованих умінь.

Важливим етапом організації домашнього завдання є контроль, що дає змогу зрозуміти, чи досягнуто поставлені цілі. Домашня робота учнів є частиною освітньої діяльності, що підлягає систематичній діагностиці та моніторингу. Учні мають знати, що їхню домашню роботу буде обов’язково перевірено.

Техніка перевірки повинна змінюватися, щоб не провокувати учнів замість регулярного виконання домашніх завдань пристосовуватися до методики перевірки завдань учителем. Зокрема, техніка перевірки домашніх завдань залежить від виду поставленої проблеми в цих завданнях. В організаційному плані для перевірки домашніх завдань можна використовувати різні прийоми.

Учитель перевіряє домашні завдання всіх учнів під час освітнього процесі та в позаурочний час, оскільки перевірка письмових робіт потребує багато часу. Перевірка виконання завдань учнями молодшого шкільного віку

має бути системною і своєчасною, оскільки цього потребує формувальне оцінювання (потрібно невідкладно усувати прогалини, недоліки у навчанні та пояснювати учневі його помилку, способи її усунення тощо).

Зовнішній контроль виконання домашнього завдання повинен поєднуватися із самоконтролем. Для розвитку в учнів уміння самостійно оцінювати результати виконаного домашнього завдання можна використовувати такі прийоми:

– Назвіть ті завдання, ...

а) з якими не впоралися. Як Ви думаєте, чому Ви не змогли виконати ці завдання?

б) які виконували за допомогою залучення додаткових джерел інформації. На якому етапі була потрібна допомога? Чи зможете Ви наступного разу впоратися з таким типом завдання самостійно?

в) що не викликають у Вас труднощів.

– Продовжте речення: «Найважчим для мене було ...».

– Запропонуйте своє домашнє завдання з відповідної теми. Обґрунтуйте свій вибір.

– «Аналіз домашнього завдання». Його суть полягає в тому, що учні повинні описати спосіб його виконання, структуру (послідовність), виокремити використанні факти тощо.

Учитель у процесі організації роботи з домашнім завданням повинен здійснити:

– планування домашнього завдання учнів (визначення мети);

– відбір змісту відповідно до мети (вибір видів, форм організації);

– контроль діяльності учнів з подальшим коригуванням для досягнення цілей.

Учні при цьому мають виконати:

– планування своїх дій (вибрати свої цілі, визначити методи їхнього досягнення);

– організацію діяльності (об’єднати всі свої ресурси для розв’язання поставленого завдання);

– управління своєю діяльністю (здійснити самоконтроль з подальшим коригуванням).

Мета кожного домашнього завдання визначається змістом конкретного уроку. Зміст кожного уроку «Я досліджую світ» зазвичай не є автономним, він розвивається з опорою на раніше вивчене, готуючи базу для освоєння нових знань, що зумовлено логікою побудови інтегрованого курсу. Тому вчитель повинен робити логічні переходи від одного уроку до іншого (мотивація, проміжний контроль тощо). Саме такі логічні переходи реалізує домашнє завдання, яке є сполучною ланкою між попереднім і наступним (майбутнім) уроками. Водночас кожен урок слід розглядати не ізольовано від попередньої навчальної теми, а в логічному зв'язку з нею. За таких умов взаємозв'язок уроків та домашніх завдань постає як єдиний цілісний процес.

Із впровадженням Концепції Нової української школи перелік видів домашніх завдань доповнився завданнями освітнього (наприклад, тими, що властиві інтегрованим домашнім завданням), розвивального (наприклад, творчі домашні завдання), пошуково-дослідницького (наприклад, навчально-дослідні домашні завдання, домашні твори, есе, дослідні проекти), виховного (формування рефлексії учнів у процесі виконання домашнього завдання) характеру. Для виконання дослідних і творчих домашніх завдань учневі потрібно залучення знань не тільки з освітніх галузей інтегрованого курсу «Я досліджую світ», а й з інших навчальних предметів (наприклад, інформатики, математики, української мови тощо). Найповніше ця функція реалізується в комплексних дослідженнях домашньої роботи з певної проблеми.

Ефективність домашнього завдання залежить від мотивації учнів до його виконання та ступеня усвідомлення учнями значущості майбутньої діяльності. Цього можна досягти, використовуючи такі прийоми: включення учнів у спільну творчу діяльність, активну участь учнів у плануванні та організації домашнього завдання, делегування керівництва учням у груповий

діяльності, забезпечення об’єктивної оцінки процесу і результату виконання домашнього завдання та заохочення їх за успішне виконання завдання тощо.

Умовами успішного функціонування методичної системи домашніх завдань є:

– цілісність навчального процесу (взаємозв’язок уроку та виконання домашнього завдання);

– перехід від обов’язкового зовнішнього контролю над виконанням домашнього завдання та його оцінювання до самоконтролю, само-оцінювання залежно від віку учнів;

– доступність і дозованість домашнього завдання;

– диференціація домашнього завдання;

– включення в зміст домашнього завдання евристичних методів.

Домашня робота дає змогу кожному учневі працювати в своєму індивідуальному темпі; допомагає розвинути самостійність; є хорошим засобом для закріплення матеріалу, вивченого на уроці; сприяє поглибленню та зміцненню знань учнів; привчає їх до самостійного мислення й застосування отриманих знань. В. В. Давидов зазначає: «Домашня робота відіграє важливу виховну роль. Змушуючи учнів самостійно виконувати повсякденні обов’язки, ця робота формує їхню волю і характер, розвиває систематичність, точність, ініціативу, винахідливість, зміцнює віру в свої сили, виховує позитивне ставлення до праці».

У процесі організації домашньої самостійної роботи учнів рекомендовано керуватися такими вимогами:

– підготовка учнів до виконання домашніх завдань (інструктаж з виконання домашнього завдання) повинна здійснюватися саме на уроці;

– поєднувати завдання мінімум (обов’язкові для виконання) та за-вдання-максимум (для добровільного виконання) учнями;

– матеріал для самостійної домашньої роботи потрібно ретельно дібрати, чітко роз’яснювати цілі і зміст завдання, що має виконуватися,

– зміст домашніх задавань має бути доступним. Учитель під час їхнього формування може вживати тільки ті поняття, які учням вже знайомі. Пояснення домашнього завдання повинно відповідати рівню розвитку учнів, так само, як і ступінь складності самого завдання. Але при цьому не можна робити їх надмірно легкими;

– обсяг домашніх завдань має бути необхідним для закріплення вивченого матеріалу і набуття міцних навичок та оптимальним, щоб не перевантажувати дітей, не порушувати режиму праці та відпочинку, не призводити до перевтоми, а отже, щоб не погіршувати стан здоров'я дитини;

– домашнє завдання зазвичай органічно пов'язане з темою уроку. У разі домашніх завдань, які мають на меті випереджувальний аспект - «мозкову атаку» тощо, вчитель повинен ретельно роз'яснити учням його мету та зміст;

– під час складання домашніх завдань варто звертати увагу на володіння учнями необхідною технікою роботи. Якщо вони нею не володіють, то потрібно пояснити і повправлятися в ній;

– проводити на уроці обов'язкову роботу над помилками в домашніх завданнях;

– за необхідності консультувати батьків або осіб, що їх замінюють, про доцільність допомоги дітям в їхній самостійній роботі;

– створити «куточок школяра» (розклад уроків, режим дня тощо);

– привчати дітей визначати послідовність виконання завдань з усіх предметів, розподіляючи час на цю роботу; виконувати спочатку важкі завдання, потім легкі, спочатку закріплювати, повторювати правила, висновки, а потім виконувати безпосередньо завдання; робити перерву для відпочинку, систематично перевіряти й оцінювати результати своєї роботи;

– привчати дітей у домашніх умовах регулярно читати книжки, виконувати вправи з метою вироблення міцних умінь і навичок.

– за умови досконалого оволодіння навчальним матеріалом не задавати домашніх завдань.

Інструктивно-методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо викладання навчальних предметів у початкових класах розкривають методичні та організаційні аспекти використання домашніх завдань в освітньому процесі.

В умовах компетентнісно орієнтованого навчання посилена увага до роботи з формування навичок самоорганізації й самонавчання, уміння виокремлювати серед потоку інформації ту, що цікавить найбільше, яка потрібна для виконання певного навчального завдання тощо. У зв'язку із цим зростає актуальність самоосвітньої діяльності учнів у позаурочний час. Її зміст, характер, форми роботи скеровує вчитель через пропозицію дидактично доцільних домашніх завдань, починаючи з 2-го класу. Домашні завдання мають забезпечувати диференціацію освітнього процесу з урахуванням вікових та індивідуальних психофізичних особливостей здобувачів освіти, їхніх пізнавальних інтересів та готовності самостійно виконувати те чи інше завдання.

Під час вибору домашнього завдання, визначення його обсягу важливо враховувати часові затрати дитини на виконання, сумарний час виконання домашніх завдань з різних предметів вивчення у співвідношенні з Державними санітарними вимогами, якими визначено, що учень 2-го класу може витрачати протягом дня на виконання домашнього завдання максимум 40 хвилин, 3-го класу - 70 хвилин, 4-го класу -90 хвилин.

Поряд із дидактичною доцільністю домашні завдання мають бути цікавими і посильними для учнів, формувати в них упевненість і відповідальність за власні дії, розвивати творчість та ініціативність. З метою підготовки матеріалів для навчальних проектів варіантами домашніх завдань може бути ознайомлення з довідковими матеріалами в бібліотеці, спостереження і замальовки/фотографування результатів спостережень тощо, інтерв'ю батьків/друзів тощо.

Рекомендовано визначати дітям термін виконання завдання (до наступного уроку; через тиждень/два тижні). Враховуючи вікові особливості

учнів, максимальним терміном виконання домашнього завдання може бути 2 тижні. Зазвичай такий термін дається для підготовки до позакласного читання, представлення групового навчального проекту тощо. Домашні завдання можуть передбачати роботу з електронними освітніми ресурсами, які є в арсеналі закладу освіти, учителя, учнів. Такі завдання мають відповідати програмовій темі, яка опановується. Також має бути відпрацьована техніка роботи з подібними навчальними матеріалами в умовах навчання в класі.

Алгоритм оцінювання виконання домашніх завдань такий самий як під час формувального оцінювання, запропонованого у методичних рекомендаціях щодо орієнтовних вимог до оцінювання навчальних досягнень учнів. Результатами формувального оцінювання виконання домашніх завдань повинні відображатися в оцінних судженнях учите-лів/учнів/батьків, що характеризують процес навчання та досягнення учнів. В оцінному судженні потрібно зазначати прогрес учнів, поради щодо подолання ускладнень (за їхньої наявності) у досягненні очікуваних результатів навчання відповідно до програмових вимог. Домашні завдання зі стислим описом змісту та способу його виконання фіксуються у відповідній графі класного журналу. На вихідні, святкові та канікулярні дні домашні завдання не задають.

Для виконання домашніх завдань учителі разом з учнями можуть підготувати певні алгоритми (пам’ятки), наприклад: «Як здійснити та описати дослідження», «Як підготувати презентацію до проекту» тощо.

Для виконання домашніх завдань можна використовувати додаткові зошити з друкованою основою з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», що разом з підручником становлять єдиний навчальний комплект. Функції учнівських зошитів різноманітні. Виконання письмових завдань, зокрема вправ проблемного, дослідницького та творчого характеру сприяє когнітивному розвитку учня, пізнанню закономірностей певної галузі, засвоєнню програмового матеріалу.

За такої організації перевірки письмової роботи в учнів формуються вміння здійснювати самоперевірку, надавати взаємодопомогу, за потреби – користуватися довідковою літературою, насамперед словниками, енциклопедіями.

Перевірка домашнього завдання проводиться в ході індивідуального, групового, фронтального опитування, бесід під час вивчення нового матеріалу, його закріплення та повторення. У процесі перевірки знань, умінь і навичок школярі долучаються до коментування, виконання самостійних діагностичних робіт.

Включення в домашнє завдання вправ на складання «ланцюжків» завдань (завдання-аналога тієї, що є, завдання-узагальнення, завдан-ня-конкретизації, завдання, розв'язуваного тим самим способом, що й основне завдання), вправ на пошук різних способів виконання завдання з подальшим їхнім оцінюванням і вибором найраціональнішого дає змогу реалізувати заключний етап розв'язання задачі, який учителі майже не використовують на уроці, але він відіграє велику роль у розвитку учнів. Учитель може організувати роботу з виконання такого домашнього завдання із застосуванням групової форми. Домашні завдання можуть бути представлені у формі тесту, що сприяє заощадженню часу його виконання та перевірку.

З метою діагностики засвоєння теми можна пропонувати учням класу виконати домашню діагностичну роботу. Такі домашні діагностичні роботи можуть бути запропоновані учням у декількох варіантах, з яких учень вибирає той, який в змозі виконати. Інноваційними видами домашнього завдання є: діагностувальні домашні завдання, діагностичні роботи, проектні завдання, спостереження, лабораторні роботи та домашні досліди (експерименти).

Різноманітні комп'ютерні засоби навчання (програми-тренажери, електронні підручники, електронні енциклопедії, збірники завдань тощо) створюють додаткові можливості для формування в учнів ключових

і предметних компетентностей та різних способів діяльності під час виконання домашніх завдань, відкривають нові перспективи для конструювання завдань нестандартних видів. Але застерігаємо, що користуватися інтуїтивними міркуваннями, нехтувати науковим обґрунтуванням використання комп'ютерних засобів навчання може негативно позначитися на виконанні домашніх завдань.

Диференційовані та індивідуальні, щоденні та перспективні домашні завдання, що дають змогу здійснювати вибір рівноцінних завдань і запланованого рівня засвоєння навчального матеріалу сприяють зменшенню перевантаження учнів, володіють значним дидактичним потенціалом.

Використання розглянутих видів домашнього завдання дає змогу підвищити ефективність методики організації домашнього завдання, яка включає такі етапи:

1. Планування (визначення цілей і функцій домашнього завдання з урахуванням взаємозв'язку з навчальною метою майбутнього уроку).
2. Мотивація (вибір прийомів, які стимулюють діяльність учнів з виконання домашнього завдання).
3. Організація (вибір виду домашнього завдання, засобів його організації, визначення термінів виконання).
4. Контроль і самоконтроль (співвіднесення цілей і отриманих результатів, оцінювання діяльності учнів, рефлексія учнем своїх дій і самооцінювання).

Отже, домашнє завдання – це реалізований у варіативних умовах (місце, прийоми, засоби, час пред'явлення, виконання та перевірки) комплекс самостійно виконуваних завдань, який визначається змістом навчання, різними видами діяльності вчителя та учнів. Таке розуміння домашнього завдання дає змогу розглянути його у взаємозв'язку з усіма компонентами освітнього процесу і тим самим підсилити можливості домашнього завдання у викладанні інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Необхідність домашніх завдань зумовлена тим, що знання, навички й уміння засвоюються не одразу, а через періодичне повторення. Крім того,

лише в домашній роботі учень може якнайкраще виявити, випробувати свої можливості, набути уміння самостійно вчитися, переборювати труднощі. Домашні завдання мають бути цікавими індивідуальними та командними проектами, які діти із задоволенням реалізовуватимуть поза школою, без ризиків здоров'ю, мотивації та стосункам.

Домашнє завдання за правильного використання може бути потужним навчальним засобом, що збільшує взаємозв'язок усіх компонентів освітнього процесу та надає додаткові можливості для позашкільного навчання, контролю й корегування, за рахунок чого підвищується якість освіти. У разі використання індивідуальних домашніх завдань для кожного учня можна говорити про включення елементів індивідуального навчання в освітній процес у закладах загальної середньої освіти.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. До переваг технології колективного взаємонавчання належить: А широке застосування тестових завдань Б підвищена відповідальність не тільки за свої успіхи, а й за результати колективної праці В самостійна робота учнів

Г чітка постановка перед учнями навчальних цілей і завдань

2. Метод контролю знань, застосований учителем для систематизації та перевірки знань кожного учня за рахунок отримання відповідей на низку послідовних запитань, які зображуються графічно, називається:

А фронтальною усною перевіркою Б письмовою роботою В домашньою роботою

Г складанням і заповненням графічних таблиць

3. Домашня робота – це ...

А форма організації добровільної роботи учнів поза уроком під керівництвом вчителя для збудження та прояви у дітей пізнавальних інтересів і творчої

самодіяльності в розширенні та доповненні освітньої програми Б форма організації учнів для виконання поза уроком обов'язкових, пов'язаних з вивченням курсу практичних робіт за індивідуальним або груповим завданням вчителя

4. Форма навчально-виховної роботи, що проводиться поза урочний час з метою проведення спостережень, пов'язаних з вивченням різних предметів, явищ і процесів у природних або штучно створешіх умовах, має назву:

А прогулянка Б екскурсія

В заняття на навчально-дослідній ділянці Г домашня робота

5. До обов'язкових форм навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» належить:

А домашня робота Б екскурсія В факультатив Г урок

Тема 16 Освітня програма закладу загальної середньої освіти: алгоритм та методика розроблення.

Мета. Формувати поняття: освітня програма, річний план,типовий навчальний план, календарно-тематичне планування; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекці

1. Освітня програма
2. Типовий навчальний план
3. Річний план
4. Календарно-тематичне планування

Тезаурус: освітня програма, річний план, типовий навчальний план, календарно-тематичне планування.

Рекомендована література: 4, 5, 9, 11, 12, 14, 18, 20, 22, 26, 27.

Зміст лекції

Одним з видів професійної діяльності вчителя є складання освітньої програми в рамках попередньої підготовки до здійснення освітнього процесу в тій чи іншій предметній галузі. Мета такої діяльності – представити

навчальний предмет у цілісному вигляді: його цілі, зміст, тематичне планування, матеріальні засоби, необхідні для його реалізації тощо.

Підготовка та планування є найважливішою складовою ефективного викладання (навчання). Викладання потребує логічного поєднання знань змісту, навчальних стратегій, тактики управління в класі. Підготовка до уроку та планування навчальної діяльності відіграють важливу та вирішальну роль у розвитку цих речей. Підготовку слід розглядати як інвестицію, що окупиться в довгостроковій перспективі.

Освітня програма закладу освіти є також основою для конструктивного діалогу школи та місцевого співтовариства, насамперед батьків, з питань змісту та якості загальної освіти. Така норма викликана необхідністю розвитку форм державно-суспільного управління освітою. Тобто у виборі змісту освіти, за винятком тієї його частини, що визначена предметами базового навчального плану, можуть брати участь самі учні та їхні батьки (законні представники).

Освітня програма є основою освітньої діяльності в закладі загальної середньої освіти як єдиний комплекс освітніх компонентів (предметів вивчення, дисциплін, індивідуальних завдань, контрольних заходів тощо), спланованих і організованих для досягнення визначених результатів навчання.

Створення освітньої програми в закладах загальної середньої освіти передбачено Законом України «Про освіту» (розділ IV стандарти освіти, освітні програми, кваліфікації та документи про освіту. Стаття 33).

Спільна діяльність педагогічного колективу та місцевого співтовариства в роботі над освітньою програмою доцільна на етапах:

– формулювання призначення та місії школи;

– розроблення «моделі» випускника школи;

– формування навчального плану;

– розроблення критеріїв реалізації освітньої програми.

Освітні програми розробляють заклади освіти, наукові установи, інші суб'єкти освітньої діяльності та затверджують відповідно до нор-мотворчих вимог.

Освітня програма має передбачати освітні компоненти для вільного вибору здобувачів освіти:

– заклади загальної середньої освіти можуть використовувати типові або інші освітні програми, які розробляють та затверджують в установленому порядку;

– освітні програми, які розробляють на базі типових освітніх програм, не потребують окремого затвердження центральним органом забезпечення якості освіти;

– заклади спеціалізованої освіти, освітні об'єднання та заклади освіти, що здійснюють освітню діяльність на різних рівнях освіти, можуть використовувати наскрізні освітні програми, які охоплюють різні рівні освіти та розробляються, затверджуються (акредитуються) відповідно до цього Закону та спеціальних законів;

– освітня програма може бути розроблена для одного і для декількох рівнів освіти (наскрізна освітня програма);

– освітні програми можуть мати корекційно-розвитковий складник для осіб з особливими освітніми потребами.

Під час розроблення освітньої програми слід брати до уваги результати навчання (компетентності) учнів, визначені Державним стандартом початкової освіти.

Заклади загальної середньої освіти можуть розробляти власну освітню програму на один навчальний рік. Її схвалює педагогічна рада закладу та затверджує його керівник.

Освітню програму слід будувати (створювати) з урахуванням таких принципів:

– дитиноцентрованості й природовідповідності;

– узгодження цілей, змісту й очікуваних результатів навчання;

– науковості, доступності та практичної спрямованості змісту;

– наступності й перспективності навчання;

– взаємопов’язаного формування ключових і предметних компетентностей;

– логічної послідовності й достатності засвоєння учнями предметних компетентностей;

– можливостей реалізації змісту освіти через предмети або інтегровані курси;

– творчого використання вчителем програми залежно від умов навчання;

– адаптації до індивідуальних особливостей, інтелектуальних і фізичних можливостей, потреб та інтересів дітей.

Освітня програма має містити:

– вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за програмою;

– перелік освітніх компонентів (перелік, зміст, тривалість і взаємозв’язок освітніх галузей та/або предметів, дисциплін тощо) та їхню логічну послідовність;

– загальний обсяг навчального навантаження та очікувані результати навчання здобувачів освіти;

– форми організації освітнього процесу;

– опис та інструменти системи внутрішнього забезпечення якості освіти;

– інші освітні компоненти (за рішенням закладу загальної середньої освіти).

Орієнтовне оформлення освітньої програми:

1) титульний аркуш (назва закладу за Статутом; термін дії програми; дата і номер протоколу педради, на якій схвалено освітню програму; дата та номер наказу, яким освітню програму затверджено та введено в дію; прізвища, імена, по батькові розробників освітньої програми;

2) пояснювальна записка до освітньої програми (мета, завдання, очікувані результати);

3) загальна характеристика програми (робочі навчальні плани закладу, що передбачають наступність у викладанні навчальних дисциплін з пояснювальною запискою до них (на кілька років);

4) форми організації освітнього процесу (Освітні технології. Методи і прийоми. Стиль та методика навчання (лекції, практичні заняття, проекти, практично орієнтоване навчання тощо);

5) системи внутрішнього забезпечення якості освіти (Система оцінювання, моніторинг. Програмні компетентності. Ресурси для організації освітньої програми (забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних працівників; забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу; забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом; забезпечення публічності інформації про освітню програму));

6) перелік нормативних документів, на яких базується освітня програма.

Освітня програма є одним з компонентів (вимог), що визначають внутрішню систему забезпечення якості освіти кожного закладу освіти.

Освітня програма має передбачати наступну систему внутрішнього забезпечення якості освіти:

1. Складові системи:

– кадрове забезпечення освітньої діяльності;

– навчально-методичне забезпечення освітньої діяльності;

– матеріально-технічне забезпечення освітньої діяльності;

– якість проведення навчальних занять/уроків;

– моніторинг досягнення учнями очікуваних результатів навчання (компетентностей).

2. Завдання системи внутрішнього забезпечення якості освіти:

– здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм;

– оновлення методичної бази освітньої діяльності;

– контроль за виконанням навчальних планів та освітньої програми, якістю знань, умінь і навичок учнів, розроблення рекомендацій щодо їхнього поліпшення;

– моніторинг та оптимізація соціально-психологічного середовища закладу освіти;

– встановлення зворотного зв'язку з учасниками освітнього процесу (опитування здобувачів освіти, вчительського колективу, співробітників закладу освіти);

– створення необхідних умов для підвищення фахового кваліфікаційного рівня педагогічних працівників

– сприяння підвищенню педагогічної майстерності вчителів та співробітників закладу освіти за допомогою організації різноманітних семінарів, читань, конференцій, круглих столів тощо;

– проведення заходів з виявлення та запобігання академічному плагіату.

Отже, освітня програма – це єдиний комплекс освітніх компонентів, спланованих і організованих закладом загальної середньої освіти для досягнення учнями визначених Державним стандартом початкової освіти очікуваних результатів навчання.

На базі освітніх програм розроблюють навчальні програми, які містять зміст предмету або курсу відповідно до конкретних очікуваних результатів, визначених цим Державним стандартом, викладений у логічній послідовності; підходи до інтегрування предмета або курсу за темами, проблемами, проектами, блоками тощо; навчальну діяльність та умови її виконання; відповідні навчальні ресурси; засоби оцінювання навчальних досягнень учнів.

Навчальна програма – документ, що визначає послідовність досягнення результатів навчання учнів з навчального предмета (інтегрованого курсу),

опис його змісту та видів навчальної діяльності учнів із зазначенням орієнтовної кількості годин, необхідних на їх провадження, та затверджується педагогічною радою закладу освіти.

Основою для розроблення освітньої програми є Державний стандарт початкової освіти. Інструментом для реалізації Державного стандарту початкової освіти в освітніх установах є типові освітні програми закладів загальної середньої освіти, затверджені наказами МОН України, та такі, що відображають провідні світоглядні ідеї розвитку суспільства, визначають основні напрямки реалізації змісту освіти та вимоги до організації освітнього процесу, до базових знань, умінь і навичок з урахуванням специфіки конкретного навчального предмета. Розраховані такі програми на кількість годин, які відводять на вивчення кожної освітньої галузі (інтегрованого курсу).

Типова освітня програма – документ, що містить комплекс освітніх компонентів, які забезпечують досягнення учнями результатів навчання, визначених державним стандартом (стандартом спеціалізованої освіти) для відповідного рівня повної загальної середньої освіти, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки (для закладів спеціалізованої освіти - центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать відповідні заклади спеціалізованої освіти).

Типова освітня програма має містити:

– вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за освітньою програмою;

– загальний обсяг навчального навантаження на відповідному рівні (циклі) повної загальної середньої освіти (в годинах), його розподіл між освітніми галузями за роками навчання;

– перелік варіантів типових навчальних планів та модельних навчальних програм;

рекомендовані форми організації освітнього процесу;

– опис інструментарію оцінювання.

Модельна навчальна програма - документ, що визначає орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності учнів, рекомендований для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством.

Освітні програми, розроблені на основі типових освітніх програм, мають:

– відповідати структурі типової освітньої програми та визначеним нею вимогам до осіб, які можуть розпочати навчання за освітньою програмою закладу освіти;

– визначати (обсягом, не меншим ніж встановлено відповідною типовою освітньою програмою) загальний обсяг навчального навантаження на відповідному рівні (циклі) повної загальної середньої освіти (в годинах), його розподіл між освітніми галузями за роками навчання;

– містити навчальний план, що ґрунтується на одному з варіантів типових навчальних планів відповідної типової освітньої програми і може передбачати перерозподіл годин (у визначеному типовим навчальним планом обсязі) між обов'язковими для вивчення навчальними предметами (крім державної мови) певної освітньої галузі, які можуть вивчатися окремо та/або інтегровано з іншими навчальними предметами;

– містити перелік модельних навчальних програм, які заклад освіти використовує в освітньому процесі, та/або навчальних програм, затверджених педагогічною радою, що мають містити опис результатів навчання учнів з навчальних предметів (інтегрованих курсів) в обсязі, не меншому ніж встановлено відповідними модельними навчальними програмами;

– опис форм організації освітнього процесу та інструментарію оцінювання.

Освітня програма, розроблена не на основі типової освітньої програми, підлягає затвердженню центральним органом виконавчої влади із забезпечення якості освіти у порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Не підлягають затвердженню центральним органом виконавчої влади із забезпечення якості освіти (Державна служба якості освіти):

– типові освітні програми;

– освітні програми закладів освіти, розроблені на основі типових освітніх програм;

– освітні програми, затверджені закладами освіти після проходження інституційного аудиту, що засвідчив високий рівень їхньої освітньої діяльності та внутрішньої системи забезпечення якості освіти.

Не можуть бути затверджені та використовуватися освітні програми, що не передбачають досягнення учнями результатів навчання, визначених державними стандартами. На базі освітньої програми заклад освіти складає та затверджує навчальний план, що конкретизує організацію освітнього процесу.

На основі визначеного в освітній програмі закладу освіти навчального плану педагогічна рада складає, а його керівник затверджує річний навчальний план (один або декілька), в якому конкретизується перелік навчальних предметів (інтегрованих курсів), обов'язкових для вивчення, вибіркових (за вибором учнів) освітніх компонентів, зокрема, навчальних предметів, курсів, інтегрованих курсів, та кількість навчальних годин на тиждень (та/або кількість годин на навчальний рік).

Типовий навчальний план – складник типової освітньої програми, що визначає загальний обсяг навчального навантаження на відповідному рівні (циклі) повної загальної середньої освіти (в навчальних годинах), його рекомендований розподіл за роками навчання між навчальними предметами (інтегрованими курсами), обов'язковими для вивчення, послідовність їх вивчення, а також кількість годин на вивчення вибіркових освітніх компонентів, зокрема, навчальних предметів, курсів, інтегрованих курсів.

Державні та комунальні заклади освіти реалізують освітні програми за кошти державного, місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених

законодавством, і не можуть реалізовувати чи забезпечувати (повністю або частково) свої освітні програми за кошти батьків та/або учнів.

Освітні програми приватних і корпоративних закладів освіти можуть містити (за рахунок власних надходжень) збільшену кількість навчальних предметів (інтегрованих курсів) та/або навчальних годин порівняно з відповідними типовими освітніми програмами, за умови дотримання вимог санітарного законодавства.

На основі навчальної програми предмета/інтегрованого курсу педагоги складають календарно-тематичне планування з урахуванням навчальних можливостей учнів класу.

Календарний (календарно-тематичний) план є основним робочим документом, який визначає педагогічну діяльність учителя та допомагає досягти очікуваних результатів навчання. Календарне планування учитель розробляє самостійно або спільно з іншими педагогами в структурі методичного об'єднання (комісії) закладу освіти.

Розроблюючи календарно-тематичні плани, потрібно орієнтуватися на:

– Державний стандарт початкової освіти;

– навчальні програми предметів (курсів);

– модельні навчальні програми (якщо вони передбачені типовою освітньою програмою);

– освітню програму закладу освіти.

Календарно-тематичний план, навчальна програма мають бути синхронізовані з освітньою програмою закладу освіти. Обсяг запланованих годин за планом не повинен перевищувати або бути менший за обсяг годин робочого навчального плану освітньої програми закладу освіти.

Взаємозв'язки похідних документів

Календарно-тематичний план, крім тем уроків та дат їхнього проведення, може містити опис наскрізних змістових ліній, визначення ключових компетентностей, які розвиваються на даному занятті, домашні завдання, інші компоненти на розсуд вчителя. І може розроблятися не тільки для класно-урочної, але й для інших організаційних форм освітнього процесу. Вони можуть розроблятись на семестр або на весь навчальний рік. Розглядаються і погоджуються на засіданнях методичних об’єднань (комісій) закладу освіти та заступником директора з навчальної роботи.

Календарно-тематичне планування – це результат творчої роботи вчителя, його бачення способів і напрямів отримання очікуваних результатів навчання.

Оформлення календарно-тематичного та поурочного планування має відбуватися в довільній формі з використанням будь-яких засобів – друкованих, електронних тощо. Насамперед планування має бути зручним для використання самим учителем. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичних і поурочних планів (конспектів/сценаріїв) – індивідуальна справа вчителя. Неприпустимо адміністрацією закладів та методичних служб (методкабінетів, управлінь

тощо) встановлювати для педагогів універсальні стандарти таких документів у межах закладу загальної середньої освіти міста, району чи області. За ними залишається право надавати методичну допомогу педагогам, щоб поліпшити освітній процес. Виважене планування, як не дивно, зводить нанівець навіть питання дисципліни в класі. Нудьга на уроці – це причина номер один у дезорганізації навчального процесу. Учителі, які щодня розробляють та реалізують цікаві уроки, майже не мають проблем з дисципліною в класі. Такі уроки створюють завдяки ретельному плануванню та підготовці до них.

Обов'язкові елементи навчальної програми (курсу).

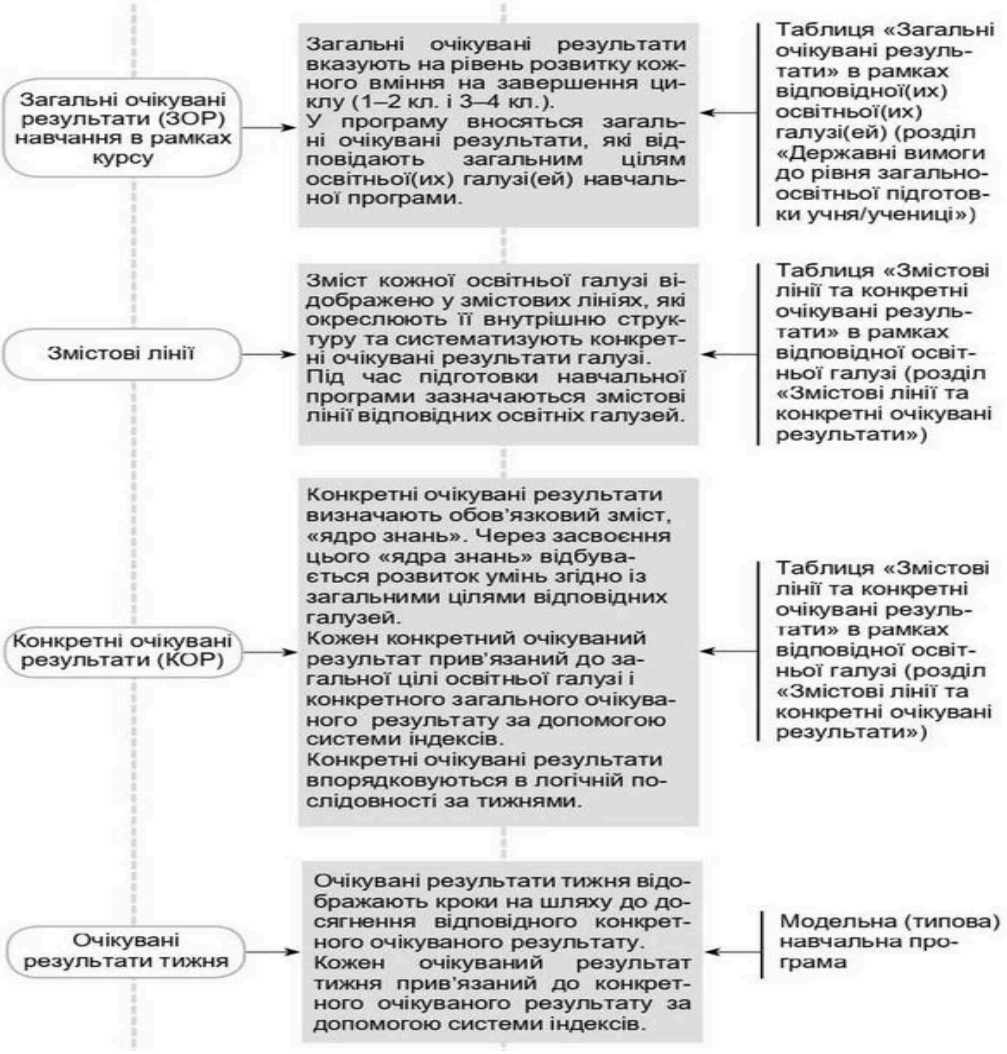

Загальні очікувані результати (ЗОР) навчання в рамках курсу
Загальні очікувані результати вказують на рівень розвитку кожного вміння на завершення циклу (1–2 кл. і 3–4 кл.).
У програму вносяться загальні очікувані результати, які відповідають загальним цілям освітньої(их) галузі(ей) навчальної програми.
Таблиця «Загальні очікувані результати» в рамках відповідної(их) освітньої(их) галузі(ей) (розділ «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учня/учениці»)
Змістові лінії
Зміст кожної освітньої галузі відображено у змістових лініях, які окреслюють її внутрішню структуру та систематизують конкретні очікувані результати галузі.
Під час підготовки навчальної програми зазначаються змістові лінії відповідних освітніх галузей.
Таблиця «Змістові лінії та конкретні очікувані результати» в рамках відповідної освітньої галузі (розділ «Змістові лінії та конкретні очікувані результати»)
Конкретні очікувані результати (КОР)
Конкретні очікувані результати визначають обов'язковий зміст, «ядро знань». Через засвоєння цього «ядра знань» відбувається розвиток умінь згідно із загальними цілями відповідних галузей.
Кожен конкретний очікуваний результат прив'язаний до загальної цілі освітньої галузі і конкретного загального очікуваного результату за допомогою системи індексів.
Конкретні очікувані результати впорядковуються в логічній послідовності за тижнями.
Таблиця «Змістові лінії та конкретні очікувані результати» в рамках відповідної освітньої галузі (розділ «Змістові лінії та конкретні очікувані результати»)
Очікувані результати тижня
Очікувані результати тижня відображають кроки на шляху до досягнення відповідного конкретного очікуваного результату.
Кожен очікуваний результат тижня прив'язаний до конкретного очікуваного результату за допомогою системи індексів.
Модельна (типова) навчальна програма
Навчальна діяльність та умови її виконання
Вказуються:
• види навчальної діяльності, які здійснюватимуться під час реалізації програми:
• групова робота
• рольові ігри
• експерименти
• спостереження
• груп проєкти тощо
• умови їх виконання
• місця проведення
• необхідні засоби і ресурси тощо.
Орієнтовна навчальна діяльність укладається за днями тижня відповідно до сформульованих на цей тиждень очікуваних результатів.
Національна електронна платформа
Перелік навчальних ресурсів
Вказуються навчальні ресурси (відповідні навчально-методичні комплекти, підручники, посібники, медіаресурси, ігри тощо), які співвідносяться з відповідними розділами програми.
Навчальні ресурси добираються до запланованої навчальної діяльності.
Національна електронна платформа
Перелік засобів спостереження і оцінювання
Вказуються види засобів спостереження, які дають змогу оцінювати навчальний досвід кожної дитини у класній кімнаті, наприклад:
• записи життєвих епізодів
• списки перевірки і облікові картки
• фото- і відеофіксацію
• учнівські та учительські портфоліо
• випитання для самооцінки учнів
• письмові тести
Національна електронна платформа

Рис. 16.1

Під час складання календарно-тематичного планування слід враховувати, що «варіативність змісту початкової освіти забезпечується також шляхом запровадження резервного часу в освітній програмі закладу загальної середньої освіти, що сприяє, зокрема, задоволенню освітніх потреб здобувачів освіти, вирівнюванню їх досягнень, розвитку наскрізних умінь».

Учитель може розподіляти резервний час на власний розсуд, наприклад, для вдосконалення вмінь, дослідження місцевого середовища (довкілля), у якому мешкають діти, краєзнавчих розвідок, дослідницько-пізнавальних проектів та екскурсій, зокрема з ініціативи дітей.

Для подолання розбіжностей у навчальних досягненнях учнів наприкінці завершального етапу (вивчення теми, розділу, модуля тощо) доцільним є проведення рефлексійного тижня.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть, що має бути обов'язково враховано та відображено у календарно-тематичному плануванні. Що вільно можуть обирати вчителі? Як мають розподілятися навчальні та резервні години?

2. Наскільки учасники освітнього процесу залучені до вивчення внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності та якості освіти?

3. Заповніть на вибір одну з таблиць Орієнтовної навчальної програми (відповідно до якої підготовлено підручник) для одного з розділів обраного вами підручника для 3-4 класу закладів загальної середньої освіти.

Тема 17 Складання авторської програми.

Мета. Формувати поняття: навчальна програма, авторська навчальна програма; формувати мотивацію до освітньої діяльності, стимулювати до самовиховання:вчити аналізувати, структурувати і фіксувати інформацію.

План лекції

1. Навчальна програма
2. Авторська навчальна програма

Тезаурус: навчальна програма, авторська навчальна програма.

Рекомендована література: 4, 5, 9, 11, 12, 14, 18, 20, 22, 26, 27.

Зміст лекції

Основою навчальної діяльності в освітньому закладі є навчальна програма – нормативний документ, у якому представлені основні знання, вміння і навички, які підлягають засвоєнню з навчальних предметів та дисциплін. Вона включає перелік тем і їхній реферативний опис (виклад основних питань у заданій послідовності), рекомендації за кількістю часу на кожну тему, розподіл їх за роками навчання.

Мета навчальної програми – планування, організація й управління опануванням конкретної навчальної дисципліни, розвитком особистості з урахуванням особливостей освітнього процесу певного закладу та контингенту здобувачів освіти.

Порядок розроблення й запровадження навчальної програми для закладів освіти визначає Міністерство освіти і науки України. З упровадженням Нової української школи зміст навчальної програми оновлюється.

Навчальні програми розробляють:

– для всіх типів закладів освіти або окремо для середніх загальноосвітніх шкіл;

– спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням одного або кількох предметів, курсів або дисциплін;

– гімназій, ліцеїв, колегіумів;

– спеціальних загальноосвітніх шкіл, серед яких школи-інтернати для дітей з особливими освітніми потребами;

– для закладів дошкільної і позашкільної освіти;

– для інших закладів, що забезпечують здобуття повної середньої освіти в системі професійної (професійно-технічної) фахової пе-редвищої освіти (заклади I—II рівня акредитації).

Розрізняють навчальні програми за рівнем новизни (типова, адаптована, авторська) і місцем у навчальному плані (навчальна дисципліна, спецкурс, курс за вибором, факультативний курс, гурток) [1].

Авторські чи адаптовані навчальні програми предметів та курсів створюють учителі (самостійно або об'єднавшись) на основі освітнього стандарту або за зразком типової (модельної) навчальної програми.

Авторська навчальна програма – це спроектований автором або авторським колективом на основі власної методичної концепції навчально-виховний процес, спрямований на оновлення змісту та якості освіти. Програми є складовими програмно-методичного забезпечення освітнього процесу навчального закладу. Для них характерні оригінальні концепції та побудова змісту. Назва «авторська» потребує документальних підтверджень новизни й належності цієї новизни автору. Авторські програми базуються на авторській концепції побудови змісту навчального курсу з даного предмета, у зв'язку із чим ці програми не мають аналогів. Авторську програму розробляє один автор або група авторів. Навчальний зміст авторських програм відрізняється від типових: вони втілюють авторське бачення тих чи інших теорій, містять суб'єктивний погляд на явища і процеси, що вивчаються. Проте такі програми розробляють обов'язково з урахуванням вимог державного стандарту. Авторські програми мають проходити

рецензування науковців, педагогів, практичних психологів або методистів. Якщо програма має рецензії, то її може розглянути педагогічна рада школи. Запровадженню авторської навчальної програми передує експертиза, апробація. Авторські програми часто використовують під час гурткової роботи та викладання спецкурсів, курсів за вибором, факультативних курсів.

Результат інтелектуальної праці педагога і є результатом його дослідницької роботи з аналізу вже наявних програм відповідної тематики, сучасних методик, інноваційних технологій навчання, передового педагогічного досвіду. Зазвичай ця програма передбачає: викладання нового курсу (предмета); реалізацію власного підходу педагога до традиційних тем.

Принципи побудови авторської програми

– відповідність програми завданням розвитку, навчання й виховання дітей;

– науковість, систематичність і послідовність, відповідність навчального матеріалу програми рівню знань і розвитку дітей певного віку;

– наступність у вивченні матеріалу;

– взаємозв’язок між навчальними предметами, який відображає природні зв’язки між явищами об’єктивного світу (погодження змісту з програмами суміжних дисциплін);

– урахування досвіду створення й апробації чинних аналогічних програм;

– можливості для реалізації принципів диференціації та індивідуалізації у навчально-виховному процесі;

– відповідність програми навчально-методичному та матеріально-технічному забезпеченню.

Основні структурні елементи авторської навчальної програми

Структура і зміст авторської розробки повинна включати: титульний аркуш, пояснювальну записку, опис розділів, навчально-тематичний план, додатки.

Титульний аркуш містить назву авторської розробки, її форму (навчальна, виховна програма, концепція, методичні рекомендації); інформацію про контингент учнів, для яких вона призначена; ПІБ автора (авторів) із зазначенням посади та місця роботи; рік і місце розроблення пропонованих матеріалів.

Пояснювальна записка розкриває:

– актуальність створення авторських розробок (виходячи із якої об'єктивної життєвої потреби поновлення того чи іншого компонента освітнього процесу випливає необхідність у створенні даної авторської розробки; які проблеми і протиріччя освітнього процесу може вирішити дана авторська розробка);

– новизну авторської розробки (яка ідея покладена в основу педагогічної розробки, задум);

– методологічні положення авторської розробки (основні теоретичні ідеї, покладені в основу розробки (у міру необхідності розкрити категорії й поняття, які трапляються в розробці, якщо їх використання в певній галузі науки носить неоднозначний характер).

Мета і завдання авторської розробки:

– мета – ідеальне передбачення результату діяльності;

– завдання – конкретне вираження в умовах перевірки авторських гіпотетичних ідей;

– принципи та концептуальні підходи до організації навчально-виховного процесу, методи, прийоми, форми та засоби роботи, містить інформацію про апробацію.

Опис розділів авторської розробки (містить докладний опис змістовного компонента авторської розробки, а також форми, методи, засоби його освоєння учнями).

Навчально-тематичний план (за потреби). Цей розділ авторської розробки включає перелік тем занять (уроків, практичних і лабораторних

занять, екскурсій тощо) із зазначенням часу, відведеного на їхнє виконання. Зазвичай навчально-тематичний план представлений у вигляді структурованої таблиці.

Прогнозований результат реалізації програми (опис очікуваних результатів, вимоги щодо рівня та якості знань, умінь і навичок школярів, шляхи їх діагностики).

Додатки - методичне забезпечення реалізації авторської розробки:

– діагностична програма з виявлення ефективності реалізації авторської розробки;

– дидактичний матеріал, творчі завдання для самостійної роботи, приблизний алгоритм (план) проведення занять, виховних заходів.

Використана та рекомендована література, використана при складанні авторської розробки.

Вимоги до авторських програмам для молодших школярів

Програми повинні будуватися на принципах особистісно-орієнтова-ної освіти. Вони мають передбачати різні форми організації активної творчої діяльності дітей і підлітків:

– заняття як спеціально організована форма навчання;

– нерегламентовані види діяльності;

– конкурси, змагання, виставки, олімпіади та інші форми вільного спілкування та порівняльної оцінки рівня розвитку і майстерності дітей в цікавій для їх галузі практичної діяльності.

У програмах має бути закладено оптимальне поєднання індивідуальної і спільної діяльності дітей. Програми повинні будуватися з урахуванням специфічних особливостей різних видів діяльності для дітей різного віку.

Програми повинні передбачати можливість реалізації індивідуального підходу до навчання, роботу з підгрупами дітей, враховувати їх вікові і фізіологічні особливості.

Програми повинні включати опис організації розвиваючого середовища із зазначенням переліку застосовуваних матеріалів і устаткування.

Програми повинні забезпечувати оптимальне навантаження на дитину з метою захисту її від перевтоми і дезадаптації.

Розроблення авторської програми

Робота над авторською програмою починається з детального знайомства зі змістом споріднених програм інших авторів, виділення в них переваг і недоліків. Складання програми передбачає усвідомлення її концепції, головних ідей і логіки програми, що спирається як на особистий досвід автора, на його педагогічний стаж, індивідуальні особливості та умови роботи, так і на запити і потреби батьків і дітей, характер взаємин педагога і його вихованців та ін.

Авторська концепція має бути короткою, реалістичною, оригінальною. Логіка будь-якої програми передбачає наявність мети, яка конкретизується в задачах, методах (шляхах, способах) вирішення цих задач, прогнозованого результату і критерію оцінки цього результату.

Обов'язковою умовою зарахування програми до авторської є її новизна. Тому претендент на авторство в пояснювальній записці до програми повинен переконливо показати відмінності його розробки від підходів інших авторів, що вирішували подібну проблему.

У чому полягає новизна програми?

1. У чому полягає особливість, оригінальність, відмінність розробленої програми від існуючих? Що нове привносять автори порівняно з традиційними та іншими авторськими програмами:

– цілі освіти;

– зміст освіти при збереженні традиційних цілей;

– спосіб побудови змісту освіти при збереженні традиційних цілей;

– методики, педагогічні технології, методи, засоби навчання, прийоми викладання, критерії оцінювання, способи контролю тощо при збереженні традиційних цілей;

– форми організації освітнього процесу.

2. У яку частину навчальної програми автор вносить зміни в інваріантну, варіативну частину змісту освіти і в методику викладання або в педагогічну технологію?

3. Чим обґрунтовується новизна авторської програми? Яких інших авторів по вашій темі, проблемі ви знаєте, і в чому полягають їхні підходи? У чому відмінність вашого підходу від виділених?

4. На яких теоретичних положеннях і на яких вчених або практи-ках-дослідників ґрунтується ваша авторська програма? У чому вони полягають?

Метою створення авторської програми є вирішення певної проблеми досягнення різноманітності освіти і організації освітнього процесу.

Як формувати мету та завдання програми

Мета програми може бути представлена таким чином:

– загальна мета (наприклад, для курсу «Я досліджую світ») - формування особистості, оптимально взаємодіючої з навколишнім світом;

– мета другого порядку:

а) формування моральної та екологічної свідомості, що базується на загальнолюдських цінностях;

б) навчання технологій взаємодій з навколишнім світом;

в) розвиток якостей особистості, які сприяють оптимальній взаємодії з навколишнім середовищем.

Щодо освіти молодших школярів зазначена мета коригується з урахуванням вікових особливостей. Щодо визначення завдань одним з таких підходів може бути підхід, який випливає зі згаданих цілей освіти і відображає місце цього курсу в загальній структурі освіти.

Відбір змісту і опис розділів авторської розробки

Інтегрований курс «Я досліджую світ» відображає різноманітний досвід людської діяльності, який вивчають різні науки. Тому відбираючи зміст з різних освітніх галузей, важливо не порушити цілісність і логіку наукового знання, наступність подання інформації, дотримуючись при цьому інтегрованого підходу таким чином, щоб інтеграція не була «штучною».

Зміст вибирають, виходячи з вимог Державного стандарту початкової школи. У вимогах Стандарту до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти кожної освітньої галузі, які інтегрує курс «Я досліджую світ», прописані загальні обов'язкові результати навчання.

У зміст має бути введено компонент, спрямований на формування особистісних компетенцій (почуттів, стосунків) із залученням поняття про цінності досліджуваних об'єктів. Таким компонентом є емоційно-ціннісні відносини. Під емоційно-ціннісним розвитком розуміють цілеспрямоване формування в учнів системи значущих для особистості та суспільства ціннісних орієнтацій, розвиток їхньої емоційно-почуттєвої сфери.

Емоційно-ціннісний компонент має реалізовуватися протягом усього періоду навчання в школі. У початкових класах закладаються основи ціннісних орієнтацій, вольового розвитку, проявляється особлива сенситивність до емоційного розвитку а саме: формуються уміння висловлювати оцінні судження, ставлення до себе, інших, світу, уміння правильно оцінювати свої вчинки та вчинки інших, прищеплюються загальнолюдські та національні цінності. Тому в програмі має бути закладено формування та розвиток емоційно-ціннісних складників громадянської, історичної, природничої, соціальної та здоров'язбережу-вальної компетентностей.

Інша складова вимог стандарту належить до способів дій, оскільки стандарт реалізує діяльнісний підхід до навчання. Отже, другим компонентом змісту освіти є способи дії щодо навколишнього світу. У структурі особистості такі дії стають уміннями.

Способам діяльності і формуванню навичок нині приділяють особливу увагу. У Стандарті зазначено, що саме діяльнісний підхід є засобом розвитку особистості.

У структурі емоційно-ціннісних відносин, способів дій (технологій) закладено третій компонент змісту освіти – знання. Вони слугують засобом формування і відносин, і способів дій. І хоча в Стандарті знання майже не згадуються, без них не обійтися. Знання виконують і самостійну функцію – вони лежать в основі наукового світогляду школярів. Таким чином, третім компонентом змісту освіти є знання.

Учитель, що створює авторську програму інтегрованого курсу, має бути ознайомлений з дидактичними принципами відбору змісту.

Принцип науковості спирається на закономірний зв'язок змісту навчальної дисципліни з досягненнями відповідної науки. Тут доцільно порушити питання про співвідношення науки і навчального курсу (освітньої галузі). Однією з ознак науковості досліджуваного матеріалу є акцентування уваги не на морфологію, не на географічний опис об'єкта, а на функції об'єкта, сутність процесів, що відбуваються. Наприклад, під час вивчення яру потрібно не тільки розглянути його будову, а й механізм його утворення; при вивченні теми «Будова рослин» дітям потрібно не тільки запропонувати розглянути корінь, стебло, листки, квітки, плоди, знайти їхні відмінні ознаки, але й звернути увагу на функції, які вони виконують, показати зв'язок між ними. Науковість шкільних курсів визначається також ступенем використання в навчанні методів відповідних наук, ступенем зближення методів навчання і дослідження.

Інтегрований курс відповідатиме принципу науковості, якщо:

– звертається увага не тільки на предмети, але і на явища, не тільки на форми, а й на функції досліджуваного об'єкта;

– вводяться знання про зв'язки між предметами і явищами природи, між природою і людиною; формуються вміння знаходити їх;

– вводиться інформація про нові досягнення природничих і гуманітарних наук, про нові наукові напрями;

– використовуються наукові методи природничих і гуманітарних наук.

Оскільки Державний стандарт декларує прикладний зміст освіти, важливо дотримуватися принципу зв'язок навчання з життям. Він означає зв'язок навчального курсу з практикою людської діяльності, з виробництвом. Наприклад, під час вивчення корисних копалин не тільки подається їхній детальний опис, а й значна увага приділяється тому, де і як людина використовує глину, пісок, кам'яну сіль тощо, крім того, результати проведених на уроці дослідів прив'язують до життя.

Практичне забезпечення системи громадянського виховання пов'язане з метою історичної та громадянської освітньої галузі, що полягає у формуванні в учнів комплексу громадянських якостей, глибокому розумінні ними належності до українського народу, до своєї Батьківщини, готовності відстоювати і захищати її інтереси, реалізовувати свій потенціал на благо України. Саме навчання за принципом взаємозв'язку із життям у подальшому визначить успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку.

Любов і шана до рідного краю, рідної мови починається з любові до своїх рідних (батьків, сім'ї, родини), до рідної школи, рідного краю. Поступово із зростанням особистості ця любов трансформується у любов до людей, до Батьківщини, до її історії, до її сучасності.

Принцип зв'язок навчання з життям у відборі змісту реалізується за наступними напрямами:

– включення матеріалу, спрямованого на реальне життя школяра, на конкретні ситуації, в яких він може перебувати, на забезпечення його безпеки (наприклад, при вивченні правил дорожнього руху розглядаються не знайомі взагалі, а передусім, які забезпечують безпеку школяра на найближчих до школи, дому, вулицях, перехрестях);

– співвіднесення досліджуваних природних об’єктів, явищ, соціальних подій із життям конкретних людей, із ситуацією, в якій знаходиться школяр (наприклад, виявивши за допомогою досліду, що в ґрунті міститься перегній, учитель розглядає питання, що потрібно робити для його відновлення і збагачення на полях, городах, що можна зробити в цьому плані на пришкільній ділянці, клумбі тощо).

Що ж має лежати в основі структурування змісту - цілі освіти чи логіка тієї науки, яка знайшла відображення у змісті курсу?

В ідеалі домінувати має підхід «від цілей освіти». Однак у «чистому вигляді» цей підхід реалізувати досить важко. Навряд чи можлива побудова такого курсу, щоб зазначеній у програмі меті, в змісті курсу відповідав особливий розділ, після вивчення якого цю мету було б досягнуто.

Іноді логіка викладу, прийнята в тій чи іншій науці може суперечити особливостям сприйняття дітьми навколишнього світу. Так, послідовність викладу, прийнята в географічній науці (від неживої природи до живої), може не відповідати особливостям дитячого сприйняття навколишнього світу, суперечити відомим принципам педагогіки від близького до далекого, від знайомого до незнайомого. Наприклад, дошкільнята і молодші школярі з усього природного різноманіття насамперед стикаються не з гірськими породами, а з рослинами, тваринами. Саме вони ближче їм у психологічному плані, саме про них діти вже досить багато знають з казок, з досвіду спілкування з домашніми тваринами, кімнатними рослинами. І було б логічним вивчення природного оточення починати саме з них. Певною мірою це реалізується в дошкільній освіті - там діти здебільшого знайомляться саме з рослинами і тваринами. У першому циклі навчання початкової школи акцентується увага на сезонних змінах у природі і, зокрема, на сезонних особливостях життя рослин і тварин.

Зміст навчального курсу, предмета, дисципліни (модуля) включає реферативний опис кожного розділу згідно з нумерацією в

навчально-тематичному плані. Виклад навчального матеріалу в заданій послідовності передбачає конкретизацію всіх дидактичних одиниць змісту.

У розділі «Зміст програми» педагог має розкрити зміст тем і розділів з використанням:

– сучасних інноваційних технологій;

– власного педагогічного досвіду.

Автор програми має:

– зазначити відмінності форм організації навчальних занять цієї програми від вже існуючих;

– зупинитися на власній методиці навчальної роботи з дітьми;

– викласти своє бачення теорії предмета, технології навчання.

Методичне забезпечення включає опис:

– форм занять, запланованих по кожній темі або розділу авторської освітньої програми (гра, бесіда, похід, екскурсія, конкурс тощо);

– прийомів і методів організації освітнього процесу, дидактичний матеріал, технічне оснащення занять.

Прогнозований результат реалізації програми містить:

– прогнозований результат реалізації програми;

– форми і методи діагностики.

Методика виявлення та діагностика очікуваних результатів потрібна під час складання авторської програми для того, щоб визначити:

– результативність програми;

– ступінь її значущості.

Щоб визначити результат, потрібно знати:

– із чим прийшли діти (стартовий контроль);

– що отримали на виході (підсумковий контроль).

Бажано також поряд із загальноприйнятими системами оцінювання навченості дітей (бесіда, реферат, участь у конкурсах, виставках, відкрите заняття тощо) представити свою систему оцінки.

Навчально-тематичний план

Навчально-тематичний план відображає послідовність вивчення розділів і тем програми, показує розподіл навчальних годин за розділами і темами, визначає проведення заліків, контрольних, практичних та інших видів робіт за рахунок часу, передбаченого максимальної навчальним навантаженням. Складається навчально-тематичний план на весь термін навчання (зазвичай на навчальний рік). Навчально-тематичний план оформляється у вигляді таблиці.

Додатки

За потреби до додатків можна включати:

– допоміжний матеріал, потрібний для повноти сприйняття роботи: формули і розрахунки;

– протоколи та акти випробувань;

– інструкції і методики;

– ілюстрації допоміжного характеру тощо.

Використана та рекомендована література

Цю структурну частину роботи починають з нової сторінки. Заголовок список використаних джерел друкують (без лапок) великими літерами симетрично до тексту. Крапку в кінці заголовка не ставлять. До обсягу програми ця структурна частина не входить.

Список використаних джерел можна розміщувати одним з таких способів: у порядку появи посилань у тексті або ж в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків, у хронологічному порядку.

До переліку зазвичай включають ті джерела, на які зроблено посилання в роботі, або ті, які висвітлюють відповідну тему і знайомі авторові роботи.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Порівняйте програми та підручники для 3-4 класів (2-3 варіанти) чинних курсів «Я досліджую світ» і дайте відповідь на запитання:

• Чим відрізняється структура цих програм? Який спосіб побудови змісту для них характерний?

• Які методичні особливості курсів (мета, завдання, домінуючі методи і методичні прийоми)?

• Які особливості побудови підручників (тестова частина, питання і завдання для самостійної роботи дітей, ілюстративний матеріал)? Оцініть можливості цих курсів для розвивального навчання.

2. Яку програму з курсу «Я досліджую світ» вибрали б ви для своєї роботи в школі? (Обґрунтуйте причини вашого вибору.)

3. Придумайте назву курсу за вибором для 3 або 4 класу. Обґрунтуйте свій вибір. Сформулюйте його мету і завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар С. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті. Рівне: Тетіс, 2019. 200 с.

2. Вілмут Дж. Використання портфоліо для навчання та оцінювання: навч. посіб. / за ред. І. Є. Булах, М. Р. Мруги. Київ: Майстер-клас, 2007. 48 с.

3. Вілмут Дж. Оцінювання для навчання: навч. посіб. / за ред. І. Є. Булах, М. Р. Мруги. Київ: Майстер-клас, 2007. 170 с.

4. Воронцова Т., Пономаренко В., «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу»:навч. метод. посіб. Київ : Алатон, 2019. 128 с.

5. Вчимося вчитися та критично мислити: нестандартні завдання за темами тижнів до курсу «Я досліджую світ». 1 клас. Харків : ВГ «Основа», 2018. 136 с.

6. Горбачов В.І. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах загальної середньої освіти. Київ: Державна служба якості освіти, 2020. 240 с.

7. Дементієвська Н. Формуюче оцінювання в курсі допрофільної підготовки за програмою Intel «Шлях до успіху» *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2012. № 2. С. 60-69.

8. Кабан Л. В. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів у новій українській школі. URL : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4471 (дата звернення : 02.01. 2022)

9. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика. Київ: Богданова А. М., 2009. 404 с.

10. Молчанюк О.В., Пальчик О.О., Дехтярьова О.О. Компетентнісний підхід до виховання ціннісного ставлення до природи як засіб становлення життєвої стратегії особистості. *Modernization of the pedagogical system of tertiary education in higher education institutions : collective monograph /* edited

by G. F. Ponomareva, A.A.Kharkivska, L. O. Petrychenko and other; Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council. Publishing house Education and Science s.r.o., 2021. C.99-113

11. Морзе Н. В. Формувальне оцінювання: від теорії до практики. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2013. № 6. С. 45-57.

12. Нова українська школа: порадник для вчителя / за ред. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Вид. дім «Плеяди», 2017. 206 с.

13. Підвищення рівня едукації майбутніх учителів початкової школи : теоретичний аспект: колективна монографія: Кн. 1 / авт.: Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, О. О. Бабакіна, О.В.Молчанюк, С. Б. Бєляєв, І. П. Упатова та інші. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагоічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. 536 с.

14. Полякова О. Реалізація компетентнісного підходу в оцінювальній діяльності вчителя початкових класів. *Рідна школа.* 2019. № 11. С. 36-52

15. Щербак О. І. Теорія і практика оцінювання навчальних досягнень: навч. метод. посіб. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. 136 с.

16. Я досліджую світ: зошит: навч. посібн. для 3 кл. закл. заг. серед, освіти: у 4 ч. / Т. Гільберг та ін. Київ: Генеза, 2019. Ч.3 64 с.

17. Я досліджую світ: зошит: навч. посібн. для 4 кл. закл. заг. серед, освіти: у 2 ч. / Т. Гільберг та ін. Київ: Генеза, 2019. Ч.4 96 с.

18. Про затвердження метод, рекомендацій щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 1 класу у Новій українській школі» : наказ МОН № 924 від 20.08.2018. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-navchalnih-dosyagnen-uchniv-pershogo-klasu-u-novij-ukrayinskij-shkoli (дата звернення : 02.01. 2023)

19. Про затвердження метод, рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів 1-4 класів закладів загальної середньої освіти : наказ МОН №813 від 13.07.2021. URL:

https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-rezultativ-navchannya-uchniv-1-4-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti

20. Методичні рекомендації щодо формувального оцінювання учнів 1-4 класу: Лист МОН від 18.05.2018 №2.2-1250. URL https://gymnazium.com.ua/storage/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/Metod.rekom.do-otsinyuvannya-2018%20(2).pdf (дата звернення : 02.01. 2023)

21. ДСПО: (затверджено постановою Кабміну від 21.02.2018 № 87). URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-stendartu-pochatkovoyi-osviti (дата звернення : 02.01. 2023)